

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГЕРАСИМОВ ОЛЕКСІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.97

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

12.00.08 – «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче
право»

Подається на здобуття наукового ступня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О. В. Герасимов**

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент Давиденко М. Л.

ХАРКІВ – 2019

АНОТАЦІЯ

Герасимов О. В. Протидія злочинності у банківській сфері. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2019.

Дисертація є комплексним криминологічним дослідженням злочинності у банківській сфері як соціального інституту. У науковій праці визначені теоретичні засади вивчення злочинності у банківській сфері, проведено аналіз методологічних підходів вивчення економічної злочинності, на основі якого визнано найбільш доцільним використання методології інституціоналізму у вивченні злочинності у банківській сфері, яка дає можливість виявити закономірності діалектичного розвитку цього виду злочинів у зв'язку з іншими інституціями, що включають як легальні інститути, так і нелегальні, в тому числі кримінальні.

За результатами аналізу особливостей інституціональної природи злочинності у банківській сфері було виявлено її взаємозв'язки функціонального характеру з недоліками чинних легальних інституцій, що регулюють та контролюють здійснення законної банківської діяльності, та дисфункції інституцій різного характеру, включаючи ті, до функцій яких входить протидія злочинам цього виду. На основі аналізу виявлених інституціональних дисфункцій зроблено висновки та сформульовано наукові пропозиції щодо вдосконалення та гармонізації інституціонального механізму протидії злочинності у банківській сфері.

Визначено поняття «злочинність у банківській сфері» як сукупність злочинів, що посягають на майно, майнові права банків або їх клієнтів, на

встановлений порядок функціонування банків та банківської системи, банківську таємницю, або інсайдерську інформацію банків.

Порівняльна характеристика понять «злочини у банківській сфері» і «злочини у фінансово-економічній сфері» вказує на те, що ці поняття співвідносяться як частина і ціле, де «злочини у банківській сфері» є складовою частиною поняття «злочини у фінансово-економічній сфері», те ж саме стосується і співвідношення понять «злочинність у банківській сфері» і злочини у «кредитно-фінансовій сфері», де друге поняття є частиною першого. Аналізуючи та порівнюючи зміст термінів «злочинність у банківській сфері» і «злочини у сфері банківської діяльності» на підставі аналізу норм чинного законодавства можна зробити висновок про те, що банківська діяльність є частиною банківської сфери, а терміни «злочинність у банківській сфері» і «банківська злочинність» за своїм змістом є тотожними.

Розроблено класифікацію видів злочинності у банківській сфері за критерієм видів сфер банківської діяльності, що визначені Законом України «Про банки та банківську діяльність» на: 1) злочини у сфері банківського кредитування; 2) злочини у сфері розрахункових операцій банків; 3) злочини у сфері депозитних операцій банків; 4) інші злочини, що пов'язані з діяльністю банківських установ (операції з цінними паперами, зовнішньоекономічна діяльність, трастові операції тощо).

З метою більш високого рівня абстрагування структури зазначених груп злочинів поділено за критерієм особливостей суб'єкта злочинного посягання на: а) злочини, що вчинені керівниками та іншими посадовими особами банківських установ; б) злочини, що вчиняються службовцями банків у змові з представниками підприємницьких структур або інших установ та організацій; в) злочини, що посягають на фінансові ресурси банків іншими особами без участі представників цих фінансових установ.

З'ясована інституціональна сутність соціального феномену «злочинність у банківській сфері» як різновиду широко розповсюдженої

соціальної практики, що має зв'язок з іншими видами людської активності, та виражається у специфічній предметній діяльності.

Доведено, що процес інституціонального розвитку сучасного суспільства характеризується широким розповсюдженням кримінальних і тіньових форм соціальної взаємодії, та поступовим деформуванням легальних офіційних інститутів. У цих умовах окремі злочинні практики набувають інституціональних форм. Найбільш вразливою є сфера економіки та її структурна частина – банківська сфера, де тіньові та кримінальні відносини мають значний вплив і тенденцію до інституалізації.

Проведено відмежування кримінологічної характеристики злочинів у банківській сфері від кримінально-правової та криміналістичної їх характеристики. Кримінологічну характеристику злочинів автор пропонує розуміти як сукупність тих властивостей злочинних діянь та особливостей злочинців, що мають значення для розуміння причин, які обумовили певні злочини, а також для розробки заходів запобігання та протидії злочинності. Виходячи з цього зроблено висновок про те, що кримінологічна характеристика злочинів у банківській сфері є їх окремим дослідженням, яке проводиться з метою розробки та реалізації заходів протидії цим злочинам як інституційної системи, де кримінологічна характеристика є однією з її структурних частин поряд із такими як кримінологічна характеристика причин та умов злочинності та розробка і реалізація заходів протидії злочинності в банківській сфері.

Враховуючи мету і завдання дисертаційного дослідження, визначено оптимальний набір елементів кримінологічної характеристики злочинів у банківській сфері – це кількісні та якісні показники стану цієї групи злочинів, характеристика типових способів вчинення злочинних посягань та мотивів вчинення цих злочинних діянь, а також інформація про типові особливості суб'єктів цих злочинів.

Встановлено, що протягом 2016 та 2017 рр. злочинів у банківській сфері було обліковано 462 і 235 відповідно. Зокрема, питома вага різновидів зазначених злочинів в залежності від кваліфікації за відповідними статтями Кримінального Кодексу України розподіляється наступним чином: ст. 190 «Шахрайство» –20,94 % та 26,26 % (у 2016 та 2017 рр. відповідно), ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» –21,39 % та 2,18 %, ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» – 0,02 % та 1,98 %, ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем» – 4,54 % та 1,48 %, ст. 366 «Службове підроблення» – 12,61 % та 10,53 %, ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» – 1,29 % та 0,05 %.

В результаті аналізу запропонованих у кримінологічній і криміналістичній літературі класифікацій способів вчинення злочинів у банківській сфері та синтезу даних, одержаних із судової практики, пропонується визначати декілька груп основних способів вчинення таких злочинів в залежності від їх суб'єкта.

Перша група – злочини, що вчиняються вищими керівними працівниками банків, керівниками їх філій та відділів. Типовими способами їх вчинення є привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, зловживанням владою або службовим становищем, службове підроблення, службова недбалість, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, доведення банку до неплатоспроможності.

Друга група – злочини, що вчиняються іншими категоріями банківських працівників: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, підроблення документів, печаток, штампів та бланків, незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків,

електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення, розголошення комерційної або банківської таємниці, незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять таку таємницю.

Третю групу утворюють злочини, що вчиняються клієнтами банківських установ: шахрайство, підкуп банківських працівників, надання завідомо неправдивої інформації банкам з метою одержання кредитів, підроблення документів, печаток, штампів та бланків, службове підроблення, доведення до банкрутства.

Четверта група – злочини, які вчиняються іншими, не врахованими вище суб'єктами: заволодіння грошовими коштами банків або їх клієнтів шляхом отримання шахрайським способом інформації про реквізити банківських карток, шляхом розбійного нападу на інкасаторів або відділення банків тощо.

Визначено напрями та етапи еволюції теоретичних підходів до вивчення особистості злочинця. На основі дослідження та аналізу особливостей осіб, які вчиняють злочини у сфері економіки та у сфері банківської діяльності, визначено основні типові риси таких злочинців.

Для потреб вивчення особи злочинця у банківській сфері виділено такі класифікаційні групи: 1) посадові особи банків; 2) власники банків; 3) працюючі по найму матеріально відповідальні особи, технічні працівники банків; 4) інші особи, причетні до банківської діяльності.

Окремо досліджено особливості кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють розбійні напади на банківські установи та інкасаторів. Було встановлено, що у 95 % випадків ними є особи чоловічої статі; участь жінок, як правило, обмежена ролями підбурювача або пособника. Найбільш кримінально активний вік у чоловіків становить 26–30 років (35 %), у жінок – 23–27 років. Рецидив злочинів становить 27 %.

Основна маса злочинців – особи з середньою освітою (72 %). Більшість з них вели антигромадський спосіб життя. При цьому 28 % осіб, які вчинили

такі злочини, працювали приватними підприємцями, керівниками та менеджерами суб'єктів підприємницької діяльності. Вони виступали у ролі організаторів або підбурювачів. Громадяни України складають 98 % осіб, які вчинили розбійні напади на банківські установи та інкасаторів.

Обґрунтовано вибір інституціональної парадигми наукового пізнання злочинності у банківській сфері. Підкреслено, що інституціональний підхід у сучасній науці є однією з ефективних форм організації мультидисциплінарних досліджень, оскільки за допомогою методики та окремих методів інших наукових дисциплін він вирішує дослідницькі завдання у межах певної предметної сфери. Такий підхід охоплює систему пізнавальних методів та принципів, що передбачають здійснення процесу пізнання як зовнішньої сторони об'єктивної реальності, так і внутрішньої її сторони (явищ та сутності) в русі інституціональних теорій. Для цілей дисертаційного дослідження в якості базової категорії визначено, що у якості «інституту» можуть виступати: 1) організації, громадські об'єднання, неформальні угруповання людей, сім'я; 2) офіційні правила і норми; 3) стійкі моделі поведінки та соціальних практик; 4) когнітивні прототипи та уявлення.

Визначальним для визначення причин вибору особистістю рішення про вчинення злочину визнано положення про інституціональну складову формування поведінки суб'єктів, які діють у межах існуючої інституціональної системи, що впливає не лише на формування ціннісних установок та моделі формування когнітивного прототипу, але й на вибір моделі поведінки. Обґрунтовано, що формування моделі поведінки суб'єктів злочинів у банківській сфері відбувається під впливом легальних і кримінальних інститутів, які є такими, якими вони склалися в Україні історично.

Визнано, що важливим концептуальним положенням теорії інституціоналізму для визначення причин злочинності в банківській сфері є

заперечення презумпції «раціональної людини», що керується виключно корисністю, та визнання положення, згідно з яким дії окремо взятих суб'єктів злочину значною мірою зумовлюються зовнішньою ситуацією.

Серед основних інституціональних причин злочинності в Україні взагалі та в банківській сфері зокрема виділено чинник глобальних інституціональних реформ, що перманентно проходять в Україні з кінця 80-х рр. XX ст., розпочавшись з реформування комуністичної ідеології шляхом започаткування гласності та з моменту створення нової інституції – кооперації як соціально-економічного явища. Наголошено, що прийняття Закону «Про кооперацію» сформувало принципово нове соціально-економічне середовище, яке суттєво змінило стан та характер економічної злочинності та визначило в т.ч. сучасну злочинність у банківській сфері.

Констатується, що з прийняттям Закону «Про кооперацію» суб'єкти тіньової економіки з одного боку легалізували свій бізнес, а з іншого боку – перенесли шаблони кримінальних відносин у сферу легального підприємництва та у сферу відносин з державою. Користуючись тим, що законодавство, яке регулює приватну підприємницьку діяльність, не було розвинуто, та відсутністю чітко визначених правил ведення бізнесу, що ускладнювало державний контроль цієї діяльності, представники приватного бізнесу почали виробляти нові, часто кримінальні практики поведінки, що ставали звичними. У результаті цього відбулася поступова інституціоналізація кримінальної практики у сфері економіки, частиною якої є банківська сфера.

Доводиться, що інституційна модель протидії злочинності в банківській сфері це багаторівнева система, що забезпечує реалізацію стратегічних завдань державної кримінальної політики, орієнтованої на досягнення певного результату, основною складовою якого повинні стати як виявлення дисфункції в досліджуваній системі, так і формування у суспільстві нетерпимості до протиправних діянь.

В системі правових актів, які регулюють протидію злочинності у банківській сфері, виділено такі їх групи: Конституція України та інші законодавчі акти, що визначають завдання й принципи такої діяльності; чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; закони, що визначають права і обов'язки суб'єктів протидії злочинності та регулюють питання їх взаємодії і координації; прямі міжнародні угоди, що регулюють взаємодію та координацію правоохоронних органів на європейському та світовому рівнях.

Обґрунтовано положення, згідно з яким міжнародним інституціональним співробітництвом у сфері протидії злочинності в банківській сфері можна визначити об'єднання зусиль інститутів протидії злочинності різних країн, інтегративною ознакою яких є діяльність, спрямована на розслідування злочинів, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, розробку стратегії і тактики протидії цьому виду злочинів, а також наукове, управлінське, технічне та кадрове забезпечення такої діяльності.

Запропоновано виділити дві групи інституцій міжнародного співробітництва в галузі протидії злочинності в банківській сфері. До першої групи входять інституції, які діють на загальносоціальному рівні протидії злочинності у банківській сфері, до другої – спеціальні суб'єкти протидії цієї групи злочинам.

Ключові слова: злочинність у банківській сфері, кримінальна соціальна практика, особа злочинця, інституціоналізм, детермінація, кримінологічна характеристика, інституційна політика протидії злочинності.

SUMMARY

Herasymov O. V. Banking Crime Counteraction. – Qualifying scientific

work as the manuscript.

The thesis for a candidate's degree by the specialty 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law». – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The Dissertation is a comprehensive criminological study of crime as a social institution in the field of banking. The scientific work defines the theoretical principles of banking crime study; it covers analysis of the methodological approaches to the study of economic crime. Based on such analysis it was recognised usage of the institutionalism methodology in the study of crime in the field of banking as the most expedient. This methodology makes it possible to identify the patterns of dialectical development of this type of crime in connection with other institutions including legal institutes, illegal, and criminal ones.

As a result of the analysis of institutional nature criminality peculiarities in the banking sector, it was discovered functional relationships with disadvantages of effective legal institutions regulating and controlling the implementation of legal banking activities, and dysfunctions of institutions of various character, including those whose functions cover counteraction to the crimes of this type. Based on the analysis of identified institutional dysfunctions, conclusions have been drawn and scientific proposals related to improvement and harmonization of the institutional mechanism for crime counteraction in the banking area have been formulated.

The concept of "criminality in the banking area" has been defined as a set of crimes encroaching upon property, banks or bank clients property rights, upon the established procedure of banks and banking system functioning, bank secrecy or insider information of banks as well.

The comparative description of concepts "crimes in the banking area" and "crimes in the financial and economic area" indicate that these notions relate as a part and whole, where "crimes in the banking area" is an integral part of the concept of "crimes in the financial and economic area". The same applies to the

relationship between the concepts "criminality in the banking sector" and crimes in "financial and credit area", where the latter concept is a part of the former one. Analysis and comparison of the terms "criminality in the banking sector", and "crimes in the field of banking" content, based on the analysis of current legislation allows us to conclude that banking is a part of the banking area, and the terms "criminality in the banking area" and "bank crimes" are identical in content.

It has been developed a classification of banking crimes types according to the criterion of types of banking spheres, defined in the Law of Ukraine On Banks and Banking, as follows: 1) crimes in the field of bank lending; 2) crimes in the field of banks settlement operations; 3) crimes in the field of banks deposit operations; 4) other crimes related to the activities of banking institutions (securities transactions, foreign economic activity, trust transactions, etc.).

In order to achieve a higher level of these groups of crimes structure abstraction, they have been divided according to the criterion of subject of a criminal offence peculiarities into: a) crimes committed by top managers and other officials of banking institutions; b) crimes committed by banks officers in collusion with representatives of entrepreneurial structures or other institutions and organizations; c) crimes encroaching upon financial resources of a bank and committed by other persons without participation of representatives of these financial institutions.

It has been found out the institutional essence of a social phenomenon of "criminality in the banking sphere" as a kind of widespread social practice connected with other types of human activity, and expressed in the specific subject activity.

It has been proved that the process of institutional development of modern society is characterized by widespread criminal and shadow forms of social interaction, and the gradual deformation of legal official institutions. Under these circumstances, certain criminal practices acquire institutional forms. The most

vulnerable is a sphere of economy, and its structural part is the banking sector, where shadow and criminal relations have a significant influence and tendency to institutionalization.

A distinction has been made between the criminological characteristics of crimes in the banking sector and their criminal and legal, and forensic characteristics. The author suggests to consider the criminological description of crimes as a combination of those properties of criminal acts and criminals peculiarities, which are important for understanding the causes that led to certain crimes, as well as for the development of preventive measures and crime counteraction. Hence, it has been concluded that the criminological characteristic of crimes in the banking sector is their separate research, conducted with the aim to develop and implement countermeasures as an institutional system, where criminological characteristic is one of its structural parts, along with such as criminological characteristic of criminality causes and conditions, development and implementation of measures to combat banking crimes.

Taking into account the purpose and tasks of the dissertation research, it has been determined the optimal set of elements of the criminological characteristics of crimes in the banking sector. It covers quantitative and qualitative indicators of the state of this group of crimes, the profile of typical methods of criminal encroachments committing and the crime motives, as well as information on typical characteristics of the subjects of these crimes.

It was established that during 2016 and 2017 in the banking sector they registered 462 and 235 banking crimes respectively. In particular, the proportion of crimes of these types depending on qualification for certain articles of the Criminal Code of Ukraine was distributed as follows: Art. 190 "Fraud"-20.94% and 26.26% (in 2016 and 2017 respectively), Art. 191 "Appropriation, embezzlement or acquisition through an abuse of office" - 21,39% and 2,18%, Art. 209 "Legalization (laundering) of criminally obtained income" - 0.02% and 1.98%,

Art. 364 “Abuse of authority or office”- 4.54% and 1.48%, Art. 366 “Official forgery- 12.61% and 10.53%, Art. 368 “Acceptance of a proposal, promise or receipt of an unlawful benefit by an official” - 1.29% and 0.05%.

Based on the analysis of the classifications of banking crimes committing methods expounded in the criminological and forensic literature, and the synthesis of data obtained from judicial practice, it has been proposed to identify several groups of basic methods for committing such crimes, depending on their subject.

The first group - crimes committed by top managers of banks, heads of their branches and departments. Typical ways of committing those are appropriation, embezzlement or property acquisition through an abuse of office, abuse of power or office, official forgery, official negligence, acceptance of a proposal, promise or receipt of an unlawful benefit by an official, and bringing the bank to insolvency.

The second group – crimes committed by other categories of bank employees: appropriation, embezzlement or property acquisition through an abuse of office, forging documents, seals, stamps and forms, illegal actions with transfer documents, payment cards and other means of access to bank accounts, electronic money, equipment for their production, disclosure of commercial or banking secrets, illegal collection for the purpose of using or using information constituting such secrets .

The third group consists of crimes committed by the clients of banking institutions: fraud, bribery of bank employees, provision of known to be false information to banks with the purpose of obtaining loans, forging documents, seals, stamps and forms, official forgery, bringing to bankruptcy.

Fourth group - crimes committed by others not mentioned among the above subjects: acquisition of funds from banks or their clients by means of fraudulently obtaining information about bank card details, through robbery assault on bill collectors or bank branches.

The research covers trends and stages of the evolution of theoretical

approaches to study of an offender personality. The main typical characteristics of such criminals are determined on the basis of study and analysis of the persons committing crimes in the field of economics and banking peculiarities.

The following classification groups have been identified with a view to study the offender in the banking area 1) bank officials; 2) owners of banks; 3) financially responsible employees, technical officers of banks; 4) other persons involved in banking activities.

It has been separately investigated peculiarities of the criminological characteristics of persons committing robbery assaults against banking institutions and bill collectors. It was found that in 95% of cases those are male subjects; participation of women is usually reduced to the role of instigator or accomplice. The most criminally active age for men is 26-30 years (35%), for women – 23-27 years. The recurrence of crimes is 27%.

The majority of criminals are individuals with secondary education (72%). Most of them conducted an antisocial way of life. At the same time, 28% of those who committed such crimes worked as private entrepreneurs, top managers and managers of business entities. They acted as organizers or instigators. Citizens of Ukraine make up 98% of people who committed robbery assaults against banking institutions and bill collectors.

It has been substantiated the choice of institutional paradigm for scientific learning of banking crime. It has been emphasized that the institutional approach in modern science is an efficient way of multidisciplinary research organization, since it solves research tasks within the framework of a certain subject area using methodology and separate methods of other scientific disciplines. This approach covers a system of cognitive methods and principles that stipulate the implementation of the process of cognition related to the outside of the objective reality, and of its internal side (phenomena and essence) in the scope of institutional theories. For the purposes of the dissertation research it has been

determined that as the basic category an "institution" can perform as: 1) organizations, public associations, informal groups of people, families; 2) official rules and regulations; 3) sustainable behavior patterns and social practices; 4) cognitive prototypes and representations.

The decisive factor to define the reason for a person to dare committing a crime is the regulation on the institutional component of behavior formation for the offenders operating within the existing institutional system, which affects not only the formation of value systems and the model of formation of a cognitive prototype but also the choice of behavior pattern. It has been substantiated that the formation of a behavior pattern of banking crimes subjects arises under the influence of legal and criminal institutes, which are the ones that have developed in Ukraine historically.

It has been recognized that the important conceptual provision of the theory of institutionalism for determining the causes of crime in the banking sector is the denial of a "rational person" presumption, who is guided solely by utility, and recognition of a provision according to which actions of individual offenders are largely determined by the external situation.

Among the main institutional causes of criminality in Ukraine in general and in the banking sector, in particular, it was determined the factor of global institutional reforms, which have been permanent in Ukraine since the end of the 80s of the 20th century. These reforms have started since reformation of communist ideology through the launch of publicity and since creation of a new institution - cooperation as a social and economic phenomenon. It has been emphasized that adoption of the Law On Cooperation formed a fundamentally new social and economic environment, which significantly changed the state and nature of economic crime and determined the current criminality in the banking sector.

It has been stated that after adoption of the Law On Cooperation, the subjects of the shadow economy on the one hand legalized their business, and on

the other hand, they transferred the patterns of criminal relations onto the sphere of legal business, and onto the sphere of relations with the state. Taking the opportunity when the legislation regulating private entrepreneurial activity was not developed and the lack of clearly defined business rules, which complicated the state control of this activity, private business representatives began to develop new, often criminal, habitual behavior. As a result, there was a gradual institutionalization of criminal practice in the field of economics, part of which is the banking sector.

It has been proved that the institutional model of counteraction to crime in the banking sector is a multilevel system that ensures the implementation of the strategic objectives of the state criminal policy aimed towards the achievement of a certain result, the main components of which should be both the detection of dysfunction in the investigated system and formation of intolerance towards unlawful actions in the society.

In the system of legislative acts regulating the banking crime counteraction, there have been identified following groups: the Constitution of Ukraine and other legislative acts defining the tasks and principles of such activity; current international treaties agreed upon by the Parliament of Ukraine; laws stipulating rights and responsibilities of the crime counteracting bodies, and regulating issues of their interaction and coordination; direct international agreements regulating the interaction and coordination of law enforcement agencies at European and world levels.

The research substantiates the regulation according to which the international institutional cooperation in the field of combating crime in the banking sector can be defined as combining efforts of institutes for crime counteraction in different countries. Their integrative feature is activity, aimed at investigating crimes, bringing perpetrators to legal liability, developing strategies and tactics of counteraction to this type of crime, as well as scientific, managerial,

technical and personnel provision of such activity.

It is requested to identify two groups of institutions of international cooperation in the field of combating crime within banking sector. The first group covers institutions operating on the general social level of banking crime counteraction, the second group - special subjects to counter this group of crimes.

Key words: criminality in the banking sector, criminal and social practice, offender personality, institutionalism, determination, criminological characteristic, institutional policy of crime counteraction.

Список публікацій здобувача, опублікований за темою дисертації

Наукові праці у наукових фахових виданнях України:

1. Давиденко М. Л., Герасимов О. В. Поняття та класифікація злочинів у банківській сфері // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Право» 2013. № 1062. С. 158–162. *(Особистий внесок здобувача: участь у обговоренні і формуванні мети та завдання статті, аналізі наукової літератури та узагальненні отриманих даних та їх інтерпретації, здобувачем обґрунтовано вибір критеріїв кримінологічної класифікації й розкрито основні елементи поняття злочинності у банківській сфері).*

2. Герасимов О. В. Питання розробки методики дослідження злочинності у банківській сфері. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. Випуск 23. С. 145–148.

3. Герасимов О. В. Кримінологічна характеристика та аналіз злочинів у банківській сфері. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. Випуск 24. С. 203–207.

4. Герасимов О. В. Особливості здійснення кримінологічної характеристики осіб, що вчинили злочини у банківській сфері. *Форум Права*. 2017. № 5. Харків, С. 10-14. UBR: <http://forumprava.pp.ua/> (дата звернення 02.02.2018р.). (index Copernicus).

5. Герасимов О. В. Структурний аналіз злочинів у банківській сфері. *Право і безпека*. Харків, 2017. № 3(66). С. 57-62. (index Copernicus).

Наукові праці у зарубіжних наукових фахових виданнях:

6. Алексей Герасимов. Использование психологических методов исследования в криминологии: история, проблемы и перспективы. *LEGEA SI VIATA*. № 3/2. Martie 2018. Chisinau, MD. 2018. С. 29-33. (index Copernicus).

Наукові праці апробаційного характеру (тези доповідей на наукових конференціях) за темою дисертації:

7. Герасимов О.В. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за злочини в економічній сфері та боротьби з ними. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 11-12 жовтня 2012. Харків: Право, 2012. С. 555-558.

8. Герасимов О. В. Застосування методу безпосереднього опитування у кримінологічному дослідженні банківської злочинності. *Верховенство права-основоположний принцип правової держави: IX Науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та магістрів, 15 грудня 2017 р., м. Харків*: Збірник тез доповідей. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 84-86. http://jurfak.univer.kharkov.ua/docs/zbirnyk_151217.pdf (дата звернення 02.02.2018 р.).

ЗМІСТ

ВСТУП	22
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ	31
1.1. Поняття злочинів у банківській сфері та їх кримінологічна класифікація.....	31
1.2. Методологічні засади кримінологічного дослідження злочинності у банківській сфері	49
1.3. Злочинність у банківській сфері як інституційне явище	62
Висновки до розділу 1.....	71
Розділ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ	74
2.1. Вибір елементів кримінологічної характеристики злочинів в банківській сфері та методів їх дослідження	74
2.2. Кількісно-якісні показники злочинності у банківській сфері та способи вчинення злочинів у банківській сфері	86
2.3. Кримінологічна характеристика особи злочинця у банківській сфері	116
Висновки до розділу 2	125
Розділ 3. ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ ТА ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ	128
3.1. Детермінація злочинності у банківській сфері	128
3.2. Стратегія формування моделі інституційної політики протидії	

злочинності у банківській сфері	150
3.3. Правові засади та суб'єкти протидії злочинності у банківській сфері	168
3.4. Міжнародне співробітництво у сфері протидії банківській злочинності: інституційний аспект	177
Висновки до розділу 3	185
ВИСНОВКИ.....	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197
ДОДАТКИ	226

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Банківська система становить стратегічний сегмент ринкової економіки і відіграє провідну роль у забезпеченні стабільних економічних відносин шляхом забезпечення потреби фізичних і юридичних осіб в отриманні якісних банківських послуг, починаючи з належного здійснення платежів, надання кредитів, операцій з цінними паперами і закінчуючи розміщенням та своєчасним поверненням вкладів. Тому головним завданням державних органів влади в організації діяльності банківської системи є забезпечення стабільної діяльності кредитно-фінансової сфери. Дотримання таких гарантій має багато складових. Протидія злочинам у банківській сфері виражається як у своєчасному виявленні, розкритті та розслідуванні злочинів, так і в організації ефективної політики протидії цьому виду злочинності.

Слабкість державних інституцій у поєднанні з дисфункціональністю правоохоронної та судової систем на початкових етапах розбудови незалежної України спричинили те, що тіньові та кримінальні фінансові оборудки стали звичайним видом бізнесу і способом життя для деяких суб'єктів економіки нашої країни. Звичайно ж це негативно відбивається на економіці держави та її соціальній сфері, призводить до кризового стану суспільних інститутів.

Окремі питання досліджуваної проблеми розглядалися у багатьох працях вітчизняних учених, зокрема, П.П. Андрушка, В.І. Антипова, О.М. Бандурки, В.С. Батиргарєвої, А.М. Бойка, В.І. Борисова, В.В. Василевича, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, Н.О. Гуторової, М.Л. Давиденка, Л.М. Давиденка, І.М. Даньшина, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, О.О. Дудорова, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, А.М. Клочко, О.В. Козаченка, О.М. Костенка, О.Г. Кулика, О.М. Литвинова, О.М. Литвака, С.Я. Лихової,

М.І. Мельника, Т.В. Мельничук, В.М. Поповича, О.П. Рябченко, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.О. Тулякова, В.Ф. Ущাপовського, С.С. Чернявського, В.І. Шакуна, О.Ю. Шостко, С.С. Яценка та інших.

Незважаючи на значний обсяг наукових праць та їх безсумнівну дослідницьку цінність, проблема формування окремих кримінальних практик у банківській сфері в кримінальні інститути та розробки інституційного механізму протидії банківській злочинності як окремий науковий напрямок кримінологічних досліджень до цього часу на дисертаційному рівні не розглядалась.

В дослідженні надано характеристику процесів криміналізації банківської сфери та формування кримінальних практик. Розроблено характеристику кримінологічних детермінант цього процесу, що дає змогу більш повно зрозуміти закономірності їх розвитку та впливу на легальні кредитно-фінансові інститути з метою більш ефективного впровадження інституційних механізмів протидії банківській злочинності відповідно до євроінтеграційного курсу держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Тему дисертації визначено відповідно до комплексної наукової програми «Основні напрями реформування законодавства України у контексті Європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0104U004048). Дисертаційну роботу виконано у межах науково-дослідної теми кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна «Комплексні дослідження проблем злочинності та окремих видів злочинів на основі верховенства права» (номер державної реєстрації 0116U000916)».

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування концепції протидії криміналізації банківської сфери економіки з використанням методології інституціоналізму, аналіз причин формування окремих кримінальних практик у кримінальні інститути та інституційного

механізму протидії тіньовій і злочинній діяльності в банківській сфері, надання пропозицій щодо його удосконалення.

Відповідно до поставленої мети дослідження визначено такі основні його завдання:

1) проаналізувати стан висвітлення теми у сучасній вітчизняній та зарубіжній літературі, визначити основні напрями її подальшого дослідження;

2) провести аналіз різних наукових поглядів на сутність поняття «злочинність у банківській сфері», з метою єдиного розуміння та вживання запропонувати його авторське визначення;

3) розробити на основі аналізу наукових концепцій кримінологічної класифікації та відповідних норм КК України класифікацію злочинів у банківській сфері України;

4) обґрунтувати доцільність використання методології інституціоналізму у вивченні злочинності у банківській сфері;

5) дослідити інституційну сутність злочинності у банківській сфері як окремого соціального інституту і різновид широко розповсюдженої соціальної практики;

6) здійснити обґрунтування вибору елементів кримінологічної характеристики злочинів у банківській сфері і методів їх дослідження;

7) проаналізувати кількісно-якісні показники злочинності у банківській сфері;

8) надати кримінологічну характеристику злочинців у банківській сфері;

9) провести аналіз детермінації злочинності у банківській сфері;

10) визначити основні напрями формування інституційної моделі протидії злочинності у банківській сфері;

11) дослідити правові засади і суб'єктів протидії злочинності у банківській сфері;

12) розкрити стан та напрями міжнародного співробітництва протидії банківській злочинності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку із запобіганням та протидією злочинності в банківській сфері України.

Предметом дослідження є легальні та кримінальні інститути, а також соціальні практики у банківській сфері, інститути протидії криміналізації банківської сфери, норми чинного українського та міжнародного законодавства у сфері протидії злочинності, наукові теорії та погляди.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є комплексний підхід до вивчення особливостей законодавства, що регулює відносини у сфері протидії злочинам у банківській сфері в Україні, який передбачає використання загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання в їх поєднанні. Використання *загальнонаукового діалектичного методу в поєднанні з інституціональним* дозволило розкрити зв'язок та взаємодію легальних (формальних) та нелегальних (тіньових/кримінальних) інститутів банківської сфери (підрозділи 1.3, 3.1). *Історичний метод* був використаний для аналізу еволюції поглядів про методи кримінологічного дослідження та питання сутності кримінологічної характеристики, її місця та вибору її елементів, змісту та елементів криміналізації банківської злочинності, змісту та елементів кримінальної політики, розвитку міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2, 3.4). Для здійснення кількісного та якісного аналізу показників злочинності у банківській сфері, а також для розробки типових рис особистостей, які вчинили злочини у банківській сфері, було використано *соціологічний та статистичний методи* (підрозділи 2.2, 2.3). *Системний підхід* було використано під час аналізу системно-структурного зв'язку між окремими інституціями, що здійснюють контрольно-регулятивні та правоохоронні функції у сфері протидії злочинності у банківській сфері та складають єдиний інституційний механізм (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3). За

допомогою *компаративістського та формально-догматичного методів* здійснено аналіз окремих кримінальних практик у банківській сфері економіки, встановлено детермінанти її криміналізації, проаналізовано українські та міжнародні правові норми у сфері протидії злочинності (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4).

Положення та висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів. Проведено аналіз законодавства низки зарубіжних країн, насамперед Великої Британії, США, континентальної Європи. Інформаційну та емпіричну основу дослідження становить комплекс даних практичного характеру, джерелами яких є: узагальнення постановлених судом вироків по 86 кримінальних справах, розглянутих судами протягом 2001–2017 рр., практика діяльності правоохоронних органів та інших суб'єктів протидії злочинності, політико-правова публіцистика, статистичні матеріали (звітність Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України), аналіз даних Державної служби статистики та Національного банку України, а також результати узагальнення проведених анкетувань працівників служб безпеки банків (80), вивчення громадської думки.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є першим в українській кримінологічній науці дослідженням злочинності у банківській сфері за допомогою інституційного методу наукового пізнання. У ній висвітлено новий ракурс у розгляді проблематики інституційного забезпечення функціонування та координаційної взаємодії суб'єктів протидії злочинності у банківській сфері в сучасних українських умовах, в т.ч. з огляду на процеси євроінтеграції. Основні результати дослідження, які становлять його наукову новизну, характеризуються такими положеннями:

уперше:

- визначено криміналізацію банківської сфери як соціальний деструктивний процес, у межах якого легальні банківські інститути деформуються і набувають ознак кримінальних, що призводять до негативних наслідків для всієї економіки;

- запропоновано інституційну модель протидії злочинності в банківській сфері як багаторівневу систему, що забезпечує реалізацію стратегічних завдань державної кримінальної політики, яка орієнтується на досягнення певного результату, основною складовою якого повинні стати як виявлення дисфункції в досліджуваній системі, так і формування у суспільстві нетерпимості до протиправних діянь;

- окремо виділено міжнародні фінансові установи як суб'єкти протидії злочинності у банківській сфері, роль яких виражається у специфічній кримінологічній за формою діяльності, а саме у стимулюванні політичної волі керівництва Української держави до заходів з приведення українського законодавства та правозастосовної практики до рівня міжнародних стандартів;

- обґрунтовано висновок про те, що міжнародним інституційним співробітництвом у сфері протидії злочинності в банківській сфері є об'єднання зусиль інститутів протидії злочинності різних країн, інтегративною ознакою яких є діяльність, спрямована на розслідування злочинів, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, розробка стратегії і тактики протидії цьому виду злочинів, а також наукове, управлінське, технічне та кадрове забезпечення такої діяльності;

удосконалено:

- учення про детермінацію злочинності у банківській сфері та систематизацію детермінант шляхом розвинення наукового положення щодо інституалізації кримінальних і тіньових процесів та розширеного самовідтворення кримінальних практик у сфері економіки;

- визначення змісту поняття «злочинність у банківській діяльності»:

- кримінологічну класифікацію злочинів у банківській сфері;
- учення про міжнародне співробітництво у сфері протидії банківській злочинності з точки зору інституційної методології;

набули подальшого розвитку:

- обґрунтування переваг використання інституціональної методології в кримінологічних дослідженнях злочинності у банківській сфері;
- вибір елементів кримінологічної характеристики злочинності у банківській сфері;
- класифікація суб'єктів протидії злочинності у банківській сфері;
- ретроспективний аналіз історичної еволюції злочинності у банківській сфері як структурної частини економічної злочинності в різних соціально-економічних і політичних системах та їх трансформаціях;
- обґрунтування наявності взаємозв'язку між дисфункціями легальних банківських інститутів та окремими кримінальними практиками у банківській сфері, що вимагає удосконалення кримінологічної політики у сфері протидії цим злочинам а також покращення організації взаємодії суб'єктів протидії як у межах України, так і на європейському та світовому рівнях.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані та обґрунтовані у дисертаційній роботі положення, висновки та рекомендації спрямовані на більш глибоке пізнання кримінологічної природи злочинів у банківській сфері, які сприяють підвищенню ефективності практики їх запобігання. Результати проведеного дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій сфері – при подальшому дослідженні злочинів у банківській сфері та розробці заходів протидії цим злочинам (акт впровадження у науково-дослідну діяльність Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса від 10 травня 2018 року);
- у правотворчості – для удосконалення чинного законодавства України з питань реформування органів юстиції та органів контролю за діяльністю

суб'єктів банківської сфери, розслідувань зазначених кримінальних правопорушень, кримінальної відповідальності за ці злочини, запобігання таким злочинам;

- у правозастосовній сфері – з метою удосконалення діяльності органів кримінальної юстиції;

- у навчальному процесі – при викладанні навчального курсу «Кримінологія», підготовці навчально-практичних посібників із курсу «Злочинність у сфері економіки», методичних посібників тощо. Одержані результати дослідження також можуть бути використані при підготовці підручників, навчальних посібників, навчально-методичних матеріалів (акт впровадження у навчальний процес юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна від 30 квітня 2018 року).

Особистий внесок здобувача. Усі, сформульовані у дисертації положення та висновки, ґрунтуються на власних дослідженнях здобувача. В науковій статті, опублікованій у співавторстві із М. Л. Давиденком, особистий внесок здобувача полягає у обговоренні й формуванні мети та завдання статті, аналізі наукової літератури, узагальненні отриманих даних та їх інтерпретації. Здобувачем обґрунтовано вибір критеріїв кримінологічної класифікації та розкрито основні елементи поняття «злочинність у банківській сфері». Власні теоретичні розробки здобувача у наукових працях, опублікованих у співавторстві, становлять не менше 50 %. Дисертація є самостійним науковим дослідженням автора.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертація виконана, обговорена й схвалена на кафедрі кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Основні результати дослідження доповідались на таких науково-практичних заходах: Міжнародна науково-практична конференція «Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність» (м. Харків, 11-12 жовтня 2012

р.); IX Науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та магістрів «Верховенство права-основоположний принцип правової держави» (м. Харків, 15 грудня 2017 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у восьми публікаціях, п'ять з яких – наукові статті, опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, одна – наукова стаття у зарубіжному періодичному виданні, одна – у співавторстві, дві – тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлена метою дослідження, його завданнями і предметом і складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і трьох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 235 сторінок, в т.ч. основний текст – 177 сторінок, список використаних джерел (281 найменування) та додатки.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

1.1. Поняття злочинності у банківській сфері та її кримінологічна класифікація

Економічна злочинність є системним соціальним явищем, до структури якого входить багато окремих груп злочинів, інтегративною ознакою яких є посягання на суспільні відносини в економічній сфері життєдіяльності. Окрему кримінологічну групу як структурну частину економічної злочинності складають злочини, що посягають на відношення у банківській сфері. Стабільність банківської системи є необхідною умовою функціонування економіки, тому питання її захищеності від злочинних посягань на порядок її функціонування та на майнові права її суб'єктів є першочерговим завданням правоохоронних органів. Необхідність вирішення цього питання потребує розробки стратегії протидії, яка ґрунтується на теоретичному осмисленні багатьох теоретичних та практичних питань.

На першому етапі кримінологічне дослідження окремої групи злочинів традиційно починається з визначення кола злочинів, що входить до цієї групи. Вирішення цього локального, але системно визначального завдання потребує чіткого визначення змісту поняття «злочинність у банківській сфері», та відмежування його від інших суміжних понять, таких як, «злочини у фінансово-економічній сфері», «злочини у кредитно-фінансовій сфері», «злочини у фінансово-банківській сфері», «банківська злочинність» тощо.

Як вже було сказано вище, злочинність у банківській сфері є структурною частиною злочинності у сфері економіки, і має з нею співвідношення як частина і ціле. Це логічно визначає необхідність побудови дослідження від цілого до частини. Тому, перш за все є необхідним з'ясування визначення терміну «економічна злочинність».

Аналіз наукової юридичної літератури свідчить про відсутність у науках кримінально-правового циклу єдності з цього питання. Автори науково-практичного посібника «Криміналістична профілактика економічних злочинів» висловлюють думку, що однією з причин різного розуміння терміну «економічна злочинність» є залежність від предметної «зони» його застосування, або іншими словами, визначення цього терміну залежить від контексту. Виходячи з цього автори посібника виділяють три аспекти поняття «економічні злочини»: 1) кримінально-правовий; 2) кримінологічний; та 3) криміналістичний [139, с. 10]. Ми повністю підтримуємо таку точку зору та вважаємо, що аналогічний підхід можна застосувати і до і поняття «злочинність у банківській сфері».

З точки зору кримінально-правової систематизації злочинів, яка здійснюються переважно за родовим об'єктом, Е. Л. Стрельцов економічні злочини розглядає як передбачені кримінальним кодексом діяння, спрямовані на порушення відносин власності (майнові відносини) та існуючий порядок здійснення господарської діяльності [246, с. 121]. Але український законодавець при структуруванні Кримінального кодексу України у 2001 році порушив таку традицію і більшість економічних злочинів розташував у розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності». Розглядаючи це питання А. Ф. Волобуєв висловлює думку, що таке визначення розділу кримінального кодексу є не зовсім вдалим, і запропонував іншу назву, а саме «Злочини проти встановленого порядку здійснення господарської діяльності» [139, с. 28]. Ми підтримуємо цю пропозицію, виходячи з того, що угруповання злочинів за сферою життєдіяльності більш відповідає завданням кримінології ніж кримінального права. Завдання кримінально-правової систематизації має функціональне значення, яке в першу чергу забезпечує зручність практичного використання, а це досягається перш за все одноманітністю побудови структури особливої частини кримінального кодексу.

Провідні українські криміналісти також розробили ряд визначень економічної злочинності. Так Г. А. Матусовській відокремлює окрему криміналістичну групу «економічні злочини» за двома ознаками: це корисний характер більшості цих злочинів та специфіка особи злочинця, який, на його думку, виконує певні функції у сфері виробництва і послуг, або є особою, яка виконує функції регулювання цієї діяльності та контроль за нею [170, с. 15].

Цю позицію повністю поділяє А. Ф. Волобуєв, який вважає, що для криміналістики запозичення визначення поняття економічних злочинів з кримінального права та кримінології не дозволяє вирішувати суто криміналістичні завдання. Ми повністю підтримуємо цю думку, вважаємо за необхідне розширити її на кримінологію, а саме зазначити, що механічне запозичення визначень економічної злочинності та банківської злочинності не дозволяє вирішувати завдання кримінології.

Кримінологічне визначення поняття «економічна злочинність» та інших суміжних понять найбільш детально і фахово зробив О. Г. Кальман. Свій аналіз різних понять у сфері економічної діяльності він справедливо починає з визначення поняття «білокомірцева злочинність», яке запропонував у 1939 році американський кримінолог Едвін Сазерленд (Edwin Sutherland). Сазерленд визначив білокомірцеву злочинність як сукупність злочинів, що вчиняють особи, які мають високий соціальний стан, в процесі здійснення їх професійної діяльності [137, с. 347.]. Таке визначення виникло не випадково. В період кінця 30-х років у світі домінувала соціологічна теорія про причини злочинності, згідно якої причинами злочинності є соціальні фактори, а саме: бідність, погана освіта, низка культура, низький фаховий рівень, результатом чого є відсутність постійної роботи тощо. Статистичні дані підтверджували цю теорію. Більшість злочинців, що вчиняли злочини, мали саме такі характеристики. Звідси і витікала логічна думка про спосіб подолання злочинності. Таким способом більшістю

дослідників визнавалась політика велфарізму, а саме покращення економічного, культурного, фахового рівню відповідного соціального прошарку. Однак в своєму зверненні у 1939 році до Американської соціологічної громади її президент Едвін Сазерленд вперше запропонував ввести в обіг термін «білокомірцева злочинність» та наголосив на даремності сподівань на те, що злочинність зникне, якщо усі будуть мати високі статки, високій рівень освіти, культури тощо. Він зазначив, що особи, які все це мають, теж вчиняють злочини, але іншого типу. Особи, які мають високий соціальний стан та займають керівні посади в економіці, вчиняють злочини, шкода від яких не завжди є очевидною. Це злочини, пов'язані із зловживанням довірою, яку покладено суспільством на таких осіб, та використанням ними свого службового положення у власних цілях. Вчений вважав, що високий соціальний стан є головною характеристикою, яка відрізняє цих злочинців від вуличних.

Згодом інші дослідники також стали використовувати визначення, що не пов'язані зі статусом злочинця. Наприклад, С. Шапіро (S. P. Schapero) запропонував визначення, що пов'язане із зловживанням довірою. Зловживання довірою, згідно його теорії, означає використання положення, ґрунтованого на довірі, агентом, відповідальним за нагляд за майном, інформацією або майновим правом. Такі дії можуть мати місце, коли банкір видає своїм друзям позики під низькі відсотки при відсутності належного забезпечення, коли аудиторські фірми видають оптимістичні звіти про компанії, що знаходяться на межі банкрутства тощо [137, с. 347-348.].

В Україні на рівні монографічних досліджень проблеми злочинності у сфері економіки одним з перших почав займатись В. М. Попович. Своє визначення економічної злочинності він зробив з використанням трьох кримінально-правових ознак: перша – це ознака об'єктивної сторони, а саме спосіб вчинення злочину (вчинені з завуальованим протиправним використанням легітимних технологічно-облікових операцій, фінансово-

правових інструментів, організаційно-регулятивних та контрольно-управлінських прав і повноважень; друга ознака – це корисливий мотив злочину, або підрив репутації, розголошення комерційної таємниці тощо; третя ознака – це об’єкт злочину (відносини, що пов’язані з фінансово-господарськими, господарсько-регулятивними, технологічно-обліковими і цивільно-правовими операціями щодо цивільного обороту коштів, речей, прав, дій [193, с. 402].

Наведене визначення викликало чимало зауважень з боку колег науковців. Ми не будемо детально розглядати недоліки і переваги цього визначення, але зауважимо, що, на нашу думку, це визначення перевантажено дрібними ознаками, що робить його складним для застосування. Наукова традиція вимагає більш високого рівня абстрагування для визначень явищ і предметів.

Аналіз інших визначень поняття «економічна злочинність», які формували українські кримінологи, вказує на надання ними переваги ознакам кримінально-правового характеру. Так О. М. Литвак визначає економічну злочинність як сукупність умисних корисливих злочинів, які вчиняються посадовими особами, іншими працівниками підприємств та установ, незалежно від форми власності, шляхом використання службового становища і місця роботи, а також так званих злочинних промислів, здійснення яких не пов’язане з використанням службового становища [159, с. 26].

О. Г. Кальман під економічною злочинністю розуміє соціально-економічне деструктивне для економіки держави явище, яке проявляється у вчиненні навмисних корисливих злочинів особами у сфері легальної і нелегальної економічної діяльності, основним безпосереднім об’єктом яких виступають відносини власності і відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів і послуг з метою отримання доходу [107, с. 27-28].

Наведені нами визначення мають схожі ознаки переважно, як вже було сказано, кримінально-правового характеру. Якщо О. М. Литвак у своєму визначенні вказує на суб'єкт та мотив злочину, то О. Г. Кальман до цих двох ознак додає третю ознаку, а саме об'єкт злочину. Головним недоліком усіх трьох визначень, на нашу думку, є включення до ознак економічних злочинів корисливого мотиву. Це виводить за коло економічних злочинів цілу низку складів злочинів, що мають формальний склад, наприклад, ч. 1 ст. 222 КК, що передбачає відповідність за фінансове шахрайство, і однозначно належить до кола економічних злочинів, але згідно згаданих вище визначень не може бути віднесено до таких за відсутністю ознаки корисливості, у зв'язку з тим, що маючи формальний склад не потребує для кваліфікації будь-яких наслідків, так як є закінченим з моменту вчинення дій, зазначених у диспозиції статті. Теж саме стосується і ст. 366 КК та інших подібних статей. Згадані статті мають подвійну превенцію і виконують дуже важливу роль попередження більш тяжких економічних злочинів.

Виходячи з вищесказаного вважаємо, що для цілей кримінології більш доцільним є визначення не «економічна злочинність», яке змушує звертатися до ознаки корисливого мотиву злочинів, а інше визначення, це «злочини у сфері економіки». А визначення терміну «злочини у сфері економіки» слід розуміти як «сукупність злочинів, що посягають на порядок господарської діяльності, права та майно суб'єктів господарської діяльності, що вчиняються суб'єктами такої діяльності».

Аналіз визначень поняття «злочини у банківській сфері» та суміжних злочинів, що використовується в законодавстві та юридичній літературі, вказує на існування аналогічної проблеми. По-перше, існує декілька термінів, що означають фактично одні є теж явища, по-друге, у різних джерелах один і той же термін означає різні явища. Так серед термінів, що визначають різні кримінологічні групи злочинів у банківській сфері, найбільш частіше використовуються «злочини у фінансово-економічній сфері», «злочини у

кредитно-фінансовій сфері», «банківська злочинність», «злочинність у банківській сфері» тощо. Досліджуючи звітні дані Генеральної прокуратури України можна зустріти такі визначення: «злочини, вчинені у сфері економічних відносин про кредитно-фінансову діяльність», «злочини вчинені у банківській системі», «злочини у фінансовій та страховій діяльності», «злочини у сфері грошового посередництва», «злочини, пов'язані з діяльністю центрального банку», «злочини в інших видах грошового посередництва», «злочини в інших видах кредитування», «злочини щодо надання інших фінансових послуг, окрім страхування та пенсійного забезпечення» [61]. Така термінологічна невизначеність не сприяє ефективному використанню цих термінів ані в наукових дослідженнях, ані в практичній діяльності, тому багато дослідників приділяють цьому питанню значну увагу.

Розглядаючи зміст поняття «злочинність у фінансово-економічній сфері» І. В. Маслій, пропонує під злочинністю у фінансово-економічній сфері розуміти сукупність однорідних, протиправних, суспільно-небезпечних, корисливих, таких, що спричиняють істотну матеріальну шкоду внаслідок посягань на встановлений порядок управління економічними процесами, економічний розвиток держави, стан фінансової безпеки діянь, за які передбачено кримінальну відповідальність [168, с. 558].

В цілому погоджуючись із запропонованим визначенням поняття «злочинність у фінансово-економічній сфері», вважаємо, що деякі ознаки варто назвати дискусійними. Наприклад, як вже відмічалось нами раніше, на нашу думку зайвим є включення до визначення ознак корисливого характеру цих злочинів та спричинення істотної матеріальної шкоди, враховуючі те, що ряд злочинів, що на нашу думку, входять до названої групи злочинів, мають формальний склад, і відповідно не передбачають наслідків для кваліфікації, в тому числі у вигляді матеріальної шкоди (наприклад, ст. 200, ч. 1 ст. 222, ч.1 ст. 366, ст. 358 КК України). Таки склади злочинів, за визначенням

І. В. Маслія, не можуть входити до групи злочинів у фінансово-економічній сфері. В той же час, вони, будучі нормами з подвійною превенцією, виконують завдання запобігання вчиненню більш тяжких злочинів, в тому числі і злочинів у фінансово-економічній сфері [168, с. 553-561].

А. М. Ключко також надає кримінологічне визначення поняття «злочини у сфері банківської діяльності». Вона розділяє точку зору фахівців Генеральної прокуратури України, які своїх у Методичних рекомендаціях запропонували редакцію визначення цього терміну як: «сукупність корисливих посягань на фінансові ресурси банків або інших кредитно-фінансових установ, вчинених з використанням певних кредитно-банківських операцій уповноваженими на їх здійснення суб'єктами підприємницької діяльності або іншими особами» [116, с. 68]. Таке визначення, на нашу думку, має аналогічний недолік як і вище розглянуте визначення «злочинів у кредитно-фінансовій сфері», а саме включення до ознак цієї групи злочинів «корисливої спрямованості». Про нерелевантність включення до визначення цієї ознаки свідчить і той факт, що запропонована самою же А. М. Ключко структура злочинності у банківській сфері, з одного боку, на наш погляд, справедливо включає ст. 200 Кримінального кодексу України (незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнання для їх виготовлення) [116, с. 68-69], а з іншого, як вже було сказано, цей злочин має формальний склад і є закінченим з моменту вчинення протиправної дії, незалежно від настання наслідків, що суперечить застосуванню ознаки корисливої спрямованості при його кваліфікації [116, 68-71].

Більш релевантним, на нашу думку, є визначення злочинів у сфері банківської діяльності, запропоноване С. С. Чернявським, як «передбачені Кримінальним кодексом України суспільно небезпечні, винні діяння, що посягають на кошти (майно) банків або вчиняються з використанням банківських операцій уповноваженими на їх проведення службовими

особами фінансових установ та інших суб'єктів господарювання або іншими особами, які унаслідок певних обставин одержали доступ до їх проведення» [269, с. 195]. Але це визначення теж не може нами бути визнано досконалим з наступних причин: по-перше, в ньому автор порушив основний принцип класифікації, а саме – включив ознаки різного класифікаційного порядку: ознаки об'єкту злочину, об'єктивної сторони та суб'єкту злочину. По-друге, це визначення включає тільки частину злочинів у цій сфері та не включає низку інших, які також входять до цієї групи. Воно обмежує перелік злочинів в сфері банківської діяльності, обмежуючи таку класифікаційну ознаку, як об'єкт злочину, виключно посяганням на кошти (майно) банків, і не включає злочини, що посягають на інших об'єкти, наприклад, злочини, що посягають на встановлений порядок здійснення банківській діяльності. Обмеження цієї групи злочинів за ознакою об'єктивної сторони тільки тими, що вчиняються з використанням банківських операцій, також виключає цілий ряд злочинів, які без сумніву входять до кримінологічної групи злочинів у сфері банківської діяльності. Це, наприклад, ст. 231 Кримінального кодексу, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконне збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну або банківську інформацію, ст. 232 Кримінального кодексу, яка передбачає кримінальну відповідальність за розголошення комерційної або банківській інформації. Ці злочини не можуть вчинятися за допомогою використання банківських операцій, але теж входять до вказаної кримінологічної групи [269, с. 192 – 198].

Враховуючи вищесказане пропонуємо авторське визначення поняття «злочинності у банківській сфері» як сукупність злочинів, що посягають на майно, майнові права банків або їх клієнтів, на встановлений порядок функціонування банків та банківської системи, банківську таємницю, або інсайдерську інформацію банків.

Порівняльна характеристика понять «злочини у банківській сфері» і «злочини у фінансово-економічній сфері» співвідносяться як частина і ціле,

де «злочини у банківській сфері» є складовою частиною поняття «злочини у фінансово-економічній сфері». Це обумовлено тим, що злочинність у фінансово-економічній сфері включає до свого складу більше коло злочинів, ніж перше поняття. Згідно діючого законодавства до фінансових установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг, а у випадках, прямо визначених законом, інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг. Те ж саме стосується і співвідношення понять «злочини у банківській сфері» і злочини у «кредитно-фінансовій сфері». До суб'єктів кредитно-фінансової сфери входить крім банків кредитні спілки, які згідно діючого законодавства також здійснюють кредитування та надання фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки.

Аналізуючи та порівнюючи зміст термінів «злочинність у банківській сфері» «злочинність у сфері банківської діяльності» встановлено, що згідно діючого законодавства банківська діяльність включає в себе залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. З цього визначення, шляхом системного аналізу законодавства, можна зробити висновок про те, що така діяльність є виключною діяльністю банків. Виходячи з цього злочинність у сфері банківської діяльності є частиною злочинності у банківській сфері, яка включає до свого складу крім злочинності у сфері банківської діяльності і злочинність у сфері іншої діяльності, наприклад, злочини, що посягають на майно банків або їх клієнтів.

Визначення поняття злочинності у банківській сфері, та відмежування його від суміжних понять дає можливість перейти до наступних рівнів

наукового аналізу цього явища – окреслення кола злочинів, що входять до даної групи, та здійснення поділу їх на окремі сукупності, виходячи з будь якої кримінологічної ознаки, яка покладена в основу поділу, що на думку О. Г. Кальмана складає зміст кримінологічної класифікації [107, с. 29].

В залежності від предмета дослідження в кримінологічній літературі пропонуються різні критерії поділу злочинів на окремі сукупності. В. Н. Кудрявцев вважає можливим покласти в основу такого поділу соціально-психологічні властивості злочинної поведінки, або мотиви і цілі осіб, які вчинили злочини [145, с. 102]. С. С. Остроумов пропонує класифікувати злочини за критеріями: 1) галузі економіки і державного управління; 2) території; 3) заподіяної шкоди; 4) місця і часу вчинення злочину; 5) мотивів злочинних посягань; 6) спосіб вчинення злочину [186, с. 122]. А. Ф. Зелінський пропонує використання у якості критерію поділу злочинів на окремі кримінологічні групи характеру суспільно небезпечного діяння, який визначається спрямованістю на об'єкт злочину, способом вчинення, мотивацією, формою вини і особливостями суб'єкта злочину [102, с. 211]. Л. М. Давиденко висловив пропозицію застосувати в якості основного критерію кримінологічної класифікації злочинів сфери життєдіяльності, наприклад, сфери виробництва, побуту, дозвілля тощо [71, с. 23]. Подібну точку зору пропонує і О. Г. Кальман, який розглядає кримінологічну класифікацію економічних злочинів як систему їх груп і видів, що передбачені чинним законодавством і проявляються у певних сферах економічного життя суспільства і держави [107, с. 23].

Аналіз юридичної літератури, інформаційно-статистичних та довідниково-аналітичних матеріалів правоохоронних відомств вказує на те, що сьогодні не існує єдиного підходу не тільки до визначення поняття «злочинності у банківській сфері», але також немає і єдиного підходу щодо визначення критеріїв класифікації цих злочинів. І. В. Маслій, досліджуючи окрему кримінологічну групу «злочини у фінансово-економічній сфері»,

пропонує включення до їх кола не тільки злочинів, що посягають на майно, майнові права банків або їх клієнтів, на встановлений порядок функціонування банків та банківської системи, банківську таємницю, або інсайдерську інформацію банків, але і таких, як порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК України), порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ст. 177 КК України). Автор аргументує свою позицію наявністю в складі цих злочинів такого критерію наукової систематизації, як «завдання матеріальної шкоди у значному розмірі та причинно-наслідковий зв'язок між суспільно небезпечними діями та завданням матеріальної шкоди внаслідок їх вчинення» [168. с. 555].

Враховуючи, як вже було зазначено, той факт, що в теорії кримінології прийнято розглядати класифікацію як систему підпорядкування та поділу окремих груп, виходячи з обраної ознаки, яка має бути притаманна тільки однієї класифікаційній групі, і не зустрічається в інших. З цієї точки зору запропонована І. В. Маслієм ознака завдання матеріальної шкоди у значному розмірі об'єднує занадто велику групу різних складів злочинів, що виходять за межі кола не тільки злочинів у сфері фінансово-економічної діяльності, але й групи більш широкого класифікаційного рівня – злочинів в економічній сфері. Наведена І. В. Маслієм аргументація включення складів злочинів, що порушують права інтелектуальної власності, до групи злочинів у фінансово-економічній сфері на підставі того, що внаслідок їх вчинення завдається шкода економічним інтересам держави, також не може нами бути прийнята. Не заперечуючи твердження в частині того, що питання дотримання права інтелектуальної власності є важливим загальнодержавним завданням і порушення цього права має негативний вплив на економічний розвиток держави, тим не менш зауважимо, що як і у попередньому випадку ці обставини не є виключними тільки для досліджуваної групи злочинів, і тому

ці критерії не можна застосовувати у якості критеріїв класифікації для окремої кримінологічної групи злочинів у фінансово-економічній сфері.

Розглядаючи окрему групу злочинів у сфері банківського кредитування А. М. Клочко до складу цієї групи включає чотири види злочинів: 1) злочини, що спрямовані на незаконне одержання банківських кредитів; 2) злочини, що передбачають відповідальність за заподіяння непрямої шкоди кредиторам; 3) інші злочини, що сприяють досягненню основного злочинного результату; 4) злочини, що пов'язані з протиправною діяльністю службових осіб [116, с. 69].

Вважаємо, що запропонована А. М. Клочко структура злочинів у сфері банківського кредитування також викликає питання. Як і попередньому випадку в основу класифікації покладені критерії різного типу. У перших двох видах злочинів в якості критерію диференціації взято родовий об'єкт злочину, а критеріями четвертої групи злочинів обрано елементи об'єктивної сторони та суб'єкту злочину. Очевидно що цього робити не можна.

Для вирішення проблеми класифікації злочинів наукову цінність представляє аналіз не тільки кримінологічних досліджень, а й криміналістичних розробок. С. С. Чернявський, який присвятив багато праць проблемам виявлення, розслідування та запобігання злочинності у банківській сфері, пропонує наступні підстави для угруповання цих злочинів:

1) за характером банківської операції, з використанням якої вчинено злочин (цей розподіл визначає напрями формування профілактичної діяльності): у сфері банківського кредитування (у сфері споживчого кредитування та у сфері кредитування юридичних осіб); пов'язані з незаконним доступом до банківських рахунків; вчинені з використанням інших банківських операцій (деPOSITНИХ, валютних, з цінними паперами тощо);

2) залежно від характеру об'єкту, на який спрямоване злочинне посягання – злочини, що зазіхають на фінансові правовідносини держави

(державні й місцеві фінанси); на фінанси банків та інших суб'єктів господарювання (підприємств, установ та організацій); на фінанси громадян (фізичних осіб – клієнтів банку);

3) за характеристикою особи злочинця (характером трудових відносин суб'єкту злочину з банківською установою) – злочини, учинені працівником банку (службовою особою, технічним працівником тощо); клієнтами банку або сторонніми особами, які унаслідок певних обставин одержують доступ до банківських операцій; працівників банків за змовою з клієнтами банку та іншими особами;

4) залежно від злочинних технологій, які використовуються на етапах підготовки, вчинення або приховування злочинів: з використанням винним службового становища або можливостей, пов'язаних з певною професійною діяльністю; з використанням суб'єкта господарювання з ознаками фіктивності; шляхом підроблення документів та використання підроблених документів; пов'язані з незаконним доступом до системи електронних платежів, комп'ютерних систем і мереж; вчинені у складі організованих злочинних груп [269, с. 196].

Поряд з групою злочинів у сфері банківської діяльності С. С. Чернявський, як і А. М. Ключко, виділяє окрему групу злочинів у сфері банківського кредитування, запропонувавши наступну її структуру: 1) злочини, безпосередньо спрямовані на незаконне одержання банківських кредитів («основні») – (ст. ст. 190, 191, 192, 222 КК України); 2) злочини економічного спрямування, що передбачають відповідальність за заподіяння непрямої шкоди кредиторам або виступають способами підготовки, вчинення та приховування перших (ст. ст. 202, 205, 207-209, 218-221 КК України); 3) інші злочини, які сприяють досягненню основного злочинного результату (ст. ст. 200, 357, 358, 361, 363 КК України), 4) злочини, пов'язані із протиправною діяльністю службових осіб (ст. ст. 365-370) [116, с. 108].

Корисним для цілей дослідження причин злочинності у банківській сфері є аналіз та використання запропонованого А. Ф. Волобуєвим способу криміналістичної класифікації економічних злочинів. Він пропонує виділяти в структурі цих злочинів основні (предикатні), до яких належать ті, що безпосередньо спрямовані на заволодіння чужим майном чи одержання іншої незаконної вигоди. Таким злочинами можуть бути визнані: шахрайство (ст. 190 КК України); заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України); ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК України); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України) [220, с. 31]. Звертає на себе увагу використання у назві групи, що розглядається, поняття «незаконної вигоди», яке з моменту написання роботи стало використатися не тільки в науковій та публіцистичній літературі, але і в новій редакції ст. 368, яка отримала назву «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою». А виходячи з того, що до критеріїв економічної злочинності А. Ф. Волобуєв включає вчинення корисних діянь, в тому числі особами, які використовують надані їм повноваження по контролю за господарською діяльністю [220, с. 30], то логічним було би, на наш погляд, включення до цієї групи і ряду злочинів, що передбачені розділом XVII Кримінального кодексу.

Не можемо ми погодитись і вважаємо помилковим розміщення В. П. Корж в одній класифікаційній групі таких злочинів як крадіжка (ст. 185 КК України); привласнення, розтрата майна чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); шахрайство (ст. 190 КК України); викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання (ст. 188 КК України). [127 с. 72.]. Перелічені злочини мають мало спільного з точки зору як криміналістики, так і кримінології, і навпаки ці злочини мають багато

різних ознак, і перш за все це різні сфери життєдіяльності, в якій ці злочини вчиняються, та суб'єкти злочину.

В умовах євроінтеграційних процесів в Україні та з урахуванням тенденцій до глобалізації представляється корисним вивчення напрацювань в сфері протидії злочинності у банківській сфері вчених країн Євросоюзу.

Досліджуючи питання відповідальності за злочини в сфері економіки за кримінальним правом Англії Є. В. Чупрова наводить наступну класифікацію злочинів у сфері банківської діяльності:

- по-перше, це злочини, що вчиняються самими банками (співробітниками банків, акціонерами), а також компаніями, що здійснюють банківську діяльність без відповідного дозволу банку Англії, діючих з метою отримання додаткового доходу;
- по-друге, злочини, що вчиняються з використанням банків і банківських технологій та інструментів у цілях особистої наживи. В цьому випадку збиток може бути спричинений як безпосередньо банку, так і його клієнтам, до коштів яких отримує зловмисник;
- по-третє, злочини, пов'язані з відмиванням грошей, та інші діяння, що потребують розкриття банківської таємниці [272, с. 121].

До першої групи автор відносить посягання, які у своїй більшості спрямовані на збільшення доходів компанії як шляхом залучення коштів безпосередньо у банківський сектор (наприклад, за рахунок незаконних вкладів або здійснення банківських операцій в порушення встановлених правил), так і шляхом підвищення інвестиційної привабливості банку як акціонерної компанії.

З початку більша частина норм, що передбачають відповідальність за вчинення діянь подібного роду, містилась в Акті про банківську діяльність 1987 року, яким, зокрема, була передбачена відповідальність за здійснення діяльності із залучення коштів на умовах депозитних договорів організаціями, що не мають відповідних повноважень, за вказування на

причетність до кредитних організацій компанією, яка не зареєстрована у якості такої у встановленому порядку, а також «шахрайське спонукання зробити вклад».

У 2000 році вказані положення були замінені аналогічним регулюванням у відповідності з Актом про фінансові послуги та ринки, який об'єднав схожі положення регулювання не тільки банківського сектору, але й діяльності інших учасників фінансових ринків.

Наприклад, Актом про фінансові послуги і ринки передбачена спеціальна норма, що встановлює відповідальність за твердження і дії, які вводять в оману (misleading statements and practices, S.397). У відповідності до цієї норми винною у вчиненні злочину визнається особа, яка:

а) робить твердження, обіцянку або прогноз, який, як йому відомо, є таким, що вводить в оману, хибним або обманним по відношенню до істотних подробиць;

б) безчесно приховує будь-які істотні факти по відношенню до твердження, обіцянки або прогнозу, які зроблені ним;

с) необережно (безчесно або інакше) робить твердження, звернення, обіцянку або прогноз, якій є таким, що вводить в оману, хибними або неправдивими в істотних деталях.

Важливою ознакою для кваліфікування вчиненого як злочину є мета, з якою діє звинувачений. Так, особа повинна не просто зробити кому-небудь неправдиву заяву відносно існування фактів, але вчинити це з метою спонукати іншу особу:

а) укласти або запропонувати укласти певну угоду або утриматися від її укладення;

б) здійснити права або втриматися від їх здійснення по відношенню до певних інвестувань.

До злочинів проти банків також відносяться діяння, що вчиняються шляхом оман, підробки банківських інструментів, таких як чеки, пластикові картки, вилучення готівки з банкоматів тощо.

Так, кошти привласнюються злочинцями із банкоматів за допомогою вкрадених карток, шляхом отримання кредитів в банках і будівельних товариствах під заставу нерухомості (якої не існує або однієї і тієї ж неодноразово), введення в оману за допомогою неправдивих тверджень, перераховуються на рахунки злочинців шляхом неправомірного втручання в роботу комп'ютерних мереж.

Англійське законодавство згідно ст. 360 Акту про банкрутство передбачає також кримінальну відповідальність за використання кредиту у бізнесі (*obtaining credit; engaging in business*). Особа визнається винною в якщо вона, будучи банкрутом, отримує кредит (в контексті цієї норми кредит розуміється як необґрунтоване поповнення банківського рахунку обвинуваченого, операція яка в бухгалтерії означає кредитування рахунку, що визначає поповнення рахунку, а не кредитний договір у розумінні цивільного права), не повідомивши кредитору про свій статус. Згідно цієї норми, особа визнається винною з злочині, якщо:

- кредит був помилково перерахований на рахунок, у відношенні якого у такої особи було наявне будь-яке право або інтерес;
- особа знає або переконана, ще не має права на даний кредит;
- вона безчесно не вживає розумні у даних обставинах заходи, щоби забезпечити скасування кредиту.

Для визнання особи винною у вчиненні цього злочину необхідно доказати наявність у її діях усіх трьох вказаних ознак [272. с. 121-128].

Порівняльний аналіз різних наукових підходів до визначення критеріїв класифікації свідчить про домінування теоретичних моделей поділу злочинів на окремі кримінологічні групи за критеріями сфери життєдіяльності, об'єкту злочинного посягання та особливостей суб'єкта злочину. Для досягнення

мети даного дисертаційного дослідження вважаємо за доцільне використання двох критеріїв класифікації – за сферою економічної життєдіяльності та за особливостями суб'єкта злочину.

Використовуючи критерій характеру життєдіяльності, класифікація злочинів в банківській сфері може бути проведена за видами сфери банківської діяльності, що визначені Законом України «Про банки та банківську діяльність» [198], на:

- 1) злочини у сфері банківського кредитування;
- 2) злочини у сфері розрахункових операцій банків;
- 3) злочини у сфері депозитних операцій банків;
- 4) інші злочини, що пов'язані з діяльністю банківських установ (операції з цінними паперами, зовнішньоекономічною діяльністю, трастові операції тощо).

В структурі вказаних груп злочинів доцільно здійснити більш високий рівень абстрагування, поділивши їх за критерієм особливостей суб'єкта злочинного посягання. В результаті можна виділити наступні групи:

- 1) злочини, що вчинені керівниками та іншими посадовими особами працівниками банківських установ;
- 2) злочини, що вчиняються службовцями банків у змові з представниками підприємницьких структур або інших установ та організацій;
- 3) злочини, що посягають на фінансові ресурси банків іншими особами без участі представників цих фінансових установ.

1.2 Методологічні засади кримінологічного дослідження злочинності у банківській сфері

Дослідження злочинності у банківській сфері як і будь-яка інша наукова діяльність складається з обрання певної системи отримання,

накопичення, класифікації, аналізу інформації та розробки наукових висновків, теорій, концепцій тощо. Цей складний багатоетапний процес відбувається у рамках окремих методологій і парадигм.

Термін «методологія» має грецьке походження і складається з двох слів «метод» і «логос», які відповідно означають – шлях до чого-небудь, спосіб пізнання, і вчення. Таким чином дослівно методологія означає вчення про шляхи пізнання. Однак дослівний переклад поняття «методологія» не розкриває повністю його смислу. Багато науковців методологію ототожнюють з філософією [40, с. 291-292]. Інші вважають, що філософія обґрунтовує можливість і закономірності пізнання світу на загальному рівні, а методологія висвітлює шлях пізнання, визначає його напрями, методи і засоби, що свідчить про розбіжність методології та філософії [92, с. 90]. Не занурюючись у детальний аналіз різних наукових позицій з цього приводу зазначимо, що з нашого погляду, найбільш обґрунтованою і логічною є позиція І. М. Даньшина, який зазначав, що методологія є розділ, стержневий елемент гносеології щодо шляхів і засобів наукового пізнання [82, с. 16]. В свою чергу наукова парадигма це сукупність цінностей, методів, підходів, термінів і засобів, що прийняті у науковій спільноті в рамках наукової традиції у певний час.

Як було зазначено, перед тим, як почати дослідження злочинності у банківській сфері, необхідно зробити аналіз домінуючих в сучасній українській кримінології наукових парадигм і методологій та історію їх формування. Як влучно зауважує В. С. Батиргарєєва, у вітчизняній науці висвітлення методологічних проблем теорії та практики кримінологічних досліджень тривалий час відбувалося в моністичному ракурсі матеріалістичної діалектики як єдиного можливого і правильного підходу до організації та проведення цих досліджень [45, с. 73]. На базі цієї методології були розроблені фундаментальні положення про детермінацію злочинності, особу злочинця та шляхи протидії злочинності.

Такий «методологічно обмежений» підхід кримінологічних досліджень, що сформувався за часів радянської влади, заклав основи сучасної вітчизняної кримінології. Як окрема наука українська кримінологія почала формуватись у ХІХ ст. У цій період багато думок кримінологічного характеру можна знайти у працях з кримінального права. Серед українських вчених ХІХ ст. окремо можна виділити В. А. Ліновського, С. О. Богородького, О. Ф. Кістяківського та інших. Розвиваючись у загальному руслі світової цивілізації, українська кримінологічна думка була представлена у різних напрямках.

Безумовно наукові досягнення суміжних наук того часу не могли не впливати на формування наукових поглядів та вибір методів дослідження в кримінології. Як відомо з кінця ХІХ ст. розвивалися як соціологічні науки, так і науки, що досліджують людину та її поведінку. Одним з таких напрямів був біхевіоризм (від англ. behavior – поведінка), якій сформувався в Америці на межі ХІХ-ХХ ст. в рамках досліджень поведінки тварин. В першу чергу це дослідження Е. Л. Торндайка (1898), яке заклало основи біхевіоризму, визначивши методику і проблематику нової психології, в якій центральне місце зайняла проблема навички. В Російській імперії в той же час з'явився самостійний науковий напрямок у психології, що мав назву «рефлексологія» (от лат. reflexus – відбитий і греч. λογος – наука), який отримав розвиток в 1900-1930 роки, і пов'язаний з діяльністю В. М. Бехтерева. Рефлексологія розглядає психічну діяльність як сукупність рефлексів, що утворилися в результаті впливу зовнішнього середовища на нервову систему тварин і людини. Ці психологічні напрями, які досліджували поведінку людини, не могли залишитися поза увагою кримінологів. Так у Харкові в 1928 році була опублікована монографія професора юридичного факультету Харківського університету Г. І. Волкова «Уголовное право и рефлексология» [57], де він рішуче виступив проти застосування у дослідженнях злочинців психологічного методу на користь рефлексологічних методів.

Така тенденція продовжувалась до кінця 20-х років XX ст. У 30-х роках XX ст. ситуація в Україні, яка на той час була частиною СРСР, різко змінилась. Кримінологічні дослідження були піддані безжалісній критиці. Вченим кримінологам пред'являлись звинувачення спочатку наукового характеру, які с часом трансформувались в обвинувачення у контрреволюційній діяльності. Початком наступу на кримінологічну науку вважається стаття С. Булатова в журналі «Революція права» (№ 1, 1929), яка мала назву «Возрождение Ломброзо в советской криминологической литературе». Через декілька місяців у Комуністичній академії було проведено диспут з питань методології дослідження злочинності, де вчені кримінологи були звинувачені у поширенні теорій біологічного характеру та інших буржуазних теорій, несумісних з марксистською наукою.

Не минула ця участь і Г. І. Волкова. Через рік після видання його монографії «Уголовное право и рефлексология» у журналі «Революція права» було опубліковано статтю професора ЛГУ М. Д. Резунова, яка мала назву «Людвиг Фейербах и психологическая школа права», яка була присвячена питанням методології кримінально-правових досліджень. Одна з частин цієї статті була присвячена критиці позиції професора Г. І. Волкова за обрання їм методології, яка на думку М. Д. Резунова була не тільки помилковою з наукової точки зору, але й небезпечною з політичної точки зору. М. Д. Резунов робить висновок, що спроби Г. І. Волкова відродити рефлексологічний юридичний світогляд небезпечніші відкритого психологізму Рейснера, Дембського, Іллінського і ін. як тому що в ньому наступ психологічної теорії права на марксизм прикривається вимогою об'єктивізації методології, так і тому що цей відтінок психологізму в праві найменш викрито» [226, с. 86].

На захист своїх поглядів Г. І. Волков вже у березні 1930 року у номері журналу «Радянська держава і революція права» опублікував статтю, яка мала назву «На захист кримінальної рефлексології (Відповідь

М. Д. Резунову)». Але в тому ж 1930 році в журналі «Радянська держава і революція» була опублікована нова стаття професора М. Д. Резунова «Марксизм і рефлексологія в кримінальному праві», в якій він продовжив критикувати погляди Г. І. Волкова та обвинувачувати останнього у відхиленні від марксистської теорії.

В подальшому доля обох вчених склалася трагічно. Так згідно даних правозахисної організації «Меморіал»:

- Резунов Михайло Денисович, 1905 р. н., уродженець м. Семіполкі Семіполківської р-ну УРСР, українець, член ВКП (б) в 1927-1937, професор ЛДУ, старший науковий співробітник Інституту сов. будівництва и права АН СРСР, був заарештований 10 квітня 1937. 13 листопада 1937 призначений до репресії по першій категорії (розстріл) за поданням зам. нач. 8-го відділу ГУГБ НКВС В. Є. Цісарського. Підписи: Сталін, Молотов, Каганович, Ворошилов. Виїзною сесією військової Колегії Верховного суду СРСР у Ленінграді 30 листопада 1937 засуджений за ст. ст. 58-8-11 КК РРФСР до вищої міри покарання. Розстріляний в м. Ленінград 30 листопада 1937.

- Волков Григорій Іванович, який народився в 1892 р. у м. Олександрія, Херсонська губ., освіта вища, член ВКП (б) з 1919, викладач Всесоюзного інституту юридичних наук, професор кримінального права. Заарештований 22 серпня 1937 р. Засуджений ВКВС СРСР 8 лютого 1938 року по обвинуваченню у шпигунстві і участі в терористичній організації. Був розстріляний 8 лютого 1938 г.

Слід зазначити, що це тільки один яскравий епізод, що описує трагічне становище в радянській науці тих часів. Знищення науки почалось не одразу. У перші роки існування радянської влади, у тому числі в Україні, стали вживатися заходи щодо формування єдиної системи кримінальної статистики та її аналізу. І якщо створенню єдиної державної статистичної системи заважали суто організаційні проблеми, які були з часом подолані, то у частині наукового аналізу на початковому етапі не було перешкод. Як

відомо, на початок XX ст. в кримінології вже було сформовано два напрями досліджень: перший – соціологічний, і другий – біологічний. Серед кримінологів того часу велась жвава наукова дискусія про те, що є основною причиною злочинності – соціальні фактори чи біологічні особливості людини. Потрібно сказати, що цей спір має актуальність і сьогодні. До приходу більшовиків у 1917 році до влади та в період до 1929 року кримінологічні дослідження не мали будь яких обмежень з обрання методології і методів дослідження. Вчені, які досліджували проблеми злочинності, розвивали методи та обирали методологію досліджень паралельно з розвитком світової науки. Але це було тимчасове явище.

Радянське керівництво з самого початку не довіряло вченим і робило усе для того, щоб контролювати цю важливу з точки зору ідеології діяльність. Так у 1924 році при юридичному факультеті у Київському інституті народного господарства за приватною ініціативою було створено юридичну клініку. В рамках діяльності цієї клініки під керівництвом професора М. А. Чельцова-Бебутова, та участю професора І. А. Маліновського, було проведено ряд досліджень щодо вивчення злочинця та злочинності, але для клініки не було виділено ані асигнувань, ані штатних одиниць, що свідчить про те, що радянська влада не мала бажання підтримувати незалежні, а тому не підконтрольні установи. Це твердження підтверджує також той факт, що у тому же 1924 році в Одесі був створений Всеукраїнський кабінет із вивчення особи злочинця і злочинності, якій перебував у віданні НКВС УРСР. Для роботи в цьому кабінеті були залучені відомі вчені того часу. Очолювала установу професор юридичного факультету Одеського Інституту народного господарства Є. П. Френкель, активну участь у роботі кабінету брали Е. Я. Неміровський, М. Д. Шаргородський, М. І. Воевода та інші. Основною метою цього закладу була розробка наукових рекомендацій щодо застосування методів виправно-трудового впливу на засуджених та вивчення злочинності. У 1928 році

подібні кабінети були створено у Києві і Харкові, їх діяльність була підконтрольна НКВС та іншим владним установами. Про напрям досліджень можна судити зі структури цих кабінетів. Так Київський кабінет мав 3 секції: соціологічну, загально-біологічну і пенітенціарну. Харківський кабінет також складався з 3 секцій: соціально-економічної, кримінальної та пенітенціарної.

Про методи, що застосовувались під час наукових досліджень, можна робити висновки зі складу дослідників, які брали участь в роботі цих кабінетів. Поряд з юристами в клініках працювали фахівці з соціології, психології, педагогіки, антропології, психіатрії, неврології, психофізіології тощо.

Невдовзі після вже згаданого диспуту з питань методології дослідження злочинності, що відбувся у Комуністичній академії, в Україні було проведено республіканську конференцію з питань методології вивчення злочинності, де також була дана негативна оцінка науковій діяльності українських кримінологів.

С того періоду почалось нищення кримінології як науки суто адміністративними заходами. У 1931 р. було ліквідовано Всеукраїнський інститут вивчення злочинності. Наукові дослідження з кримінології поступово були зупинені, а деяких науковців було піддано репресіям. Причинами згорання кримінологічних досліджень і репресій проти науковців у цей період формально називались методологічні та концептуальні помилки вчених кримінологів. Така думка переважала і після відновлення кримінологічної науки наприкінці 50-х – початку 60-х років.

Усі ці трагічні події безумовно мали негативний вплив на розвиток як самої кримінології так і методології кримінологічних досліджень. Навіть після відновлення у середині 60-х років кримінологічних досліджень умови їх проведення, що існували у 20-х роках, значною мірою не було відтворено.

В період відновлення кримінологічних досліджень у 60-ті роки і до кінця існування радянської влади ставлення з боку керівництва держави і

комуністичної партії до кримінології суттєво не змінилось. Як і в 20-ті роки влада продовжувала контролювати наукову діяльність кримінологів. Праці науковців, що були присвячені методології та методиці кримінологічних досліджень, були недоступні не тільки для широкого кола читачів, але й для більшості науковців. Так монографія М. П. Косоплечева «Методи кримінологічного дослідження» (1984 р.) була видана з грифом «для службового користування» і загальним тиражом усього 450 примірників [129].

Виходячи з вищевикладеного можна констатувати, що основні методи кримінологічного дослідження, якими користуються науковці і сьогодні, були розроблені та апробовані к середині 80-х років минулого століття. Але ці методи, як і методологія наукового дослідження, були обмежені з політичних причин і вже тоді не відповідали світовому рівню розвитку кримінології. Особливо це стосується проблем застосування методик дослідження та обрання методології наукового дослідження злочинності у сфері економічної злочинності та її окремих видів, у тому числі злочинності у банківській сфері.

Але вже на самому початку 90-х років ХХ ст. почали з'являтися окремі висловлювання з приводу того, що застосування діалектичного матеріалізму не дає можливість отримати відповіді на основні питання кримінології [179, с. 23]. На необхідність зміни методологічних уподобань в умовах сучасного постмодерністського суспільства, вказують все більше українських дослідників [241, с. 68].

Серед західних кримінологів в останні десятиліття набувають популярності теорії постмодернізму або пізнього модерну. Особливий розвиток постмодернізм, на думку Ентоні Томсона (Anthony Thomson), набув після падіння радянської системи та розчарування західних соціал-демократів та інших лівих у спроможності теорії марксизму.

Постмодернізм є критикою не тільки марксизму, але й Просвітництва і наукового позитивізму. Нові досягнення квантової механіки мали вплив не тільки на природничі науки, але й на розвиток філософії. Сьогодні ньютонівська фізика, аристотелівська логіка, геометрія Евкліда і лінійна причинність вже не є прийнятними моделями для фізичної науки. Сучасні фізичні науки розробляють складні альтернативні моделі для рухомих процесів, і такі альтернативи, як, наприклад, теорія хаосу, все ширше визнаються більш підходящою моделлю для так званих «соціальних наук».

Після постулатів квантової механіки, яка стверджує, що неможливо одночасно вказати швидкість і місце розташування об'єкта, змінюється і наукові підходи до вивчення людини як суб'єкта в суспільному процесі.

Що стосується причинності, з огляду на труднощі існування і фундаментальну невизначеність причинних відносин, постмодернізм знову звертається до теорії Хаосу як образу складної діалектичної теорії. Конститутивна діалектика передбачає безліч взаємно проникаючих реляційних множин, які співіснують і взаємно взаємодіють одна з одною, кожна зі своєю власною логікою, яка в будь-який час може бути компліментарною або антагоністичною для інших. Кожна з них впливає на будь-який певний, тимчасовий результат, хоча він може бути домінуючим, найвпливовішим в будь-який момент часу. Всі ці взаємопов'язані безлічі співіснують в потоці, який в принципі нестабільний; вони звертаються одна до одної і в будь-який момент часу результат їх взаємодії непередбачуваний. Людські суб'єкти існують в мінливому і динамічному наборі дискурсивних предметних позицій – діалектичному хаосі, всередині якого вони вживають заходів, змінюють реальність і рекурсивно будують себе і інших.

На основі постмодернізму виникла теорія конститутивної кримінології, авторами якої стали С. Генрі і Д. Міловановіч [14]. Ця теорія виходить з тієї посилки, що злочинність і контроль над нею беруть свій початок у всій сукупності структурних і культурологічних явищ суспільства. Злочинність,

на думку Генрі і Міловановича, – складова частина всього виробленого в суспільстві, це сукупний результат діяльності людей і організаційних структур, які людство нескінченно розвиває і реконструює. Її не можна коригувати ізольовано від всього суспільного процесу. Право – це міф, абсолютизація однієї вузько визначеної категорії норм на шкоду іншим, наприклад нормам моралі, звичаїв і тощо [14].

Конститутивна кримінологія розглядає злочин крізь призму владних відносин, що засновані на нерівності і диференціації суспільства. Генрі і Міловановіч визначають злочин як «владу віднімати у інших можливість щонебудь змінити» [14]. Злочин, відповідно до даної доктрини, є приниження людини, що проявляється в перешкоджанні її соціальному зростанню. Шкода злочину полягає в тому, що він заважає людині перетворювати світ, бути в ньому активним, спілкуватися з іншими і спільно змінювати навколишнє середовище і самих себе. [14].

Теоретики конститутивної кримінології виділяють злочини-позбавлення та злочини-пригнічення. Злочин-позбавлення полягає в заподіянні шкоди у вигляді зменшення чого-небудь в порівнянні зі звичайним станом. Таким може бути розкрадання, приниження честі і гідності. Злочин-позбавлення забирає у людей те, що ними вже досягнуто (матеріальні цінності, положення в суспільстві, індивідуальність, віра і тощо).

Злочин-пригнічення полягає у створенні обмежень, рамок, перешкод досягнення індивідом бажаного положення. Як приклад злочину-пригнічення представниками даної концепції наводиться перешкоджання, які чиняться будь-чиєї кар'єрі у зв'язку з приналежністю людини до певної раси або статі. Злочин-пригнічення не дозволяє стати потерпілому тим, ким він міг би стати.

Джерелами злочинів, на думку представників цієї концепції, служать різні диференціації, що властиві сучасним західним суспільствам. До їх числа відносяться такі диференціації як: економічна (класова, майнова), статева

(«сексизм»), расова та етнічна (расизм і національна ворожнеча), політична (влада, корупція), моральна, етична («рабство власних бажань»), а також диференціації в області прав людини і за соціальним станом (статус, нерівність), психологічна диференціація (відчуття безпеки, добробуту і т. п.), диференціація за ступенем самореалізації та ін.

Злочинцем конститутивна кримінологія вважає того, хто вчиняє крайні заходи влади щодо інших, хто використовує її як засіб підпорядкування, привласнюючи собі право на зміни і заперечуючи такі ж права інших людей. Це «екстреміст», який стверджує роз'єднаність. Він забирає в інших перспективи і можливості, зводить нанівець їх людський потенціал.

Жертва в конститутивній кримінології розглядається як «суб'єкт, який відновлюється в правах». Жертва злочину поставлена в становище «неособи», «нелюдини», «менш повноцінної істоти». Жертва орієнтується на повне відновлення, яке насправді ніколи не буде повним, оскільки заподіяна їй шкода перериває процес її розвитку (Генрі і Міловановіч) [14].

Злочинність, відповідно до доктрини конститутивної кримінології, не так породжується суспільством, скільки його супроводжує, оскільки суспільство створює соціальну структуру диференціації і привілейованого пізнання, на чому воно і будує свою владу. Причини злочинів вбачаються не лише в самій людині і її оточенні, але також в безперервному процесі створення суспільством соціальних концепцій.

На нашу думку, конструктивною є позиція В. С. Батиргарєєвої про використання системного плюралізму як прогресивного альтернативного підходу в сучасній методології. Такий висновок, на її думку, зумовлюється двома чинниками: «а) рефлексією на обмежені можливості офіційної методологічної доктрини, що панувала у вітчизняній науці протягом багатьох років, і б) ознайомленням з дослідницькими підходами до проблеми вивчення соціуму, про які все частіше говорять в Україні і які вже добре відомі й розроблені на Заході» [45, с. 77.].

Одним з добре відомих в сучасній західній кримінології підходів дослідження проблем соціуму є інституційна методологія. На думку відомого українського науковця В. М. Дрьоміна «... до предмету інтересів кримінологів повинні входити методологічні і теоретичні проблеми трансформації соціальних, правових і соціально-економічних інститутів суспільства, питання зміни інститутів влади і держави, формування інститутів цивільного суспільства, вплив глобалізаційних та регіональних факторів на зміну у суспільних інститутах, реформування інститутів соціалізації і виховання, інституційних змін в сфері культурного, етнічного і релігійного життя суспільства, питань соціально-психологічного сприйняття інституційних змін в масовому розумінні» [91, с. 134].

Термін «інститут» зазвичай застосовується як до конкретних формальних інститутів, створених такими організаціями як уряд і громадські служби, так і до неформальних інститутів, таких як звичаї, а також і до моделей поведінки, що є важливим для суспільства. Первинними або мета-інститутами є такі інститути, які є досить широкими, щоб охопити інші інститути, наприклад сім'я.

Інститути є основним об'єктом вивчення соціальних наук, таких як політологія, антропологія, економіка і соціологія (остання описана Емілем Дюркгеймом як «наука про інститути, їх генезис і їх функціонування») [7, с. 453]. Інститути також представляють собою центральну проблему для права, формального механізму політичної нормотворчості і правозастосування.

Початком інституційного підходу до вивчення злочинності стала поява у 60-ти роки XX століття наукової концепції «економіка злочинів та покарань». Найбільш знаковою стала опублікована в 1968 році стаття лауреата Нобелівської премії Г. С. Беккера «Злочин і покарання: економічний підхід». Беккер, будучи економістом, розповсюджував методи економічного мікроаналізу на різні аспекти поведінки людини. В зазначеній статті Беккер розглядав злочинність як економічно мотивовану соціальну

практику людей, він доводив, що людина вибирає злочину поведінку в результаті раціонального вибору, реагуючи на існуючі можливості та обмеження. Злочинець на думку Беккера не є психопатичною особою, або жертвою негативних соціальних обставин. Тому більш ефективним засобом стримування злочинності, на думку автора, буде збільшення затрат на поліпшення умов легальної зайнятості соціальних груп, що найбільш схильні до скоєння злочинів [48, с. 28-90].

Принципове значення задля дослідження злочинності в банківській сфері як частини економічної злочинності, яка тісно пов'язана з організованою злочинністю, має дослідження Т. С. Шейллінга, який вже в 1967 році писав: «Звичайно вважається, що організована злочинність несе загрозу і з нею потрібно боротись ... Але якщо альтернативою організованої злочинності є не декриміналізоване суспільство, а «дезорганізована злочинність», або якщо злочинність залишається на тому же рівні, але зменшується її організованість, то вибір далеко не однозначний... Якщо суспільство не має легальних засобів для боротьби з деякими видами злочинів... то можливо суспільству потрібно дозволити злочинному світу самому встановлювати достатньо сувору дисципліну, що може потребувати існування організацій, достатньо сильних для того, щоби підтримувати дисципліну... Якщо це так, то не варто бажати... щоб уся злочинність була менш організованою. Можливо нам необхідно, щоб деякі види злочинності були би більш організованими, ніж зараз» [28, с. 122.]. Подібну точку зору висловлював у 1973 році Буханан Д., якій порівнював організовану злочинність з монопольним бізнесом, і виходячи з цієї посилки вважав, що монополія на здійснення нелегальної діяльності є соціально менш шкідливим явищем, аніж конкуренція [3].

Крім вже названих вчених, значний вклад в розвиток теорії економічного неоінституціоналізму злочинності внесли також А. Ерліх, Дж. Хейнеке, Д. Гамбетте, Р. Познер, В. Ландс, Г. Таллок, лауреати Нобелівської

премії з економіки М. Фрідман, Д. Стіглер, В. Ландс та багато інших дослідників [91, с. 179-184].

Розгляд злочинності крізь призму економічного інституціоналізму безумовно збагатив теоретичні основи кримінологічних досліджень, але не надав повної картини, тому не дивно, що починаючи з 90-х років XX століття почали з'являтися інституціональні теорії злочинності, що ґрунтувались на соціологічному інституціоналізмі як розвиток ідей Е. Дюргейма. В 2006 році була опублікована монографія під загальною редакцією Р. Розенфельда «Злочинність і соціальні інститути» (серед авторів якої були Г. Бернберг, Б. Симс, Е. Керри, Ф. Каллен, Ю. Саволайнен, Т. Годсуй, Дж. Б. Каллен) [6, с. 549].

Виходячи зі сказаного вважаємо, що використання методології інституціоналізму у вивченні злочинності в банківській сфері дає можливість виявити особливості діалектичного розвитку цього виду злочинів у взаємозв'язку з іншими інституціями, що включають легальні інститути господарювання, та іншими видами злочинних практик. В результаті аналізу особливостей інституціональної природи криміналізації економіки були виявлені кореляційні зв'язки цього процесу з недоліками формальних інституцій, що покликані забезпечувати здійснення законної господарської діяльності, та дисфункціями спеціалізованих суб'єктів протидії злочинній економічній поведінці суб'єктів господарювання. На основі виявлених інституційних прогалин та недоліків у подальшому зроблені висновки та сформульовано пропозиції щодо впровадження та налагодження інституційного механізму протидії криміналізації економіки.

1.3. Банківська злочинність як інституційне явище

Злочинність в банківській сфері як і будь-який інший вид злочинності не існує окремо без взаємозв'язку з іншими соціальними явищами, вона є

структурною частиною як економічної злочинності, так і частиною явища більш високого рівня наукової абстракції – тіньової економіки, яка на думку Ю. В. Латова, є комплексом соціальних інститутів, що виконують в житті суспільства певні функції, як деструктивні, так і конструктивні [154, с. 8].

Тіньова економіка як соціальне явище, на думку Л. Я. Косалса, пройшовши стадію інституалізації, перманентно продовжує зазнавати якісних змін: з хаотичних і випадкових, не оформлених взаємодій економічних суб'єктів, поведінка яких не обмежена будь-якими жорсткими правилами, вона перетворюється в структуровану і здібну самостійно відтворюватися соціальну систему, яка не тільки прихована від прямого державного контролю і нагляду, але також має внутрішню організацію [128, с. 13-14].

Інституалізація тіньової економіки досягла такого масштабу, коли виникли не тільки стійкі ознаки цього соціального феномену, але й на думку багатьох авторів поступово формується і окрема наука, яка вивчає цей феномен. Так український вчений В. М. Дрьомін вважає, що «... проблеми злочинності в сфері економіки, механізми інституалізації економічних кримінальних і тіньових практик повинні стати предметом вивчення економічної кримінології <...> В рамках економічної кримінології особливої уваги дослідників заслуговують не тільки процеси криміналізації економіки і заходи протидії їй, але й механізми її інституційного переродження, кримінальної трансформації.» [91, с. 404]. В. І. Антипов в свою чергу визначає інституціональний рівень аналізу тіньової економіки як систему формальних і неформальних правил поведінки, механізм санкцій, закономірності їх розвитку [41, с. 28].

Для розуміння механізму інституційного переродження та кримінальної трансформації легальної банківської діяльності, закономірностей її існування на сучасному етапі, аналізу системи формальних і неформальних правил поведінки доцільно дослідити етапи

інституалізації тіньової економіки в цілому. Ми цілком розділяємо думку О. В. Киви, який вважає, що умови для вибухового росту економічної злочинності у пострадянських країнах були створені в лоні так званого «реального соціалізму» [111, с. 13-14].

Розглядаючи питання «етапності» інституалізації цього явища Л. Я. Косалс и Р. В. Ривкіна вважають, що на початкових стадіях тіньова економіка зароджувалась поза будь-яких інститутів, так як особливі норми поведінки, взаємодії та організації, що пов'язані з тіньовою діяльністю, були відсутні. З середини 80-х років і до початку 90-х років минулого віку відбувалося накопичення нових, тіньових норм і організацій, в результаті чого деякі їх види відмерли, інші, навпаки, набули значного поширення і стійкості, «увійшли до культури» тіньових відношень. Але на цьому етапі їхня тіньова активність ще не набула стійких форм, вона тільки складалась [128, с. 13-14]. Однак ця точка зору, на наш погляд, потребує уточнення. Автори не враховують той факт, що тіньова економіка існувала на протязі всього радянського періоду, починаючи з перших його років, вона постійно змінювалась в залежності від перетворень в сфері економіки СРСР, але тіньова економіка ніколи не зникала як соціальне явище. Тому ми не можемо погодитись з твердженням авторів про те, що у середині 80-х років і до початку 90-х років минулого віку тіньова активність ще не набула стійких форм. Тіньова економіка цього періоду набула найбільшого масштабу, що супроводжувалось розвитком старих тіньових норм і організацій, та створенням нових. Тотальний дефіцит, що існував в радянській економіці постійно, в поєднанні зі зростанням доходів окремих верств населення, що відбувався з шістдесятих років, породжував тіньову торгівлю у вигляді перепродажу дефіцитних товарів, та сприяв розвитку підпільного виробництва товарів, в результаті чого з'явилися, так звані «цеховики», які активно застосовували методи розкрадання шляхом зловживання службовим становищем та використання службового становища для організації

підпільної економічної діяльності, розвивали корупційні зв'язки. З часом тіньова діяльність цеховиків набула ознак інституційної практики, яка в результаті якісних змін перетворилася в структуровану і здібну самостійно відтворюватися соціальну систему, яка була не тільки прихована від прямого державного контролю і нагляду, але також мала внутрішню організацію. В структурі цього інституційного феномену сформувались і інші кримінальні практики, серед яких, поряд із паралельною нелегальною судовою та виконавчою діяльністю (вирішення спорів між суб'єктами тіньової економіки за допомогою тіньових третейських органів, роль яких на часто на себе брали кримінальні авторитети), розвитком нелегальної сфери сексуальних послуг; діяльності підпільних казино тощо, виникла і тіньова квазі банківська діяльність, яка виражалась в наданні тіньових кредитів з нарахуванням відсотків для розширення нелегального виробництва товарів і послуг.

Наступний етап інституалізації кримінальної економіки та банківської діяльності почався із започаткуванням економічних реформ, які запровадив М. С. Горбачов, і закінчився в середині 90-х років XX століття. Ми цілком розділяємо точку зору А. М. Бойко, який відмічає, що зародження кооперативного руху супроводжувався небувалим до того зростанням злочинності. «Рекет, відмивання брудних грошей, перетворення кооперативних структур в «дах» злочинної діяльності – все ці і багато інших форм злочинної діяльності набули поширення» [54. с. 196]. Кардинальні зміни законодавства, що регулює економіку, також змінили і соціальні практики тіньової економіки. В результаті того, що приватна підприємницька діяльність перестала буди злочином, виникла можливість для тіньових ділків легалізувати свій бізнес. Це безумовно стало позитивним явищем, але в той же час непродуманість і непослідовність дій влади породили умови для переформатування та зростання не тільки тіньової економіки, але й кримінальної економіки в Україні. В 90-ті роки значна частина економіки потрапила до тіні з нових причин, головною з яких було намагання ухилення

від сплати податків. І якщо в радянські часи частка тіньової економіки була невеликою в порівнянні з усією економікою, то у зв'язку з приватизацією державного сектору економіки і в результаті втрати контролю над нею, на думку багатьох експертів, до тіні потрапило до 60% економіки України.

У першій половині 90-х років в умовах, коли офіційні правила в економіці з одного боку були не ефективні, а з іншого, виконання їх належним чином не контролювалось державними органами, в тому числі правоохоронними, відбувався процес формування нових, часто кримінальних соціальних практик в економіці. Їх формування було викликано, по-перше, зміною законодавства, по-друге, перерозподілом засобів виробництва, по-третє, послабленням ефективності державного контролю в сфері економіки, а також колапсом правоохоронної діяльності. Як відмічає А. П. Закалюк, «Держава в особі своїх органів та за згоди її керівників фактично самоусунулась від визначення, регулювання та здійснення ринкових перетворень. Протягом 1992 – 1993 рр., коли Кабінет Міністрів за ініціативою його керівника отримав від Верховної Ради України особливі повноваження видавати декрети, що мали силу законів, було фактично знищено або «перероблено» в інтересах нових претендентів на власність правове поле держави. Саме у той час <...> виникли «швидкі» багатомільйонні капітали, чим був покладений початок капіталізації влади зверху донизу, її олігархічному зрощенню із надвеликим та, як правило, непрозорим, напівлегітимним бізнесом. Одночасно на тисячах підприємств <...> поширилося створення кооперативів, малих підприємств, керованих, як правило, родичами та близькими людьми їх керівників. Їм передавалося задарма або продавалося за безцінь державне майно нібито для виконання функцій, в основному розподільчих та збутових, які, мовляв, «заважають» виконувати виробничу функцію. <...> Економічні зв'язки між державними підприємствами стали здійснюватися через систему численних приватних

посередників, які отримували основний прибуток, «прокручували» державні кошти, завели систему неплатежів, передусім податкових» [98, с. 117-119].

Закономірним результатом непродуманих економічних реформ стало вибухове зростанням злочинності в останні роки існування СРСР. Так у 1989 році злочинність зросла більш ніж на 30%, наступного 1990 року ще на 13%, 1991 року на 15,7 %. Свого максимуму злочинність набула вже за часи незалежності України, а саме у 1995 року, а з наступного 1996 року почалось поступове зниження рівня злочинності. Можна припустити, що к 1996 року в результаті відмирання деяких старих соціальних практик, та навпаки набуття широкого поширення і надбання стійкості окремими існуючими соціальними практиками, та формування нових, які «увійшли до культури» тіньових відношень, інституалізація економічної та банківської злочинності вже в основному була завершена. М. І. Мельник у своїй монографії з символічною назвою «Корупція – корозія влади» приводить вражаючі дані, отримані Інститутом соціології НАН України в результаті багаторічних соціологічних спостережень, коли було встановлено, що громадяни нашої держави найвпливовішою соціальною групою українського суспільства вважають мафію [171, с. 98].

За таких умов проходила і приватизація державного майна. За даними Державного комітету статистики, з 1992 р. по 2003 р. в Україні змінили форму власності 90,5 тис. підприємств. А. П. Закалюк з сумом констатує, що за ці роки було приватизовано державного майна на 100 млрд. гривень, а до бюджету не надійшло навіть одного відсотка від цієї суми [98, с. 120 – 121].

В результаті, за висновками багатьох дослідників та політиків, в Україні виникли декілька потужних фінансово-олігархічних кланів, в руках яких сконцентрована всю політична та державна влада [242]. Вітчизняні та зарубіжні ЗМІ неодноразово повідомляли про основні українські політико-фінансові групи, їх лідерів, економічні, політичні та інші можливості, склад, структуру тощо [167]. Зокрема колишній Голова СБУ Є. К. Марчук ще у

1999 році констатував, що «у нас в країні сформувалися мафіозні групи, які мають покровителів на найвищих щаблях влади, які контролюють найважливіші сфери української економіки: фінансову, ресурсну, енергійну, телекомунікаційну, продовольчу» [219]. Через тринадцять років факт зрощення вищих посадових осіб із «суто кримінальними елементами організованої злочинності», намагання великих організованих злочинних груп і злочинних організацій контролювати правоохоронні органи і судову владу констатував і український парламент у своїй постанові, що була прийнята 26 грудня 2002 р. за результатами розгляду звіту Голови Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, доповідей Голови Служби безпеки України та Міністра внутрішніх справ України, а також доповіді Генерального прокурора України про стан боротьби з організованою злочинністю.

Як результат, можна констатувати, що в Україні склалась досить складна ситуація, коли скориставшись слабкістю держави в період зміни одних соціальних практик на інші, організована злочинність шляхом зрощення з владою створила нові соціальні інститути.

Характерною є думка провідних світових фінансових установ, які постійно проводять моніторинг ситуації в Україні. В статті «Прискорення економічного зростання шляхом реформування приватного сектору в Україні», що опублікована на сайті Всесвітнього Банку 24 січня 2014 р. у її оригінальній, англomовній версії зазначено, що критичним кроком, який Україна повинна здійснити, щоб стимулювати економічне зростання, повинна стати боротьба з таким соціальним явищем, як захоплення держави (state capture) і корупцією. Термін «захоплення держави» вперше був використаний Світовим банком для опису ситуації в країнах Центральної Азії, які здійснювали перехід від ідеології комунізму радянського зразку до капіталізму. Зокрема, це було застосовано до ситуацій, коли дрібні корумповані групи використовували свій вплив на урядовців для прийняття

відповідних урядових рішень з метою зміцнення своїх економічних позицій; ці групи пізніше стануть відомими як олігархічні клани [13].

У статті директора Світового банку у справах Білорусі, Молдови та України Сату Кахконена від 15 березня 2018 р., що має символічну назву «Яка вартість кумівського капіталізму для України?» йдеться про те, що, не вдаючись до розгляду конкретних випадків захоплення держави, останні дослідження Світового банку зосередились на визначенні впливу кумівського капіталізму на показники розвитку економіки України. В Україні політично пов'язаними є 2% фірм, але вони контролюють понад 20% загального обігу і понад чверть активів усіх українських компаній. Фірма вважається пов'язаною, якщо вона має, щонайменше, одну впливову політичну особу серед своїх власників, акціонерів або керівників. Впливовою політичною особою вважається особа, якій доручено важливі державні функції, включаючи провідних політиків і партійних посадовців, високоповажних урядових, судових чи військових чиновників та вище керівництво державних підприємств. Ці цифри залишаються стабільними протягом тривалого часу. Політично пов'язані фірми зосереджені в гірничодобувній, енергетичній і транспортній галузях, де на них припадає понад 40% обігу та більше половини всіх активів. На них також припадає приблизно чверть обігу і активів у сільському господарстві, в основному у галузі виробництва та експорту зерна.

За висновками Світового банку, протягом останніх понад двох десятиліть політично пов'язані фірми використовували різні канали доступу до економічної ренти, а саме: державні закупівлі, субсидовані кредити, бюджетні трансферти, правила торгівлі, що обмежують імпорт, привілейований доступ до державних активів через приватизацію та пільгові податкові режими. Аналіз процесу відшкодування ПДВ з початку 2016 р. по березень 2017 р. показав, що політично пов'язані фірми перевіряються аудиторами на 60% рідше, ніж непов'язані. Єдиний реєстр відшкодування

ПДВ, запроваджений Урядом у квітні 2017 року, повинен допомогти в забезпеченні справедливого ставлення до всіх компаній. За спостереженнями фахівців Світового банку, існує сильна негативна кореляція між політичними зв'язками та продуктивністю компаній [36].

Економіка України, маючи значну складову (до 60%) тіньової економіки, та будучи залежною від держави, яка значною мірою знаходиться під впливом олігархічних структур, які використовують свій вплив на державних службових осіб для прийняття нормативних актів, адміністративних актів і політичних рішень, спрямованих на забезпечення їх власної економічної вигоди, значною мірою залежить від інституцій, які мають ознаки кримінальних. Таким чином, виходячи з того факту, що сфера банківської діяльності є складовою частиною економіки України, можна констатувати, що банківські установи, які часто є складовою фінансово-економічних груп, стають інструментом реалізації кримінальних технологій в сфері економіки. В результаті того, що в українській економіці домінують неформальні соціальні практики ведення бізнесу, які часто мають кримінальний характер, легальна банківська діяльність часто-густо трансформується в кримінальну.

Виходячи зі сказаного можна зробити висновок про те, що інституалізація банківської злочинності – це закріплення тіньової та кримінальної економічної поведінки (наприклад, переведення в готівку безготівкових грошей з метою уникнення оподаткування, незаконний вивіз капіталу, кримінальне заволодіння кредитними ресурсами банків або депозитними вкладками тощо) у певні організаційно стійкі форми, що визнаються усіма учасниками даної діяльності і передаються наступним поколінням суб'єктів, що зайняті у цій сфері.

Висновок до розділу 1

Підводячи деякі підсумки аналізу проблематики методологічних парадигм у кримінологічній науці в цілому і при вивченні злочинності в банківській сфері зокрема сформулюємо декілька висновків, які витікають з результатів дослідження.

Для цілей кримінології визначення поняття «злочинність у банківській сфері» пропонується розуміти як сукупність злочинів, що посягають на майно, майнові права банків або їх клієнтів, на встановлений порядок функціонування банків та банківської системи, банківську таємницю, або інсайдерську інформацію банків.

Використовуючи критерій характеру життєдіяльності, класифікація злочинів в банківській сфері може бути проведена за видами сфери банківської діяльності, що визначені Законом України «Про банки та банківську діяльність» на:

- 1) злочини у сфері банківського кредитування;
- 2) злочини у сфері розрахункових операцій банків;
- 3) злочини у сфері депозитних операцій банків;
- 4) інші злочини, що пов'язані з діяльністю банківських установ (операції з цінними паперами, зовнішньоекономічною діяльністю, трастові операції тощо).

В структурі вказаних груп злочинів доцільно здійснити більш високий рівень абстрагування, поділивши їх за критерієм особливостей суб'єкта злочинного посягання. В результаті можна виділити наступні групи:

- а) злочини, що вчинені керівниками та іншими посадовими особами і працівниками банківських установ;
- б) злочини, що вчиняються службовцями банків у змові з представниками підприємницьких структур або інших установ та організацій;

с) злочини, що посягають на фінансові ресурси банків, вчинені іншими особами без участі представників цих фінансових установ.

Методологія становить головний розділ, стержневий елемент гносеології щодо шляхів і засобів наукового пізнання. Основними складниками методології є концептуальні (філософські) й процедурні положення наукових досліджень.

Використання методології інституціоналізму у вивченні злочинності у банківській сфері дає можливість виявити особливості діалектичного розвитку цього виду злочинів як у взаємозв'язку з іншими інституціями, що включають легальні інститути господарювання, та іншими видами злочинних практик. При аналізі особливостей інституціональної природи криміналізації економіки були виявлені кореляційні зв'язки з недоліками формальних інституцій, що покликані забезпечувати здійснення законної господарської діяльності, та дисфункціями спеціалізованих суб'єктів протидії злочинній економічній поведінці суб'єктів господарювання. На основі виявлених інституційних прогалин та недоліків у подальшому зроблені висновки та сформульовано пропозиції щодо впровадження та налагодження інституційного механізму протидії криміналізації економіки.

Критична оцінка основних положень теорії інституціоналізму дає можливість стверджувати про неможливість застосування її у повному обсязі у кримінологічному дослідженні. Однак окремі положення цього вчення можуть надати бути корисними для дослідження окремих видів злочинності, включаючи злочинність в банківській сфері.

Принципове значення задля дослідження злочинності в банківській сфері як частини економічної злочинності, яка тісно пов'язана з організованою злочинністю, є розгляд її крізь призму економічного та соціального інституціоналізму, що передбачає включення до об'єктів кримінологічного дослідження проблем трансформації соціальних, правових і соціально-економічних інститутів суспільства, питань зміни інститутів

влади і держави, формування інститутів цивільного суспільства, впливу глобалізаційних та регіональних факторів на зміни у суспільних інститутах, реформування інститутів соціалізації і виховання, інституційних змін в сфері культурного, етнічного і релігійного життя суспільства, питань соціально-психологічного сприйняття інституційних змін в масовому розумінні.

Економіка України, маючи суттєву складову тіньової економіки, зазнає значного впливу кримінальних інституцій, які в результаті історичної трансформації набули ознак легальних суб'єктів фінансово-господарської діяльності. Виходячи з того факту, що сфера банківської діяльності є складовою частиною економіки України, можна констатувати, що банківські установи, які в переважній більшості є складовими частинами фінансово-економічних груп, часто стають інструментом застосування кримінальних технологій в сфері економіки. В результаті того, що в українській економіці домінують неформальні соціальні практики ведення бізнесу, які часто мають кримінальний характер, легальна банківська діяльність поступово трансформується в кримінальну.

Виходячи зі сказаного, можна зробити висновок, що інституалізація банківської злочинності – це закріплення тіньової та кримінальної економічної поведінки у певні організаційно стійкі форми, що визнаються усіма учасниками даної діяльності і передаються наступним поколінням суб'єктів, що зайняті у цій сфері.

Основні наукові положення цього розділу були відображені в наукових роботах дисертанта: «Поняття та класифікація злочинів у банківській сфері», «Питання розробки методики дослідження злочинності у банківській сфері» [77, 62].

Розділ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

2.1. Вибір елементів кримінологічної характеристики злочинності у банківській сфері та методів її дослідження

Принцип ефективності протидії злочинності обумовлює необхідність її пізнання і осмислення. Цей процес включає в себе аналіз кримінологічної характеристики її стану та комплексу детермінант. Загальне уявлення про стан злочинності дає її кримінологічна характеристика. Аналіз юридичної літератури вказує на те, що, на відміну від кримінального права, в кримінології немає єдиного підходу як до визначення самого поняття «кримінологічна характеристика», так і до її змісту та обсягу. Між тим, визначення цього поняття та його елементів має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки в кримінологічній характеристиці відображається склад злочинності та її соціальний портрет [80. с. 193].

Термін «кримінологічна характеристика», як було зазначено, не має єдиного визначення, в результаті чого серед дослідників відсутнє порозуміння щодо кола елементів, які складають зміст цього поняття. Сам термін «кримінологічна характеристика» в кримінологічних дослідженнях з'явився не одразу. Так, наприклад, у 1969 році Н. Ф. Кузнєцова в кримінологічному дослідженні «Злочин і злочинність» в параграфі «Характеристика груп злочинів» використала кримінально-правову характеристику, взявши за основу ступень суспільної небезпеки злочинів [147. с. 144]. Одним із перших, хто запропонував відокремлення окремої наукової категорії «кримінологічна характеристика» ще у 70-ти роки минулого століття був Л. М. Давиденко, який запропонував для відмежування від кримінально-правової характеристики під кримінологічною характеристикою розуміти сукупність тих властивостей злочинних діянь та

особистісних особливостей злочинців, які важливі для розуміння причин, що обумовили певні злочини, а також для розробки заходів протидії та запобігання цьому виду злочинів [279, с. 16]. Це визначення окреслює загальні ознаки, що відрізняють дану категорію від інших, містить вказівку на цілі кримінологічної характеристики, а саме розуміння причин, що обумовили певні злочини, а також розробку попереджувальних заходів. В той же час слід погодитись з думкою О. В. Тихонової, що в такому виді воно не придатне для використання та потребує конкретизації [250, с. 246].

В. Б. Ястребов у 1982 році конкретизував та розширив зміст зазначеної категорії, включивши в поняття кримінологічної характеристики окремої групи злочинів досить широке коло елементів, таких як: місце в загальній сукупності злочинів, зв'язки з іншими видами злочинів, основні тенденції розвитку; особливості, що мають значення для розуміння детермінант злочинних проявів (властивості, що передбачають відповідні особливості особистості тих, хто вчиняє злочини, криміногенні ситуації, характер взаємодії особистості і ситуації), обставини вчинення злочинів; особливості, що мають значення для організації попереджувальної роботи (характер зв'язків між елементами комплексу ознак, специфічних для тих або інших категорій злочинів, вплив діяльності правоохоронних та інших державних органів, громадських організацій на протиправну поведінку) [279, с. 16].

У даному визначенні змісту кримінологічної характеристики автор включив практично усі елементи об'єкту кримінології, з чим були згодні не усі дослідники. Так у 1988 році І. М. Даньшин запропонував кримінологічну характеристику злочинів обмежити даними про сукупність статистично значущих показників злочинності і особистість злочинців. Він вважає, що причини і умови вчинення злочинів, заходи попередження виходять за рамки кримінологічної характеристики [82, с. 36]. У тому же році у підручнику «Кримінологія» за редакцією Б. В. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецової, Г. М. Мінковського було надано тлумачення кримінологічної

характеристики, в якому окрім сукупності кількісно-якісних параметрів окремих різновидів злочинів, відомостей про особистість злочинця, були включені детермінантні особливості та заходи попередження даних злочинів [136, с. 64].

Треба відзначити, що з того часу вчені не знайшли порозуміння з цього питання, і ця дискусія продовжується. В результаті усіх кримінологів умовно можна поділити на два табори: до першого входять вчені, які розділяють позицію І. М. Даньшина про те, що відомості про причини і умови (або детермінанти) злочинності виходять за межі кримінологічної характеристики, і пропонують обмежувати коло елементів кримінологічної характеристики кількісними і якісними показниками стану злочинності та відомостями про особистість злочинця. Таку думку висловлювали українські вчені О. Г. Кальман [107, с. 48] і А. Ф. Зелінський [102, с. 164], А. Б. Блага та інші. Багато російських кримінологів, таких як В. М. Кудрявцев, І. І. Карпец, С. М. Іншаков підтримують цю позицію. В. Є. Емінов, наприклад, пропонує обмежити зміст поняття «кримінологічна характеристика» таким складом показників як: а) стан вид (група) злочинів (суспільна небезпека, обсяг, питома вага в обсязі всієї злочинності, інтенсивність, структура, латентність, територіальний розподіл; б) тенденція цього виду (групи) злочинів, (динаміка, прогноз); в) характеристика наслідків злочину даного виду (кількість потерпілих, розмір матеріальних збитків, і види матеріальних збитків) [135, 34]. Ще далше по шляху звуження кола об'єктів кримінологічної характеристики пішов М. І. Фіалка, який вважає, що в її межах немає жодної потреби розглядати не тільки детермінанти злочинності та систему протидії злочинності, але і особистість злочинця [256. с. 241].

Власне бачення складових елементів кримінологічної характеристики пропонує А. Ф. Зелінський, який пропонує до складу кримінологічної характеристики окрім розповсюдженості відповідної протиправної поведінки, її різновидів, особливостей суб'єктів злочинів та типовий способів

вчинення злочинних посягань, включати також інформацію про їх мотивацію, місце і час вчинення, [102, с. 153].

Серед кримінологів, яких ми умовно відносимо до другого табору, не менше і тих, хто вважає за необхідне включення до складу кримінологічної характеристики інформації про фактори злочинності. Наприклад, таку думку висловлюють В. О. Глушков та П. М. Коваленко, які вважають, що до набору показників кримінологічної характеристики необхідно також долучати і фактори, що призвели до вчинення злочинів [70].

Прихильниками широкого розуміння кримінологічної характеристики також є В. М. Руфанова та О. О. Титаренко, які до зазначеної характеристики пропонують включати наступний набір елементів: аналіз кількісно-якісних показників, кримінологічно-значущих груп та особистості злочинця, кримінологічні детермінанти, що обумовлюють вчинення злочинів; встановлення кореляційного зв'язку між соціальними, економічними, політичними, організаційно-управлінськими причинами та умовами вчинення конкретних злочинів [234, с. 24].

Ще більш широкий набір елементів кримінологічної характеристики пропонує О. М. Литвинов, який пропонує такі групи елементів:

- дані про предмет злочинного посягання, дані про особу злочинця, мотив та мету злочину; дані про особу потерпілого;
- дані, які характеризують кримінологічну ситуацію вчинення злочину, статистичну поширеність злочинів; дані про соціальні умови злочину (соціально-політична, соціальна економічна; час; географія; соціальне середовище тощо);
- ознаки, які визначають специфіку діяльності із попередження злочинів (причини злочинів; наслідки злочинів; механізм злочину; обставини, що сприяють злочинам) [160, с. 53].

Для потреб формування кола елементів, що входять до кримінологічної характеристики такої окремої групи злочинів, як злочини у банківській сфері,

необхідно перш за все провести семантичний аналіз слова «характеристика». Так Фіалка М. І., посилаючись на толковий словник, вказує, що слово «характеристика» походить від грецької «charakter», що у перекладі означає «риса, особливість», тобто характеристика – це опис, визначення відмінних (тобто специфічних) рис та якостей чого-небудь (у даному випадку злочинів) [256, с. 238]. Таке ж визначення дає і Кальман О. Г. [107, с. 49]. Згідно словника української мови (Академічний тлумачний словник) дане слово означає опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого-, чого-небудь, а також і показники якості, стану і та ін. чогось [59].

Наступним етапом є визначення кола елементів кримінологічної характеристики, яке б відрізняло дану характеристику від інших, наприклад, кримінально-правової або криміналістичної. Для вирішення цього завдання вважаємо цілком логічною пропозицію Л. М. Давиденко обмежити набір елементів тільки тими, що важливі для розуміння причин, які обумовили певні злочини, а також для розробки попереджувальних заходів [80, с. 193]. Ми вважаємо, що кримінологічна характеристика не може включати в себе відомості про причини злочинності, а також про заходи протидії таким причинам, це дійсно виходить за її межі. Елементи, що містять в собі інформацію про причини, можуть бути різні, це і кількісно-якісні показники, це може бути і інформація про мотиви скоєння злочинів, про характерні риси особистості злочинця тощо. Отже, підсумовуючи зроблений аналіз, можемо наголосити, що кримінологічна характеристика злочинів у банківській сфері є окремим дослідженням, що проводиться з метою розробки та реалізації заходів протидії такій злочинності. Якщо розглядати протидію злочинності як цілісну систему, то кримінологічна характеристика є однією з її складових частин, а іншими є кримінологічна характеристика причин та умов злочинності, а також розробка і реалізація заходів протидії злочинності.

Враховуючи вищенаведене та визначену мету і цілі дисертаційного дослідження вважаємо необхідним визначити елементи кримінологічної

характеристики злочинів у банківській сфері кількісними та якісними показниками стану цієї групи злочинів, характеристикою типових способів вчинення злочинних посягань, їх мотивацію, а також інформацію про типові особливості суб'єктів цих злочинів.

Окремої уваги потребує питання аналізу елементів кримінологічної характеристики та інформаційних джерел, що містять кримінологічну інформацію, до яких традиційно відносяться: офіційні звіти Міністерства внутрішніх справ, Генеральної прокуратури України, Верховного Суду України, Державної служби статистика, матеріали кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення, інші офіційні документи, що містять відомості про злочини або осіб, що вчинили злочини.

В кримінологічній літературі прийнято розділяти поняття «кримінологічна характеристика» і «кримінологічний аналіз». Так, на думку М. Л. Давиденко, ці поняття тісно взаємозалежні, однак повної тотожності не мають [80, с. 195]. Розглядаючи визначення терміну «аналіз» А. П. Закалюк вважає, що він є синонімом терміну «дослідження», яке спрямовується на з'ясування дійсного стану, закономірностей та якостей об'єкта. Таким чином, на його думку, кримінологічний аналіз – це дослідження інформації щодо об'єктів, які становлять предмет кримінології, та інших об'єктів з метою визначення їх кримінологічного змісту та значення [97, с. 55]. Або, іншими словами, кримінологічний аналіз – це метод наукового пізнання явища, результат застосування якого є основою кримінологічної характеристики [97, с. 3]. Вважаємо таке судження цілком логічним і обґрунтованим.

Здійснюючи аналіз злочинності в банківській сфері, перш за все необхідно розробити певні операційні інструменти, які утворюють технологію дослідження. Такою технологією є методики дослідження, що складається з окремих методів дослідження.

А. П. Закалюк виділяє чотири основних групи методів наукового пізнання в кримінології: 1) методи, що безпосередньо впливають із

філософського діалектичного методу як загального методу пізнання; 2) загальнонаукові методи, якими користується будь-яка наука, вони є складовою і продуктом розвитку теорії наукового пізнання; 3) методи інших наук, що використовуються однією наукою при пізнанні у своїх цілях об'єктів, які належать до предмета інших наук, але частково, у певному ракурсі є предметом пізнання й цієї науки; 4) методи певної науки, які є результатом і частиною розвитку її власної теорії (теорій) [97, с. 99]. Але такий підхід викликає ряд зауважень. Перша група методів, що виділена автором, а саме методи, що безпосередньо впливають із філософського діалектичного методу, більшість науковців відносять до методології кримінологічного пізнання [97, с. 14], з чим ми цілком згодні. Стосовно четвертої групи, то необхідно зазначити, що серед багатьох дослідників переважає думка, що кримінологія не має власних методів пізнання, а використовує методи інших галузей науки, тому, на нашу думку, не має підстав щодо виділення окремої групи кримінологічних методів. Зазначимо, що і сам А. П. Закалюк так і не зміг навести жодного прикладу кримінологічного методу, який би не був запозиченням з інших наук. На наш, погляд це обумовлено тим, що кримінологія відрізняється від інших наук виключно за об'єктом свого дослідження, а це, як відомо, злочинність, особа злочинця, причини злочинності та засоби протидії злочинності. Кримінологія гармонічно поєднує в собі різні галузі наук, досліджуючи окремо структурні елементи предмету дослідження з метою надання наукової відповіді на основні питання кримінології, а саме про причини існування злочинності та засоби її подолання, тому цілком логічна відсутність окремих, притаманних тільки кримінології методів дослідження.

Виходячи з наведеного вважаємо можливим зробити структурний поділ методів аналізу елементів кримінологічної характеристики у банківській сфері на дві групи: 1) загальнонаукові методи; 2) спеціальні методи.

Загальнонаукові методи можна поділити на теоретичні та емпіричні. До перших відносяться: синтез, аналіз, абстрагування, сходження від абстрактного до конкретного, логічний метод, порівняльний метод, метод історизму, системно-структурний метод. До емпіричних методів слід відносити: метод спостереження, метод експерименту тощо. До спеціальних методів відносять методи окремих наук, таких як: соціологічні методи (опитування, вивчення документів тощо); психологічні (тестування, біографічний, патопсихологічний тощо); статистичні методи та інші.

Залишаючи за межами цього дослідження загальнонаукові методи розглянемо деякі особливості застосування спеціальних методів дослідження об'єктів кримінологічної інформації злочинності у банківській сфері. Аналіз дисертаційних досліджень та наукових публікацій, присвячених проблемам протидії злочинності у банківській сфері, вказує, що найбільш поширеним є статистичний метод. Більшість наукових досліджень кримінологічної характеристики окремих груп злочинів традиційно починається зі стадії статистичного спостереження шляхом аналізу офіційної звітності щодо реєстрації злочинів, та інформації про осіб, які їх вчинили. Наступна стадія – зведення, групування та системне узагальнення отриманої інформації. Заключна стадія досліджень – це розробка кримінологічної характеристики шляхом обробки, узагальнення та аналізу отриманої інформації. Кожна з вказаних стадій статистичного дослідження підпорядкована головній меті – встановленню закономірностей, шляхом виявлення фактів, що найчастіше трапляються.

Як було зазначено, основною процедурою, що застосовується на стадії первинної обробки інформації, є зведення інформації до єдиних параметрів. Наприклад, інформація щодо освіти, соціального положення або наявності минулої судимості злочинців. Для встановлення певної закономірності недостатньо застосувати прості форми зведення без порівняння одних груп даних з іншими. Для дослідження злочинності у банківській сфері науковий і

практичний інтерес має, наприклад, дослідження розподілу таких злочинів за способом скоєння і кількістю співучасників, або за способом скоєння і посадою, що займає злочинець в банківській установі. Не менш корисною може okazатися інформація про кількість скоєних злочинів і рівень доходів злочинця.

В науковій літературі виділяється декілька способів упорядкованого представлення статистичних даних, це таблиці, графіки, індекси та їх різновиди. Статистична таблиця – це форма зведення у систему числових даних про об'єкт спостереження. Статистичні таблиці виконують роль універсального засобу узагальнення та аналізу статистичної інформації про злочини та осіб, які вчинили злочини. Застосування таблиць у кримінологічному дослідженні злочинів у банківській сфері дозволяє вирішувати багато завдань, наприклад, вивчення зміни кількісних даних в часі, структури злочинів, взаємозв'язків окремих груп злочинів та інших суспільних явищ.

Розрізняються прості, груповані та комбіновані таблиці. Прості таблиці містять перелік окремих одиниць, що входять до складу сукупності злочинів у банківській сфері. У групових таблицях цифрова інформація в розрізі окремих складових частин досліджуваної сукупності даних об'єднується в групи відповідно до певної ознаки. Комбіновані таблиці містять окремі групи і підгрупи, на які поділяються показники, що характеризують досліджувану групу злочинів. При цьому такий розподіл здійснюється не по одній, а по декількох ознаках. В групових таблицях здійснюється просте угруповання показників, а в комбінованих – комбіноване угруповання. Для наочного подання інформації, що піддається аналізу, використовується графік як умовна знакова модель, через яку розміщені в таблицях числові значення показників злочинності та осіб, що вчинили злочини, переводять у наочну форму.

Важливим інструментом, що застосовується у кримінологічних дослідженнях, в тому числі злочинності в банківській сфері, є індекс (коефіцієнт), який дає змогу порівнювати такі величини, які не можуть бути безпосередньо зіставлені в однакових показниках. Наприклад, за допомогою коефіцієнтів співвідносять кількість вчинених злочинів з умовним числом населення (10 тис., 100 тис.), що має назву «коефіцієнт злочинності», або співвідношення кількості осіб, що вчинили злочини, з групою населення, що за віком підлягає кримінальної відповідальності – «коефіцієнт злочинної активності». Для цілей дослідження злочинності в банківській сфері корисним є не тільки порівняння злочинності на різних територіях та у різні відрізки часу, але й визначення співвідношення кількості осіб, які вчинили злочини, з їх доходами, що може дати можливість встановити індекс майнової залежності злочинів.

Наряду зі статистичними методами, ефективним засобом дослідження злочинності в банківській сфері є метод безпосереднього опитування. Безпосереднє опитування представляє собою комплекс тактичних прийомів, що забезпечують отримання інформації під час вербального спілкування. Безпосереднє опитування допомагає вирішити багато кримінологічних завдань. Так, окрім збору інформації, яка необхідна для розробки кримінологічної характеристики, опитування дає можливість зібрати багато корисного матеріалу для вивчення особистості злочинця, причин злочинності та інформацію, що необхідна для удосконалення засобів протидії злочинності.

Безпосереднє опитування поділяють на вільне і стандартизоване. Вільне безпосереднє опитування проводиться особисто дослідником за певною програмою, без деталізації та формулювання питань. Стандартизоване опитування проводиться в рамках заздалегідь розробленого плану за строго визначеним колом питань.

Метод безпосереднього опитування під час дослідження злочинності в банківській сфері може застосовуватися на різних етапах дослідницької діяльності. На початковому етапі дослідження цей метод може бути використаний для вибору напряму, коли немає достатньої кількості даних про стан об'єкта дослідження, не сформовані гіпотези, а отже ще не достатньо визначена сама проблема. Метод безпосереднього опитування також дозволяє визначити коло методів, що можуть бути використані для збору інформації.

За допомогою методу безпосереднього опитування дослідник може дослідити особистість злочинця, його морально-психологічну характеристику, конкретну життєву ситуацію, проаналізувати причини і умови, що вплинули на формування особистості злочинця. Цей метод дає позитивні результати під час виявлення причин скоєння злочинів у банківській сфері, дослідження умов, що сприяли скоєнню злочинів, допомагає виявити організаційні та законодавчі детермінанти тощо.

Визначаючи, що метод безпосереднього опитування є доволі ефективним засобом отримання інформації, необхідно відзначити ряд недоліків застосування такого методу. Більшістю дослідників відмічається, що метод безпосереднього опитування достатньо важкий за методикою проведення, потребує великих затрат і зусиль, тому кримінологи використовують цей метод за умови незначної кількості одиниць спостереження. Вільні опитування, на відміну від стандартизованих, не можуть бути доручені стороннім особам, крім членів дослідницької групи, що звужує кількість досліджуваних об'єктів.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що зміст кримінологічної характеристики злочинів у банківській сфері складають дані про стан, структуру, динаміку, латентність, географію поширення та інші кількісних та якісних показники цього виду злочинності. Кримінологічна

характеристика злочинів передбачає вивчення (аналіз) джерел кримінологічної інформації.

Кримінологічна характеристика і кримінологічний аналіз є поняття тісно взаємозалежні, однак не тотожні. Вважаємо за доцільне зробити структурний поділ методів кримінологічного аналізу злочинів у банківській сфері на дві групи: 1) загальнонаукові методи; 2) спеціальні методи.

В свою чергу загальнонаукові методи можна поділити на теоретичні та емпіричні. До перших відносяться: синтез, аналіз, абстрагування, сходження від абстрактного до конкретного, логічний метод, порівняльний метод, метод історизму, системно-структурний метод. До емпіричних методів слід відносити метод спостереження, метод експерименту тощо.

До спеціальних методів, що застосовуються під час аналізу інформації, що входить до елементів кримінологічної характеристики можна віднести такі методи як: соціологічні методи (опитування, вивчення документів тощо); психологічні (тестування, біографічний, патопсихологічний тощо); статистичний метод.

Найбільш поширеним методом кримінологічного дослідження злочинності в банківській сфері є статистичний метод. Менш поширеним в практиці наукових досліджень, але не менш ефективним, на нашу думку, є метод безпосереднього опитування. Ефективність цього методу обумовлена можливістю більш глибокого виявлення інтересів і проблем опитуваного, можливістю ставити контрольні, деталізуючі і уточнюючі питання, міняти їх характер, спонукати особу, яку опитують, до висловлювання власних суджень. Дослідник створивши необхідний психологічний настрій, може отримати як вербальну інформацію, так і спостерігати емоційну реакцію особи.

2.2. Кількісно-якісні показники злочинності у банківській сфері та способи вчинення злочинів у банківській сфері

Першим етапом у побудові кримінологічної характеристики злочинності будь якого виду є аналіз статистичних даних. Завданням такого аналізу є виявлення кількісних і якісних характеристик, за допомогою яких створюються початкове знання про злочинність в обраній для дослідження сфері.

Питання про необхідний і достатній набір складових частин кількісно-якісних показників кримінологічної характеристики був предметом наукової дискусії у третій чверті минулого століття. На думку В. Б. Ястребова, це «просторово-часові параметри злочинів, а саме місце в загальній сукупності злочинів, зв'язків з іншими видами злочинів, основні тенденції розвитку тощо» [279, с. 16]. О. Б. Сахаров і Г. С. Саркісов визначали показниками злочинності, за допомогою яких можна судити про стан злочинності, стан, структуру і динаміку злочинних проявів [237, с. 19].

Видатний український кримінолог А. П. Закалюк до основних показників злочинності, що піддаються статистичному вимірюванню в кримінології, відносив рівень, інтенсивність, динаміку, структуру, географію злочинності [957, с. 156]. В. С. Батиргареева вважає, що максимально містким набором показників кримінологічної характеристики злочинності є рівень, структура, динаміка та латентність злочинності або виду (групи) злочинів. Цій набір, на її думку, охоплює усі інші додаткові показники так званої «ціни» злочинності та результати боротьби з нею, зокрема такі як кількісно-якісні характеристики складу потерпілих, розміри збитків від вчинення злочинів, показники вилученої у злочинців зброї, наркотичних засобів автотранспорту і т.д. [45, с. 157]. Таке судження, на нашу думку, цілком справедливе для рецидивної злочинності, яка є основним предметом досліджень автора, але що стосується інших видів (груп) злочинності.

Вибір достатніх показників кримінологічної характеристики навряд чи можна обмежити тільки показниками рівню, структури, динаміки та латентності злочинності. Для злочинів в сфері економіки, наприклад, на думку О. М. Літвака, показник латентності свідчить не про реальний стан злочинності, а про активність правоохоронних органів. Ми повністю розділяємо думку вченого, який має великий досвід практичної діяльності в органах прокуратури України від слідчого до виконуючого обов'язки Генерального прокурора України.

Саме така ситуація спостерігається і у банківській сфері. Банківська система це замкнута система, яка активно перешкоджає усім спробам здійснення зовнішній контроль. А щодо таких злочинів, як зловживання службовим становищем, отримання незаконної вигоди, то будучі переважно латентними взагалі, в умовах закритості банківської системи їх рівень латентності збільшується в рази, особливо коли такі злочини вчиняють керівники банківських установ. У випадках, коли злочини вчиняють рядові працівники банків, то виходячи зі специфіки банківської системи, керівництво банків не зацікавлене у розповсюдженні інформації про факт вчинення злочину за межі банківської установи, і тому часто не повідомляють органи правопорядку про випадки злочинної поведінки співробітників банків. Повідомлення про злочини, що вчиняються банківськими співробітниками, є виключенням, і переважно відбуваються у випадках, коли суми збитку є дуже великими.

З огляду на вищевикладені причини встановити реальний рівень латентності злочинності в банківській системі практично неможливо. Усі наші спроби вивчити питання щодо злочинних проявів та рівня латентності злочинності в банківських установах шляхом анкетування, інтерв'ю та іншими способами не дали результату в зв'язку з вищевказаною специфікою банківської системи. Тому вважаємо, що теоретично показник рівня латентності дійсно є важливим показником для розробки характеристики

злочинності в банківській системі, але на практиці його практично неможливо встановити, тому ми не використовували цей показник.

Виходячи з визначеної Л. М. Давиденко мети наукової розробки кримінологічної характеристики злочинів – розробки заходів попередження злочинності або її окремих видів, для формування уявлення про злочинність в сфері економіки, на наш погляд, є дуже важливим саме аналіз кількісно-якісних даних про склад потерпілих, розміри збитків від вчинення злочинів. А для такої окремої групи злочинів у банківській сфері, як напади на банківські установи та інкасаторів, дуже важливою є інформація про показники вилученої у злочинців зброї й автотранспорту.

Виходячи з вищесказаного можна визначити необхідний і достатній набір кількісно-якісних характеристик для такого виду злочинів як злочинність у банківській сфері. До цього набору входять показники про рівень, структуру, динаміку, кількісну характеристику складу потерпілих, розміри збитків від учинення злочинів.

На думку А. П. Закалюк, рівень злочинності – це визначена в абсолютних цифрах загальна кількість злочинів та осіб, які їх вчинили, щодо злочинів, вчинених на певній території (країна, місто, район) за певний проміжок часу. Важливими, на думку А. П. Закалюк, для адекватного уявлення про реальну характеристику рівня злочинності, є два показники, що були названі: про кількість вчинених злочинів та про кількість осіб, які їх вчинили [97, с. 156-157.]. Ми цілком розділяємо цю думку вченого, як і те, що один злочин можуть вчинити декілька осіб (група), а з іншого боку, навпаки одна особа може скоїти декілька окремих злочинів. Однак, на нашу думку, для дослідження окремої кримінологічної групи злочинів у банківській сфері важливим є не встановлення математичного показника співвідношення кількості зареєстрованих злочинів до кількості зареєстрованих осіб, які вчинили ці злочини, а аналіз співвідношення кількості осіб до всього дорослого населення в регіоні дослідження, та місце

окремої структурної групи «злочини в банківській сфері» по відношенню до інших груп злочинів як в сфері економіки, так і до загальної кількості злочинів. Крім того, для виявлення співвідношення загальної кількості зареєстрованих злочинів до кількості злочинців неможливо використати статистичні дані Міністерства внутрішніх справ та Генеральної прокуратури, у зв'язку з тим, що це не дозволяє специфіка побудови статистичних таблиць про кількісні показники злочинів та осіб, які скоїли злочини, оскільки вони не відображають кількість окремих кримінальних справ, а мають розбивку по статтях Кримінального кодексу України. Теж саме стосується і статистичних даних про осіб, які вчинили злочини.

Тому порівнюючи ці дані ми можемо отримати лише таке сумнівне співвідношення, як і видатний кримінолог А. П. Закалюк, якій порівнюючи кількість зареєстрованих у 2006 році злочинів з кількістю осіб, причетних до їх вчинення, отримав в результаті співвідношення «один злочинець приблизно на два злочини», з чого він робить висновок про вчинення певною частиною осіб декількох злочинів [97, с. 157]. Але така ситуація потребує додаткового аналізу і пояснення. Як вже було сказано, статистичні таблиці правоохоронних органів відображають кількість усіх осіб, які були виявлені у причетності до скоєння злочинів, та кількість порушених статей Кримінального кодексу України. Але, як відомо, вчиняючи один злочин особа може порушити декілька статей кримінального кодексу.

Таким прикладом може бути типова ситуація для злочинів у банківській сфері, яку можна спостерігати, коли особа для отримання кредиту в банківській установі підробляє документ та подає його до банку з метою отримання кредиту. В даному випадку дії злочинця в частині підроблення документу, якщо винний є службовою особою, слід кваліфікувати як службове підроблення за ст. 399 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за складання, видачу службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних

документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів, а у частині подання такого документу до банківської установи – як шахрайство з фінансовими ресурсами за ст. 222 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивої інформації банкам або іншим кредиторам з метою отримання кредитів разі відсутності ознак злочину проти власності [133]. Інформація про подібний злочин у статистичних таблицях буде відображена як два окремих злочини, один відповідно за ст. 366 КК України, а інший за ст. 222 КК України, а в розділі статистичних таблиць про виявлених осіб, які вчинили злочини, ми знайдемо відомості про одну особу. І таких випадків досить багато, особливо в сфері економіки і зокрема в банківській сфері. Злочини у банківській сфері, особливо якщо вони вчиняються службовими особами, мають складний характер, що в криміналістиці отримало назву «злочинних технологій».

Ми повністю підтримуємо зауваження А. П. Закалюк про те, що визначити рівень злочинності за показниками судової практики неможливо у зв'язку з тим, що остання свідчить про кількість осіб, стосовно яких винесено судові вироки у кримінальних справах, кількість яких не збігається з кількістю зареєстрованих злочинів. Така ситуація, на думку вченого, викликана тим, що спостерігається відмінність між кількістю зареєстрованих фактів вчинення злочинів і кількістю порушених кримінальних справ. Частину кримінальних справ на законних підставах припиняють в процесі розслідування за результатами слідчих дій [97, с. 157].

Проблему кваліфікації злочинних діянь законодавець спробував вирішити з прийняттям нової редакції Кримінального кодексу, але навряд чи можна стверджувати, що проблема була повністю вирішена. В частині ж того, що частина кримінальних справ в результаті по об'єктивним причинам не потрапляє до суду, ми повністю згодні з позицією А. П. Закалюк.

Враховуючи вищезазначене вважаємо, що внесення до статистичних таблиць Генеральної прокуратури відомостей про кількість окремих

проваджень, паралельно з інформацією про порушення окремих статей Кримінального кодексу України, могло б надати більше корисної інформації для дослідження з метою розробки заходів протидії окремим видам злочинності в Україні.

Науковий аналіз статистичних показників, які складають кількісно-якісну характеристику злочинності, традиційно здійснюється шляхом вивчення статистичних даних, що містяться у статистичній інформації органів Міністерства внутрішніх справ, судової влади та Генеральної прокуратури, але, як справедливо вказує А. М. Ключко, через відсутність уніфікованого обліку злочинів в банківській сфері та їх систематизації, такі дані не можна вважати абсолютно точними [117, с. 65]. Тому вважаємо за необхідне почати вивчення та аналіз статистичних даних з науково літературних джерел.

Досліджуючи статистичні дані злочинності у сфері банківської діяльності О. В. Тихонова приходить до висновку, що у структурі цієї групи злочинів переважають злочини, склад яких передбачено статтями 190 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за шахрайство. Так, за неведеними нею даними, у 2011- 2012 роках виявлено злочинів за статтею 190 КК України відповідно 553 та 529. Інші види злочинів в сфері банківської діяльності реєструються значно рідше.

Так, злочинів з привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) за 2011 рік зареєстровано 56, у 2012 році – 44. За легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України) порушено кримінальних справ у 2011 році – 51, у 2012 році – 40. Злочинів, що скоїли службові особи у сфері банківської діяльності, а саме фактів зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) зареєстровано у 2011 році – 120 випадків та 30 у 2012 році. За фактами складання, видачі службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних

документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів (ст. 366 КК України) зареєстровано 333 та 213 злочинів відповідно. За ст. 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» у 2011 році зареєстровано 34 та один злочин у 2012 році.

Як свідчить аналіз цих даних, в абсолютних показниках у 2012 році спостерігається зниження кількості виявлених злочинів цієї групи. Науковий та практичний інтерес складає порівняльний аналіз цих даних у відносних показниках, що характеризують структурний склад цієї групи злочинів, зроблений О. В. Тихоною. Такий аналіз засвідчує те, що питома вага зазначених злочинів у 2011 році та 2012 році відповідно складає:

ст. 190 КК України – 20,94 % та 26,26 %;

ст. 191 КК України – 21,39 % та 2,188 %;

ст. 209 КК України – 0,02% та 1,98 %;

ст. 364 КК України – 4,54 %, та 1,48 %;

ст. 366 КК України – 12, 61 % та 10,53 %;

ст. 368 КК України – 1,29 % та 0,05 %.

Тобто, у відносних показниках у 2012 році окремих злочинів було виявлено більше, ніж у 2011 році, а саме: у структурі злочинів в банківській сфері збільшилась питома вага шахрайства з 20,94 до 26,26% та відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом збільшилась з 0,002 % у 2011 році до 1,98 % у 2012 році. Проте, спостерігається суттєве скорочення питомої ваги привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем з 1,29 % у 2011 році до 0,05 % у 2012 році. Залишилися майже незмінними тенденції у виявленні фактів зловживання владою або службовим становищем та службового підроблення. Отже, можна зробити висновок, що в цілому у 2012 р. з'явилася позитивна тенденція щодо зниження рівня злочинності в банківській сфері, хоча в окремих її структурних частинах спостерігається

незначне погіршення окремих показників кількості зареєстрованих злочинів [249, с. 106 – 107].

Дещо інші статистичні дані про кількісно-якісні показники злочинності у банківській системі наводить С. С. Чернявський, який вказує, що за даними МВС України протягом 2008 – 2012 років було виявлено понад 16 тис. злочинів, з яких майже 90% становлять різні види корисливих посягань на фінансові ресурси комерційних банків з боку персоналу фінансових установ, їх клієнтів та інших осіб. Він також вказує, що найвищу питому вагу в структурі банківської злочинності, а саме 62%, посідають злочини, пов'язані з незаконним доступом до банківських рахунків. С. С. Чернявський наводить дані Національного банку України, згідно яких кількість шахрайських операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, у 2011 р. зросла, порівняно з попереднім роком, у 6,5 разів [262, с. 192, 193].

Досліджуючи звітні дані Генеральної Прокуратури України, А. М. Ключко вказує на те, що вони містять суперечливі та неоднозначні критерії визначення показників скоєння злочинів у сфері банківської діяльності. Зокрема, у щорічних звітах Генеральної Прокуратури України з 2011 по 2017 рр. наявні такі визначення, які частково характеризують кількість кримінальних правопорушень у сфері банківської діяльності: «злочини, вчинені у сфері економічних відносин про кредитно-фінансову діяльність», «злочини, вчинені у банківській системі», «злочини у сфері господарської діяльності», «злочини у фінансовій та страховій діяльності», «злочини у сфері грошового посередництва», «злочини, пов'язані з діяльністю центрального банку», «злочини в інших видах грошового посередництва», «злочини в інших видах кредитування», «злочини щодо надання інших фінансових послуг, окрім страхування та пенсійного забезпечення» [117, с. 66].

Аналіз звітності Генеральної прокуратури вказує, що за 12 місяців 2011 р. порушено 260 кримінальних справ за злочинами, вчиненими в банківській системі, з яких передано до суду 216 кримінальних справ. За 11 місяців 2012 р. по банківській системі порушено 89 кримінальних справ. З 2013 року по 2015 рік у звітності Генеральної прокуратури відсутній класифікаційний критерій «злочини, вчинені у банківській системі». З 2016 року у вказаній звітності у статистичних таблицях «Про кримінальні правопорушення, вчиненні на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності» з'являється інформація про окрему групу злочинів «Грошове посередництво», яка складається з двох частин «діяльність Центрального банку» та «інші види грошового посередництва».

Досліджуючи вказані показники можна зробити висновок про зростання абсолютного показника кількості злочинів у сфері грошового посередництва з 1104 кримінальних проваджень у 2016 році до 1230 за одинадцять місяців 2018 року. Більш детальні дані наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Рік	Види економічної злочинності	Обліковано кримінальних правопорушень	з них			Встановлено суми матеріального збитку (в тис. грн.)
			Господарчої діяльності	Службової діяльності	Хабарництво та отримання незаконної винагороди	
1	2	3	4	5	6	7
2016	Грошове посередництво	1104	596	174	5	4611,66
	діяльність ЦБ	462	350	55	0	1301,75
	інші види грошового посередництва	642	246	119	5	3309,91
2017	Грошове посередництво	916	360	139	8	3697,72
	діяльність ЦБ	235	154	24	1	8,38
	інші види грошового посередництва	681	206	115	7	3689,34

2018	Грошове посередництво	1230	295	416	7	6870,33
	діяльність ЦБ	233	111	18	1	185,73
	інші види грошового посередництва	997	184	398	6	6684,60

Кримінологічний інтерес представляє інформація про динаміку злочинності в банківській сфері за показниками окремих злочинів цієї групи. Так, за фактами шахрайства, що були вчинені у банківській сфері, було зареєстровано кримінальних проваджень у 2016 році – 180 випадків, у 2017 році – 301 випадок, за одинадцять місяців 2018 року – 367, що вказує на зростання кількості таких злочинів, але якщо порівнювати з даними 2011 та 2012 років, то вже можна констатувати значне зниження кількості злочинів цього виду (2011 р. – 533, 2012 – 529).

Окремої уваги заслуговують показники кількості реєстрації кримінальних правопорушень за складами злочинів, що були додані законодавцем у останні роки. Так, кримінальних проваджень за ознаками ст. 218¹ ККУ (доведення банку до неплатоспроможності) у 2016 р. було зареєстровано 1, у 2017 – 0. За статтею 232 ККУ (Розголошення комерційної або банківської інформації) було зареєстровано у 2013 р. – 16 кримінальних проваджень, 2014 р. – 8, у 2015 р. – 5, у 2016 році – 6, у 2017 р. – 4. Ці дані свідчать про зниження кількості реєстрації вказаних злочинів за останні п'ять років. Більш детальні дані наведені у таблицях 2 і 3.

Таблиця 2

Показники кількості зареєстрованих органами прокуратури окремих злочинів у банківській сфері в період з 2013 р. по 2018 р.

	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
ст. 190 КК України	немає	немає	немає	180	301	367

	даних	даних	даних			
ст. 218 ¹ КК України	-	-	-	1	0	0
ст. 220 ¹ КК України	-	-	-	1	1	3
ст. 220 ² КК України	-	-	-	62	58	51
ст. 222 КК України	188	345	129	19	64	268
ст. 231 КК України	9	26	14	7	2	9
ст. 232 КК України	16	8	5	6	4	1

Таблиця 3

Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями

Рік		Усього	Зареєстровано організацій	Податковими органами	
				Усього	Злочинних організацій
1	2	3	4	5	6
2016	у банківській системі	1	0	0	0
	в т.ч. в комерційних банках	0	0	0	0
2017	у банківській системі	8	2	5	0
	в т.ч. в комерційних банках	6	0	0	0
2018	у банківській системі	7	0	1	0
	в т.ч. в комерційних банках	7	0	1	0

Згідно таблиць звітності Генеральної прокуратури у сфері грошового посередництва у 2016 році було вчинено 360 кримінальних правопорушень, що мають склади злочинів, передбачених розділом VII (Злочини у сфері господарської діяльності) КК України, 139 кримінальних правопорушень, що

мають склади злочинів розділу XVII (Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг) КК України, та 8 з яких кваліфіковано як хабарництво та одержання неправомірної винагороди. В 2017 році спостерігалось зменшення кількості кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності до 295, при цьому показники кримінальних правопорушень, що передбачені главою XVII КК України, навпаки зросли до 416 випадків, а випадки хабарництва та одержання неправомірної винагороди практично не зазнали змін (7 кримінальних правопорушень).

На основі аналізу звітів Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ, судових органів, а також робіт вчених кримінологів та криміналістів, які з різних позицій аналізували статистичні дані про злочинність у банківській сфері, стає очевидним, що в умовах відсутності чіткої диференціації злочинів у банківській сфері та єдиної уніфікованої системи класифікації цих злочинів усіма державним органами, що здійснюють регулятивну, контрольну діяльність, а також роботу з виявлення, кримінального та судового провадження, статистичні данні про кількість злочинів в банківській сфері не можуть вважатись релевантними. Про кількість таких злочинів та про їх динаміку можна робити лише опосередковані висновки.

Отже наведені дані тільки підтверджують судження про складність визначення кількісних показників за допомогою офіційних статистичних даних. Ми повністю підтримуємо думку фахівців про необхідність застосування єдиних критеріїв класифікації злочинів у банківській сфері.

Для потреб розробки кримінологічної стратегії з протидії злочинності в банківській сфері одним з важливіших елементів є збирання, систематизація та аналіз інформації не тільки про кількісно-якісні показники, але і про типові способи вчинення злочинів. Важливість вивчення типових способів вчинення злочинів обумовлюється тим, що кримінолога, якій вивчає причини

злочинності, цікавить не тільки і не стільки злочин як поведінковий акт сам по собі, але в більшій мірі обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру, що передували злочину, обставини з якими було пов'язано виникнення мотивів злочинної поведінки та прийняття рішення про скоєння злочину.

Виходячи з того, що злочинна поведінка є процес, що відбувається у просторі і часі. вона включає в себе зовнішні об'єктивні дії, які утворюють склад злочину, а також внутрішній, передуючий цій злочинній поведінці психологічний стан, який детермінує вчинення злочину. Такі попередні обставини, коли вони знаходяться ще тільки на стадії формування рішення про скоєння злочину, ще не створюють складу злочину. Однак вони вкрай важливі для кримінологічного дослідження як частина злочинної поведінки.

Складовою частиною предмету кримінології є аналіз механізму злочинної поведінки, яка за визначенням В. М. Кудрявцева є визначення послідовності розвитку злочинних дій: виникнення злочинних намірів, прийняття рішень вчинити злочин, планування своїх вчинків і здійснення їх злочинцем [135, с. 180]. Злочинна поведінка як об'єкт кримінологічного дослідження є процес взаємодії особистості та зовнішнього середовища. Виходячи з того, що зовнішні обставини мають вплив на психічні компоненти особи через її почуття, емоції, волю з урахуванням її інтелекту та здібності передбачати наслідки своїх дій, то завданнями вивчення способів вчинення злочинів є встановлення зв'язків об'єктивних обставин, що включають до себе чисельні складові, з переліченими внутрішніми складовими особистості та її злочинної поведінки.

Механізм злочинної поведінки тісно пов'язаний з особистістю злочинця та з зовнішнім середовищем, що включає її фізіологічний, соціальний та економічний стан. Під час аналізу важливого етапу злочинної поведінки – планування злочину, неможливо обмежитись тільки характеристикою внутрішнього стану злочинця та його складових частин, таких як рівень

інтелекту, типу характеру тощо. Питання вірогідності вибору злочинного способу поведінки та межі свободи волі людини розглянути в підрозділі дисертації 2.3. «Кримінологічна характеристика злочинця у банківській сфері».

Досліджуючи особливості механізму злочинної поведінки у банківській сфері у якості першого етапу вважаємо доцільним визначити формування мотиву злочину, дослідження якого дає відповідь на питання чому людина вчиняє злочин.

В юридичній літературі іноді можна зустріти твердження про наявність злочинів, які не мають мотивів, але ми згодні з думкою В. М. Кудрявцева про те, що таке судження є помилковим. Жоден умисний злочин не може бути вчинений без того або іншого мотиву. В деяких випадках просто не було встановлено мотив у зв'язку з тим, що іноді це важко зробити в силу того, що часто мотиви злочину приховуються або умисно спотворюються. А бувають і неусвідомлені самими злочинцями мотиви їх дій, які вони не можуть пояснити навіть самі собі [135, с. 180].

Мотивів злочинів багато, і відповідно існує багато варіантів їх класифікації. Одним з варіантів класифікації запропоновано В. В. Луневим, який виділяє наступні групи мотивів: 1) політичні; 2) корисні; 3) насильно-егоїстичні; 4) анархістсько-індивідуалістичні 5) легковажно-безвідповідальні і 6) боягузливо-малодушні [132, с. 40, 41]. Згідно з результатами дослідження вироків кримінальних справ нами зроблено висновок, що для окремої кримінологічної групи злочинності у банківській сфері найбільш притаманними є корисні та легковажно-безвідповідальні мотиви. Виникнення того або іншого мотиву залежить від таких складових особистості, як потреби, потяги, емоції, інтереси, ціннісні орієнтації.

Потреби людини серед чинників, що формують мотив злочинної поведінки, є найбільш вагомими. Потреби людини формуються в свою чергу зовнішнім світом, який формує ціннісні орієнтири людини. В. Н. Кудрявцев

класифікує потреби особистості на шість груп: 1) матеріальні потреби; 2) потреби у безпеці; 3) потреби у соціальному спілкуванні (повага, визнання, схвалення); 4) сексуальні потреби; 5) потреби у знанні; 6) світоглядні потреби [135, с. 180]. Аналіз судової практики свідчить, що джерелом злочинної поведінки злочинців у банківській сфері можуть бути наступні види потреб: потреби матеріального характеру; потреби соціального характеру (самоутвердження); та потреби сексуального характеру, які задовольняються шляхом вирішення матеріальних проблем у злочинний спосіб. Потреби матеріального характеру, що стають джерелом злочинної мотивації, як правило набувають гіпертрофованого (завищеного) характеру, або це так звані збочені потреби (алкоголь, наркотики тощо).

В кризовий період базові життєво необхідні потреби, без задоволення яких людина може загинути, можуть стати причиною виникнення злочинного мотиву. Але слід враховувати, що ці потреби не є визначальними в структурі усіх потреб, що стають причинами кримінальної мотивації. Дослідженнями 1960–1970-х років встановлено, що причиною тільки 3 – 6% злочинів була потреба в задоволенні життєво необхідних потреб, на початку 1990-х років ця цифра збільшилась до 8% [143, с. 49, 50].

Набагато більше впливають на формування злочинної поведінки гіпертрофовані (завищені) потреби, які ведуть до крупних розкрадань коштів банківських установ та їх клієнтів, фінансових махінацій, зловживання службовим становищем керівниками вищої та середньої ланки банків з метою отримання незаконної вигоди.

На формування потреб людини вирішальний вплив вчиняє система її власних ціннісних уявлень. Під цінностями в соціології та кримінології прийнято вважати предмети, явища та їх властивості, які є необхідними, корисними людям у якості задоволення їх потреб і інтересів. Людина складає індивідуальну градацію цінностей, де одні цінності знаходяться вище, а інші не є пріоритетними, і це в свою чергу має певний вплив на мотивацію

злочинної поведінки, вибір цілі та засобів їх досягнення. Серед злочинців у банківській сфері, як вже було зазначено, переважає корисна ціннісна орієнтація, яка у сукупності з низькою моральною і правовою свідомістю особистості призводить до формування злочинних мотивів та намірів. Крім того, у більшості цих особистостей яскраво виражена життєва позиція, що характеризується індивідуалізмом, прагненням до особистої вигоди. Для них також характерні правовий нігілізм, несприйняття правових вимог та заборон.

Що стосується останнього аспекту – правового нігілізму, несприйняття правових вимог та заборон, необхідно зазначити, що в сучасних умовах спостерігається масова поширеність таких настроїв серед населення України, обумовлена загальною анемією в країні.

Як правило, для формування злочинних мотивів потрібна наявність сукупності негативних якостей людини та зовнішніх обставин. Для виявлення, аналізу, класифікації таких обставин, встановлення взаємодії та взаємозв'язку зовнішньої обстановки, що оточує злочинця, і його внутрішніх якостей, ефективним представляється дослідження типових способів вчинення злочинів у банківській сфері.

О. О. Сухачов та І. О. Сухорада, узагальнюючи практичну діяльність правоохоронних органів, відносять до основних способів вчинення злочинів у сфері банківського кредитування наступні дії:

- надання до банку несумлінним позичальником свідомо неправдивих відомостей при оформленні банківського кредиту;
- використання спеціально створених для розкрадання кредитних ресурсів фіктивних підприємств (ст. 205 КК України);
- фальсифікацію документів і застосування інших прийомів обману, внаслідок чого службовці банку вводяться в оману щодо можливостей і перспектив повернення кредиту та якості його забезпечення;
- фіктивне банкрутство (ст. 118 Кримінального кодексу України);

- приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220 КК України).

В окрему групу автори виділяють комерційний підкуп банківських службовців несумлінними позичальниками (такі діяння пропонується кваліфікувати за ст.ст. 364 – 369 КК України) [247, с. 203].

О. В. Кришевич в числі злочинів у банківській сфері виділив шахрайства у кредитній сфері та запропонував об'єднати способи їх вчинення у дві групи: 1) шляхом використання спеціально створених для розкрадання кредитних ресурсів фіктивних підприємств; 2) шляхом фальсифікації документів та застосування інших прийомів обману, внаслідок чого позичальники кредитів вводять банк в оману щодо можливостей та перспектив повернення отриманих коштів та якості забезпечення кредиту [142, с. 113].

Аналіз досліджень, що проводились багатьма вченими, як кримінологами так і криміналістами, виявив, що основним способом вчинення злочинів у банківській сфері є заволодіння кредитними коштами банків шляхом шахрайства. О. В. Старостенко, досліджуючи кримінологічну групу злочинів у сфері кредитування, вчинених працівниками банківських установ, виділив п'ять окремих етапів кредитування, коли можливе вчинення злочинів: 1) звернення особи до кредитної установи із заявою та необхідними документами; 2) перевірка кредитною установою поданих особою документів і надання попередніх висновків щодо повноти і дійсності поданих документів; 3) надання згоди уповноваженим органом банківської установи про видання кредитних коштів; 4) укладення кредитного договору і видача коштів; 5) виведення заставного майна з-під обтяження кредитної установи [244, с. 102]. В основному розділяючи запропонований варіант диференціації етапів кредитування, коли можливе вчинення злочинів працівниками банківських установ, зауважимо, що на нашу думку запропонована назва цієї групи не співпадає з її окремими структурними елементами. Так, в назві

дослідження зазначено, що у якості класифікаційної ознаки обраний суб'єкт злочину - «працівниками банківських установ», але виведення заставного майна з-під обтяження кредитної установи, за нашими дослідженнями, вчиняється переважно боржниками банків, і частіше за рішенням суду. Тому маловірогідне, що працівник банку може вчинити злочин на цьому етапі.

Для проведення дослідження судової практики, а саме вироків суду з метою встановлення основних способів вчинення злочинів у банківській сфері, їх класифікації, дослідження кримінологічних ознак особистості злочинця та виявлення умов і причин вчинення цих злочинів була розроблена «Програма дослідження вироків кримінальних справ» (Додаток 1). Додатково нами були проведені опитування працівників служб безпеки та юридичних відділів банків, згідно окремо розробленої програми інтерв'ювання. За результатами проведеного аналізу судової практики та опитувань були встановлені наступні типові способи вчинення злочинів у банківській сфері.

Найбільш типовим способом вчинення злочинів службовими особами банків є привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України).

В якості прикладу цього реалізації способу злочинної діяльності можна навести вирок Волноваського районного суду Донецької області № 221/6127/13-к 1-кп/221/35/2014 від 13.01.2014 р., згідно якого обвинувачена, призначена на посаду контролера-касира філії Ощадбанку України № 3137/067 у пос. Оленівка Волноваського відділу наказом № 98 від 05.12.2002 р., будучи матеріально відповідальною особою за договором від 01.03.2004 р., маючи доступ до грошових коштів вказаного банку, які були їй доручені для обслуговування клієнтів банку, 06.10.2009 р., знаходячись на робочому місці за адресою <...>, діючи умисно, з метою незаконного заволодіння чужими грошовими коштами, за допомогою програмного забезпечення провела операцію по видачі готівки в сумі 5460 грн. з ощадного рахунку № <...>, і привласнила вказану суму грошей, розпорядившись нею на власний розсуд.

Вироком суду ОСОБА 1 визнана виною за ст. 191 ч. 1, і ст. 191 ч. 3 КК України.

Іншим прикладом може слугувати вирок Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 15 червня 2015 р., за яким ОСОБА 1, працюючи контролером операційного відділу ТВБВ №1125/0145 філіалу Черновецького обласного управління АТ «Ощадбанк», будучи матеріально відповідальною особою, на яку покладені обов'язки по здійсненню прийому, видачі вкладів населення, відкриття, ведення і закриття рахункв фізичних осіб, з метою заволодіння коштами ОСОБИ 2, які розмішені на банківському рахунку № 1, умисно, протиправно, із корисних мотивів, маючи доступ до програмного комплексу АБС «Барс-millennium», 2 грудня 2014 р., знаходячись на своєму робочому місці, порушуючи п. 1.4 розділу IV постанови Правління НБУ «Про затвердження інструкції про ведення касових операцій банками України» від 01.06.2011 р., за допомогою технічних приладів – персонального комп'ютера і принтера склала касовий документ – заяву на видачу готівки за № 12205324 від імені ОСОБА 2, внівши до нього персональні дані останньої, та виконала власноручний підпис в графі «підпис отримувача», після чого здійснила зняття коштів на загальну суму 2785 грн., від імені ОСОБИ 2 і присвоїла їх.

Крім того, 14 лютого 2015 р. ОСОБА 1, працюючи старшим контролером-касиром операційного відділу ТВБВ №10025/1044 філії Черновецького обласного управління АТ «Ощадбанк» і будучи матеріально-відповідальною особою, з метою заволодіння коштами ОСОБИ 3, які знаходилися на банківському рахунку № 2, діючи умисно, повторно, із корисних мотивів, за допомогою технічного приладу – персональний комп'ютера, склала касовий документ – заяву на видачу готівки по №88950 від імені ОСОБИ 3, внівши в нього персональні дані останньої, і виконала власноручний підпис в графі «підпис отримувача», після чого вчинила зняття коштів на загальну суму 2100 грн. від імені ОСОБИ 3 і привласнила їх.

Крім того, 14 лютого 2015 р. ОСОБА 1, працюючи старшим контролером-касиrom операційного відділу ТВБВ №10025/1044 філії Черновецького обласного управління АТ «Ощадбанк» і будучи матеріально-відповідальною особою, переслідуючи мету особистого збагачення повторно, за допомогою технічних приладів – персонального комп'ютера і принтера, склала касовий документ – заяву на видачу готівки по №89269 від імені ОСОБИ 4, внівши в нього персональні дані останньої, і виконала власноручний підпис в графі «підпис отримувача», після чого, зловживаючи довірою і увевши в оману старшого контролера-касира ОСОБУ 5, отримала від останньої і незаконно заволоділа грошовими коштами у розмірі 200 грн., які знаходились на банківському рахунку № 4, відкритого на ім'я ОСОБА 4.

Вироком суду ОСОБУ 1 було визнано винною за ст.ст. 191 ч. 1, 191 ч. 3, 190 ч. 2, 358 ч. 2, 358 ч. 3 КК України.

Окрему групу злочинів, що відрізняється підвищеною суспільною небезпекою, складають злочини, що вчиняються керівниками банків та керівниками відділень банків. Способи вчинення злочинів, що скоюються цією категорією банківських працівників, пов'язані з особливими функціями цих осіб в банківській системі, що передбачають високій рівень довіри. Це надає їм більше можливостей для злочинного використання службового становища. Найбільш поширені види способів вчинення злочинів цією категорією працівників є шахрайство, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, службове підроблення, службова недбалість, одержання неправомірної вигоди тощо.

Широко розповсюдженим способом вчинення злочинів у банківській сфері також є видача фіктивних кредитів, оформлених на підставних або вигаданих одержувачів за неіснуючими адресами або за документами осіб, що не мають ніякого відношення до отримання цих кредитів, з подальшим привласненням цих коштів.

Яскравим прикладом заволодіння майном (коштами) банку шляхом зловживання службовим становищем є кримінальна справа № 10050041, яка була порушена 11.07.2005 року відділом розслідування особливо важливих справ і злочинів, вчинених організованими групами, СУ УМВС України в Харківській області за ознаками складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 222 УК України, за фактом шахрайства з фінансовими ресурсами посадовими особами ПП «Мир» у співучасті з фізичними особами під час оформлення споживчих кредитів, яку згодом було перекваліфіковано за ст.ст. 28 ч. 3, 191 ч. 5; 28 ч. 3, 191 ч. 5; 28 ч. 3, 366 ч. 2; 191 ч. 5; 191 ч. 3; 366 ч. 1 и 364 ч. УК України.

В ході досудового слідства було встановлено, що М-ва, працюючи директором відділення № 20 АБ «Факторіал-банк», розташованого за адресою <...>, будучи посадовою особою, з корисних спонукань, всупереч інтересам служби, діючи умисно, повторно, за попередньою змовою з підпорядкованою їй по службі С., працюючої на посаді касира в цьому же відділенні банку і будучи матеріально відповідною особою, зловживаючи своїм службовим становищем, з метою заволодіння чужим майном – кредитними коштами АБ «Факторіал-Банк», в період <...> незаконно оформила від імені О., К., Об., Ш., К., Ков. фіктивні договори і видала споживчі кредити, розпорядившись в подальшому кредитними грошовими коштами на власний розсуд, в результаті чого АБ «Факторіал-Банку» завдано збитків на суму 141 611,00 грн. у вигляді неповерненого кредиту.

Крім того, в період з лютого по серпень 2004 року СПД ФЛ Ж. надав посадовим особам відділення № 20 АБ «Факторіал-Банк» особисті документи фізичних осіб з метою оформлення від їх імені кредитних договорів, а також документи, що містять завідомо неправдиві відомості, на підставі яких в подальшому установою банку були видані споживчі кредити на загальну суму 58 тис. грн.

В липні 2004 року директор ПП «Мир» П. з метою отримання кредиту представив до Благовещенського відділення ХОФ АКБ «Укрсоцбанк» довідки про доходи, в яких були відомості, що не відповідали дійсності, на підставі яких 1.06.2004 р., був укладений договір кредиту, за яким було видано кредит у розмірі 26 106 доларів США терміном до 10.05.2009 року.

В ході досудового слідства було встановлено, наступне: М-ва, будучи посадовою особою – директором відділення № 20 АБ «Факторіал-Банк», розташованого за адресою: <...>, діючого на підставі «Положення про відділення», яка згідно наказу голови правління АБ «Факторіал-Банк» постійно займала посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків, маючи досвід роботи в банківській системі, в тому числі споживчого кредитування фізичних осіб, в жовтні 2003 року стала на шлях систематичного заволодіння чужим майном шляхом зловживання своїм службовим становищем, умисно, з корисних спонукань, з метою незаконного збагачення заволоділа грошовими коштами, виданими нею за фіктивними кредитними договорами, діючи як у складі організованої злочинної групи, так і за попередньою змовою групою осіб.

Так, М-ва у відповідності зі своєю посадовою інструкцією як директор відділення банку з відповідними повноваженнями, була наділена правом безпосереднього управління і керування довіреним їй відділенням, представлення інтересів банку у відносинах з юридичними і фізичними особами, відкриття та обслуговування поточних рахунків клієнтів, в тому числі заключення кредитних договорів, договорів закладу і поручительства <...>. М-ва здійснюючи керівництво дорученим їй відділенням банку, будучи ознайомленою з діючим Положенням про споживче кредитування фізичних осіб в системі АБ «Факторіал-Банк», <...> мала право на самостійне прийняття рішень під час кредитування фізичних осіб на споживчі цілі в межах встановленого ліміту одноосібного кредитування позичальника у розмірі 5000 грн., за умови, що сума виданого кредиту не повинна

перевищувати 50% середньорічного доходу сім'ї, самостійно визначати і оцінювати клас фінансового стану позичальника, видавати кредити у межах встановленого совокупного ліміту одноосібного кредитування відповідно до наказів по АБ «Факторіал-Банк».

М-ва, у відповідності до свого службового положення, будучи наділена правом оперативного-господарчого управління по відношенню до кредитних ресурсів, що були в її розпорядженні, однак не маючи безпосереднього доступу до отримання та видачі коштів із каси відділення банку, для досягнення своїх злочинних намірів, спрямованих на заволодіння чужим майном – грошовими коштами АБ «Факторіал-Банк» і обертання їх на свою користь, створила і очолила стійку організовану групу, до складу якої поетапно залучила підлеглих їй по службі: С., працюючу на посаді касира, яка є матеріально відповідальною особою, Л., працюючу на посаді економіста, а також П., що є директором і власником ПП «Мир», який перебував на розрахунково-касовому обслуговуванні у даному відділенні банку, який мав можливість зняття готівкою великих грошових сум за своєю чековою книжкою. Діяльність організованої групи була спрямована на систематичне заволодіння грошовими коштами, що були видані на підставних осіб за фіктивними кредитними договорами, які М-ва, зловживаючи своїм службовим становищем, укладала на ім'я підставних осіб, вчиняючи при цьому на протязі тривалого періоду часу посадові підробки, що виразилися в умисному внесенні нею в офіційні документи завідомо неправдивих відомостей, підробці, складанні та видачі завідомо неправдивих документів, з метою приховування скоєних злочинів, забезпечуючи, таким чином, безпеку усіх учасників організованої групи і надаючи можливість розпоряджатися викраденим на власний розсуд.

Як свідчить вищенаведений приклад, злочини у сфері банківської діяльності, які вчинюється керівниками банків, зазвичай характеризується значними масштабами збитків, що заподіюються, складністю і витонченістю

використовуваних кримінальних схем, а також різноманітністю застосовуваних прийомів і засобів. В даній кримінальній справі були заявлені цивільні позови АБ «Факторіал-Банк» на загальну суму 676 743,14 грн, та АКБ «Укрсоцбанк» на суму 27 567,97 грн.

Керівники банків та інших кредитно-фінансових організацій також достатньо часто скоюють злочини, пов'язані із зловживання депозитним капіталом. Цей вид злочинів пов'язаний, як правило, із шахрайським привласненням коштів, які знаходяться на банківських рахунках. Способи вчинення таких зловживань також різноманітні. Головною небезпекою цих злочинів є можливість втягнення в їх скоєння значної кількості осіб, якими часто стають підлеглі працівники банківських установ. Наслідки цих злочинів виражаються не тільки в нанесенні значних збитків як окремим особам, а і в порушенні стабільності банківської системи в цілому.

Окремою категорією осіб, які скоюють злочини у банківській сфері, є працівники банків, які працюють на посадах головних бухгалтерів та бухгалтерів. Працівники бухгалтерій, як особи, залучені до обліку банківських операцій, найчастіше вчиняють злочини шляхом неправомірного списання грошових коштів з рахунків; відображення в обліку фіктивних внески на банківські рахунки; відкриття банківських рахунків на фіктивних осіб; здійснення фіктивних проводок по рахунках клієнтів; маніпуляцій з відсотками по депозитних рахунках; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Також до числа способів вчинення злочинів у банківській сфері можна віднести інші різноманітні зловживання: передачу коштів банку у довірче управління або видачу незабезпечених кредитів суб'єктам господарювання, з якими керівники і посадові особи банку мають корупційні стосунки; видачу кредитів під неліквідне забезпечення; необґрунтоване заниження суми відсотків за користування кредитами; корупційні дії, що пов'язані з пролонгацією термінів кредитування; незаконне звільнення майна з-під

застави; незаконні операції з векселями, в тому числі привласнення платежів по векселях; незаконне привласнення сум з рахунків клієнтів банку.

Розповсюдженим способом вчинення злочинів є дії, що пов'язані із навмисною затримкою перерахувань грошових коштів клієнтів банку з метою використання їх для власних оборудок на ринку обміну валют або в якості кредитних ресурсів для афілійованих осіб банку з метою одержання незаконного збагачення від таких осіб.

Поширеним способом вчинення злочинів під час кредитування є отримання неправомірної вигоди. Саме шляхом пропозиції неправомірної вигоди нерідко «вирішується» питання про надання кредиту суб'єктам господарювання, у яких немає законних підстав для отримання кредиту, або про встановлення пільгових розмірів відсоткових ставок та умов кредитування.

Певного поширення набули інші способи вчинення злочинів, зокрема, підкуп банківських працівників з метою незаконного одержання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК України); розголошення комерційної або банківській таємниці (ст. 232 КК України).

Слід також зауважити, що чинне законодавство України містить два визначення поняття «банківська таємниця», що не є тотожними. У ст. 1076 Цивільного кодексу України під банківською таємницею маються на увазі відомості про операції та рахунки, а також відомості про клієнта [265].

В свою чергу відповідно до ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банківською таємницею є:

- 1) відомості про стан рахунку клієнтів, у тому числі, стан кореспондентських рахунків банків у Національному банку України;
- 2) операції, які були проведені на користь, чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;
- 3) фінансово-економічний стан клієнтів;
- 4) системи охорони банку та клієнтів;

- 5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи клієнта, її керівників, напрями діяльності;
- 6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;
- 7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;
- 8) коди, що використовуються банками для захисту інформації [198].

Таким чином, Закон «Про банки і банківську діяльність», у порівнянні з положеннями ЦКУ, надає більш широке визначення банківської таємниці.

Окремою категорією злочинів у банківській сфері є злочини, що посягають на фінансові ресурси банків, які скоюють інші особи без участі представників фінансових установ, це так звані злочини боржників (позичальників). Найбільш розповсюдженими злочинами, що посягають на інтереси банку, є: злочини пов'язані з розкраданням кредитних ресурсів, незаконне одержання кредиту, а також комп'ютерні злочини.

Окрему групу злочинів у банківській сфері складає шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України). Деякі труднощі та питання виникають при розмежування складів злочинів, передбачених ст.ст.190 (шахрайство) і 222 (шахрайство з фінансовими ресурсами) КК України. Стаття 190 КК України визначає шахрайство як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману або зловживання довірою. В свою чергу, стаття 222 КК України встановлює кримінальну відповідальність за надання громадянином-підприємцем або засновником чи власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності завідомо неправдивої інформації банкам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності.

Складність виникає в ситуації, коли кредитні ресурси банку є предметом злочину і в першому (ст. 190 КК) і другому (ст. 222 КК) випадках. Але якщо за статтею 222 КК України передбачено у якості цілі суб'єкта злочину незаконне отримання кредиту, і таке шахрайське одержання кредиту здійснюється шляхом надання банку завідомо неправдивої інформації, то у випадку шахрайства за статтею 190 КК України ціллю злочинця є привласнення кредитних ресурсів банку. Це означає, що у першому випадку неправдива інформація стосується документів, які представляє особа до банківської установи, а в другому випадку неправдивою є інформація стосовно повернення кредитних коштів банку, тобто особа, яка вчиняє вказані дії вже на момент оформлення кредитної угоди має намір на привласнення цих коштів, тобто вчиняє злочин, що спрямований проти власності банку.

Характерною в цьому аспекті є кримінальна справа № 57050131 за звинуваченням С., Св. і Д. за ст. 27 ч. 3 – 222, ч. 1, 27 ч. 3 – 366, ч. 2 КК України. Згідно матеріалів кримінальної справи, С. будучи директором ТОВ «В», спільно з головним бухгалтером вказаної фабрики Св., виконуючи отриману вказівку штатного радника Голови правління фабрики Д., який уповноважений згідно усного розпорядження Голови правління фабрики С-ва здійснювати усне оперативно-господарче керівництво поточною діяльністю фабрики, для здійснення фінансово-господарської діяльності фабрики, оформлюючи документи для отримання кредиту склала і підписала перелік товарів, наданих під заставу. До вказаного переліку, за вказівкою Д., С., діючи у злочинному зговорі з Св., умисно внесла завідомо неправдиву інформацію, вказавши, що за даними бухгалтерського обліку на фабриці числяться промислові товари на суму 1 664 296,72 грн. Однак, згідно висновку судово-економічної експертизи № 9389 від 31.10.2005 року, вартість товарів, що передаються під заставу, не відповідає даними бухгалтерського обліку. Завищення вартості становить 709 104,00 грн., про

що Д., С. і Св. достовірно знали. На підставі вказаного переліку заставного майна, між фабрикою і Банком «Олімпійська Україна» (м. Київ) був укладений договір застави №04-1/04 від 26.03.2004 р., який від імені фабрики підписала С., при цьому додатком №1 до вказаного договору є перелік майна, що передається під заставу, складений на підставі даних, що надали С. і Св. та підписаний С., що містить завідомо неправдиві відомості.

При здійсненні шахрайських дій з метою заволодіння кредитними коштами банків (ст. 190 КК України) використовуються різноманітні цивільно-правові відносини, що дозволяє маскувати злочин під легальну фінансово-господарську діяльність, в результаті чого у більшості випадків важко розпізнати злочинну комбінацію. Характерною рисою таких злочинів є те, що шахраї у більшості випадків не намагаються переховуватися після заволодіння кредитними коштами банків, а навпаки продовжують вводити в оману банківську установу, демонструючи фіктивне бажання повернути борг.

Одним з розповсюджених способів скоєння шахрайського заволодіння кредитними ресурсами банків є застосування злочинних технологій з маніпуляціями при використанні застави в якості забезпечення кредиту. Типовими способами подібних дій є:

- необґрунтоване завищення вартості заставного майна;
- надання під заставу майна, що не перебуває у власності заставодавця;
- надання в якості застави майна, на яке не може бути звернено стягнення;
- незаконні дії зі зняття заборони на реалізацію заставного майна та реалізація його третій особі.

Також для введення в оману потенційними позичальниками банківських працівників використовуються й інші способи, що можуть бути об'єднані в дві групи:

1) шляхом використання спеціально створених для розкрадання кредитних ресурсів фіктивних підприємств;

2) шляхом фальсифікації документів і застосування інших прийомів шахрайства, внаслідок чого особи, які беруть кредит, вводять в оману щодо можливостей і перспектив повернення наданих банком коштів і якості забезпечення кредиту.

Одним зі способів вчинення шахрайського привласнення кредитних коштів банку є перерахування кредитних коштів на рахунки фіктивних підприємств з подальшим їх розкраданням. Фахівці виділяють такі типові методи створення фіктивних підприємств:

1. Відкриття підприємства з використанням дійсних документах особи, яка не має наміру займатися господарською діяльністю, але в наміри якої входить шахрайське привласнення кредитних коштів. Злочинці після одержання кредиту та його привласнення переховуються від кредиторів та правоохоронних органів.

2. Використовуються втрачених або викрадених паспортів громадян для внесення до установчих документів, необхідних для реєстрації підприємства, відомостей про засновників та керівників підприємства. Після одержання та привласнення кредиту шахраї як і у першому випадку переховуються.

3. Виготовлення підроблених статутів, реєстраційних та інших документів з використанням справжніх печаток, фотокопій оригіналів документів тощо.

4. Використання з метою розкрадання кредитних коштів легальних підприємств, які перебувають під тиском організованих злочинних груп. Керівники таких підприємств, як правило, мають заборгованість перед іншими особами, які в свою чергу звертаються за «вирішенням» проблеми повернення боргу до злочинних груп, що спеціалізуються на поверненні боргів злочинними способами. Керівники підприємств, отримавши

банківський кредит, часто за вимогою злочинців, передають його злочинцям або безпосередньо, або за фіктивною угодою.

Іншим розповсюдженим способом вчинення привласнення кредитних ресурсів банків є фальсифікація документів. Вивчення С. С. Чернявським кримінальних справ про злочини, що пов'язані з незаконним одержанням банківських кредитів, показало переважне використання злочинцями (у 65% випадків) комбінованих способів фальсифікації документів. Матеріальна підробка в «чистому» вигляді зустрічалась у 10% випадків, інтелектуальна у 25%. Для цього використовувались бланки окремих підприємств з відбитками печаток для складання гарантійних листів. В інших випадках підроблялись бланки та всі інші реквізити документів, у тому числі, за допомогою ксерокопіювання, використання оргтехніки та іншими способами. У 51% із загального числа проаналізованих справ для підробки документів використовувалась комп'ютерна техніка [268, с. 134].

З розвитком і впровадженням нових інформаційних технологій в економіці та у сфері банківської діяльності відбувається зростання комп'ютерної злочинності. Комп'ютерна злочинність – складне негативне соціальне явище, що має ознаки окремої інституції, яка об'єднує велику кількість окремих стійких кримінальних практик. Використання комп'ютерної техніки та мережі Інтернет розширяє коло суб'єктів комп'ютерних злочинів, якими можуть бути як працівники банку, так і його клієнти, а також сторонні особи. Проблема комп'ютерної злочинності вийшла за межі окремих країн, сьогодні вона є предметом турботи міжнародних та міжрегіональних організацій, нею займаються спеціальні комітети ООН і Ради Європи. Так Комітет по законодавству Ради Європи розробив мінімальний перелік видів комп'ютерних злочинів, що був рекомендований усім державам-членам для уніфікації кваліфікації і реєстрації таких злочинів. До переліку входять: комп'ютерне шахрайство, тобто втручання, зміна, знищення або приховування комп'ютерних даних чи

програм; комп'ютерна підробка; пошкодження комп'ютерної інформації або програм; комп'ютерна диверсія; несанкціонований доступ; несанкціоноване перехоплення інформації; несанкціоноване відтворення комп'ютерних програм; несанкціоноване відтворення топографії.

2.3. Кримінологічна характеристика особи злочинця у банківській сфері

Особа злочинця займає центральне місце серед питань, що є предметом кримінології. На думку відомого юриста В. М. Кудрявцева, кримінологія як наука починається з вивчення особи злочинця [135, с. 26]. З часу виникнення кримінології як окремої науки по різному ставилось і вирішувалось питання про те, що таке особа злочинця, чи мають злочинці специфічні риси, що відрізняють їх від не злочинців. Особливої актуальності питання про особу злочинця набуло в період кінця XIX століття - початку XX століття. Найбільш відомим прихильником виділення злочинного типу людини був італійський лікар Чезаре Ломброзо, який опублікував свою знамениту працю «Злочинна людина» спочатку у журналі «Юридичний вісник Ломбардії», а в 1876 році окремим виданням. З того часу відношення до проблеми вивчення особи злочинця змінювалося від спроб знайти докази того, що злочинці це окремий вид людини, або такий, що має ознаки виродження, до повного заперечення існування будь-яких специфічних якостей, притаманних тільки особам, засудженими за вчинення злочинів, окрім формальної – вступу в силу обвинувального вироку суду.

Різним аспектам особи злочинця було присвячено значну кількість наукових робіт. Цією проблематикою, зокрема, займалися: Ю. В. Александров, О. М. Бандурка, А. Б. Блага, О. Ф. Бобильов, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, М. Ю. Валуйска, В. О. Глушков, В. В. Голіна, В. К. Грищук, О. М. Гумін, М. Л. Давиденко, Л. М. Давиденко,

І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Ігнатов, А. О. Йосипов, В. В. Коваленко, В. В. Корочинський, О. М. Костенко, І. П. Лановенко, О. А. Мартиненко, П. С. Матишевський, М. І. Панов, І. К. Туркевич та багато інших вчених. Разом із тим, питання розробки кримінологічної характеристики осіб, які скоїли злочини у банківській сфері, залишилася поза увагою вчених кримінологів. Крім того, в науці спостерігається неоднозначність думок з таких питань, як застосування та співвідношення понять «особа злочинця» і «особистість злочинця», визначення типових рис особистості злочинця, що підтверджують самостійність цього феномену, критеріїв класифікації та типології злочинців та ін.

На сьогоднішній день в кримінологічній науці існує не тільки безліч різних дефініцій терміну «особа злочинця», але й немає єдиного погляду на те, якій термін взагалі слід вживати - «особа злочинця» або «особистість злочинця». На думку А. П. Закалюк, через те, що в українській мові термін «особа» зазвичай об'єднує два російських терміни: «особа» і «особистість», виникають непорозуміння, зокрема при спеціальному науковому використанні цього терміну, коли потрібно відділити особу від її соціальної якості. Через це, на його думку, в українській науковій літературі поряд із терміном «особа» вживається термін «особистість» для визначення соціальної складової особи [97, с. 234].

Аналізуючи вітчизняну кримінологічну літературу дійсно можна зустріти ці два терміни, але, в той же час, важко простежити яку би то ні було закономірність у застосуванні цих термінів. Так, інший відомий український кримінолог, фахівець з питань економічної злочинності О. Г. Кальман у роботі «Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми», незважаючи на те, що, на його думку, терміни «особа» і «особистість» мають різне значення, термін «особа» в українській мові застосовується тоді, коли йдеться про людину

взагалі, термін «особистість» – у тих випадках, коли треба підкреслити індивідуальні властивості особи, в тій же самій роботі застосовує ці два терміни як тотожні [107. с.86]. На наш погляд, значення термінів «особа», «особистість» потрібно визначати і розуміти в залежності від контексту, за аналогією з терміном «право», який, як відомо, може використовуватися як суб'єктивне право так об'єктивне право і диференціація визначення цього терміну у фахівців не виникає проблем.

В зарубіжній кримінології взагалі не використовується такий термін, як «особа злочинця», а замість цього вживається терміни «злочинець», «правопорушник», «девіант», «деліквент». Виходячи зі сказаного вважаємо, що для мети цієї роботи, правомірним буде вживання термінів «особа» та «особистість» як тотожних.

Дослідження кримінологічної літератури показало, що існує безліч дефініцій поняття особа злочинця, але з усіх них можна виділити два основних підходи до проблеми особи (особистості) злочинця. Одні вчені стоять на позиції, що «особа злочинця» - це така особа, якій притаманні специфічні негативні риси, які відрізняють її від законослухняних громадян. До числа прихильників такої точки зору належать О.Б. Сахаров, Н. Ф. Кузнецова, Ю. М. Антонян, Г. М. Міньковський, А. Ф. Зелінський, І .М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман та інші. До прихильників іншої точки зору відносяться Ю. Д. Блувштейн, Я. І. Гілінський, І. І. Карпець та ін., які вважають що немає жодної властивості, яка була б притаманна виключно злочинцям, окрім формальної – вступу в силу обвинувального вироку суду. Так, на думку Ю. Д. Блувштейна, поняття «особа злочинця» нічого не додає для розкриття реальних механізмів злочинної поведінки, тому що ці механізми лежать за межами цієї особи [49, с. 53].

Враховуючи важливість цього питання для розуміння причинного комплексу скоєння окремого злочину, та окремих видів злочинності,

вважаємо за необхідно детально дослідити основні аргументи обох сторін у хронологічному порядку.

Спроби диференціювати злочинців від інших осіб на емпіричному рівні розпочались на межі XVIII - XIX століть з робіт Іоганна Каспера Лафатера та Франца Йозефа Галля. Останній розробив теорію, згідно якої психіка людини мала взаємозв'язок з побудовою черепу, та вважав, що у мозку людини можна виділити ділянки, з яких виходять спонукання до вбивства, крадіжок та інших злочинних проявів. І такі ділянки у злочинців мають більший об'єм, що призводить до появи випуклостей на поверхні черепу, які можна спостерігати, що дозволяє ідентифікувати злочинців шляхом вивчення форми черепу людини.

З багатьох прихильників точки зору, згідно якої злочинці відносяться до особливого типу людини, окремо виділяється італійський психіатр Чезаре Ломброзо, який вважав, що злочинцем не становляться, а народжуються. За теорією Ч. Ломброзо, злочинець - це своєрідний хижак, якого можна диференціювати за характерними антропологічними рисами. Теорія Ломброзо визвала бурхливу реакцію та отримала багато як прихильників, так і критиків. Згодом Ломброзо був змушений визнати, що особи, які за його теорією мали усі антропологічні ознаки злочинця, могли бути цілком законослухняними людьми і ніколи не порушувати закони в силу правильного виховання у дитинстві та позитивного соціального оточення, і навпаки особи, які мали усі ознаки соціально нормальної людини, в силу поганого виховання та дурного соціального оточення могли стати небезпечними та невинуватими злочинцями.

Не зважаючи на численну критику спроб диференціювати злочинців за біологічними ознаками, такі спроби не припинялись. Дослідження наукових публікацій початку минулого століття вказує на те, що у Радянському Союзі у 20-х роках XX століття вивченням особи злочинця займалися переважно або лікарі, або такі юристи, які в своїх дослідженнях використовували

переважно медичні дані. Так, в січні 1923 року, виступаючи на Першому всеросійському з'їзді психоневрологів, відомий юрист С. В. Познишев закликав у питаннях вивчення особи злочинця віддавати пріоритет психологічним методам дослідження, які, на його думку, повинні проводитися юристами в супроводі лікарів [190, с. 285]. Аналіз діяльності створених в 20-ті роки минулого століття науково-дослідницьких установ по вивченню причин злочинності засвідчує перевагу серед дослідників представників медичних спеціальностей. Але на початку 30-х років радянське керівництво, звинувативши дослідників у ломброзіанстві, ліквідувало усі кримінологічні установи.

В той же час у світі, не зважаючи на домінування соціологічного напрямку у кримінології, розвиток медицини та біології спонукав продовження спроб знайти біологічні особливості у злочинців. На хвилі досліджень Річарда Дугдейла (1877), який вивчав розумово відсталі родини, та Хенрі Говарда, який опублікував в 1912 році результати дослідження родини Каликасів, увага дослідників була в першу чергу зосереджена на проблемі розумової відсталості злочинців. Багато хто припускав, що існує тісний зв'язок між розумовою відсталістю та злочинністю.

З цих досліджень виникла ідея, що більшість інтелектуальних затримок є спадковими. Доктор Годдар постулював у 1914 році, що психічна дефективність, ймовірно, передається у спадок. Він також заявив, що розумово відсталі становлять найкращий матеріал, з якого виготовляються правопорушники та злочинці. Сьогодні це вважається сумнівним, і загально визнано, що переважна частина випадків розумової відсталості у людей зумовлена внутрішньоутробними або ранніми захворюваннями, тілесними ушкодженнями або деякими іншими екзогенними причинами.

Внаслідок занепокоєння щодо передбачуваної вирішальної ролі психічно-дефектних особливостей як причини скоєння правопорушень на межі XIX-XX століть в США здійснюлася хвиля суспільного занепокоєння,

близького до істерії, яка супроводжувалася закликами до стерилізації як єдиного способу зменшення кількості злочинців. Стерилізація вперше була здійснена в цій країні доктором Гаррі К. Шарпом ще 1899 році відносно ув'язнених в штаті Індіана. Перший закон про євгенічну стерилізацію був прийнятий в штаті Індіана у 1907 році. Загалом 27 штатів прийняли такі закони. В 1927 році для перевірки конституційності закону Вірджинії про стерилізацію була розглянута справа у Верховному суді США, де суддя Олівер Венделл Холмс зробив свою знамениту заяву: "Три покоління імбецилів достатньо". У 1956 році було повідомлено про проведення більш ніж 50 000 операцій по стерилізації (близько 20 000 в Каліфорнії, 6956 у Вірджинії та 4256 в Північній Кароліні) [20, с. 79]. Однак до суттєвого зниження рівня злочинності в США це не призвело.

У 30-х роках XX століття португальській нейрохірург Егас Моніс виявив ділянки мозку, які відповідають за рівень агресивності людини і розробив методику проведення операцій на мозку людини з метою зниження рівня агресивності. За розробку методу лоботомії Е. Моніс у 1949 році отримав Нобелівську премію. В результаті багато людей по всьому світу було прооперовано та фактично зроблено інвалідами, і тільки наприкінці XX ст. проведення цих операцій було припинено.

В середині XX століття набули розвитку дослідження генетичних факторів злочинності, що було пов'язано з розвитком дослідження хромосом людини. Вчені запропонували диференціювати злочинців за ознакою генетичної аномалії. Було встановлено, що зазвичай у жінок спостерігається комбінація хромосом «XX», у чоловіків «XY», але у деяких осіб статеві хромосоми не парні, наприклад, «XXY» або «XYY». В США і Франції подібні аномалії були виявлені у серійних вбивць, які скоювали свої злочини у дуже агресивний спосіб, і це дало можливість висунути гіпотезу про те, що хромосома типу «Y» може сприяти агресивності людини в разі її дублювання в генотипі. Ця гіпотеза у 60-ті роки знайшла підтримку деяких вчених.

Наприклад, в Шотландії П. Джекобс, провівши хромосомне дослідження, встановила, що серед злочинців доля осіб з хромосомною аномалією типу «ХУУ» більше, ніж серед законослухняних громадян. Однак у 1975 році на Другому міжнародному кримінологічному симпозиумі в Сан-Паулу німецькій вчений Г. Кайзер навів дані досліджень, відповідно з якими відсоток осіб, які мають хромосомне відхилення, серед правопорушників приблизно дорівнює відсотку серед всього населення. При цьому серед злочинців, які мають хромосомну комбінацію «ХУУ», тільки 9 % були засуджені за насильницькі злочини [16, с. 7].

В Радянському Союзі, після відродження кримінологічних досліджень, домінувала точка зору, згідно якої пріоритет в детермінації злочинних проявів мали соціальні фактори, тому дослідженню особистості злочинців приділялось мало уваги. Нового імпульсу вивчення особи злочинця надала монографія К. Є. Ігошева «Типология личности преступника и мотивации преступного поведения», що була опублікована у 1974 р. [105]. Розроблена автором типологія не може бути визнана універсальною, але вона беззастережно має велике наукове значення, оскільки заклала філософсько-методологічну основу подальших досліджень в цьому напрямку.

Аналіз кримінологічної літератури дає можливість стверджувати, що українські кримінологи, разом із іншими кримінологами СРСР, переважно використовували структурний підхід до вивчення особистості злочинців. Вченими було розроблено багато різних варіантів розуміння структури особи злочинця та визначення її складових. До сьогодні немає єдиного підходу щодо використання цього терміну та визначення цієї кримінологічної категорії. О. М. Джужа у деяких своїх роботах використовує як тотожні терміни «структура злочинця» і «система ознак» [84, с. 96]. О. М. Бандурка і Л. М. Давиденко, поряд з терміном «структура особистості злочинця», використовують поняття «схема вивчення особи злочинця» та виділяють окремі блоки «особистих якостей»: 1) демографічні ознаки (стать, вік,

соціальний і сімейний стан та ін.); 2) ознаки, що характеризують особу в аспекті освітнього рівня, знань та ін.; 3) якості морально-психологічного характеру (чесність, порядність, принциповість, готовність взяти на себе відповідальність та ін.); 4) психологічні властивості (емоційна стійкість, внутрішня дисциплінованість, тверезість характеру та ін.); 5) біофізіологічні властивості (стан здоров'я, особливості фізичної конструкції та ін.) [46, с. 66]. І. М. Даньшин використовує термін «структура особи злочинця» і розглядає його як результат (або метод) групування ознак, властивостей, рис, особливостей конкретної особи, та виділяє в її складі наступні елементи: соціально-демографічні ознаки; особистісно-рольові властивості; соціально-психологічні якості; риси правової і моральної свідомості; кримінально-правові ознаки особи злочинця [78, с. 37–40]. А. П. Закалюк запропонував інший варіант структури особи злочинця, що складається з дев'яти блоків (груп) ознак, у тому числі: а) три відображають соціальну характеристику особи злочинця (її особистість): ознаки формування соціалізації особи; ознаки соціального статусу та соціальних ролей; безпосередні ознаки спрямованості особистості; б) п'ять, що відображають біосоціальні ознаки особи: демографічні ознаки, які мають соціальне і психологічне значення; психофізіологічні особливості, у тому числі генетичного походження; показники фізичного стану здоров'я; індивідуальні психологічні риси; та у якості окремого блоку було виділено блок, що містить ознаки, пов'язані зі вчиненням злочину особою [97, с. 258].

Таке різноманіття у підходах дає можливість робити вибір необхідних елементів структури особистості злочинців в залежності від мети дослідження, а також досліджувати особливості суб'єктів окремих кримінологічних груп злочинів. Ми цілком розділяємо позицію М. Л. Давиденка, який вважає, що біологічні особливості мають велике значення, і від них залежить те, які якості будуть домінувати у структурі особистості, та спосіб сприйняття людиною оточуючого середовища [78, с.

171]. Але з урахуванням особливостей даного дослідження, та враховуючи специфіку особистості злочинця у банківській сфері, необхідно враховувати думку О. Г. Кальмана про те, що вивчення біологічних детермінант злочинної поведінки здатне пояснити певні прояви агресивно-насильницької злочинності, але мало придатне для пояснення раціональної, свідомої поведінки при вчиненні економічних злочинів [107, с. 85].

Аналіз концепцій, що стосуються вивчення злочинців у сфері економіки, дозволяє виділити декілька основних підходів. А. Й. Міллер виділяє чотири типологічні групи злочинців в сфері економіки: перша – це особи, які прагнуть до накопичення грошей, нерухомого майна, інших матеріальних цінностей, як засобу перетворення їх у капітал; друга група – особи, які вчинюють злочини заради задоволення надмірних особистих потреб або негативних потреб (пияцтво, розгульне життя тощо); третя група – особи, які вчиняють злочини шляхом задоволення тих чи інших реальних потреб (переважно побутових), у яких немає чітко вираженої антисоціальної спрямованості; четвертий тип – «білокомірцеві» злочинці [13, с.183–184].

О. Г. Кальман вважає, що серед чисельних типологій (класифікацій) злочинної поведінки у сфері економіки найбільш придатна для практичного використання класифікація, яка ґрунтується на соціально-рольовій функції особи, що бере участь в економічній діяльності і її регулюванні, оскільки враховує важливі елементи механізму злочинної економічної поведінки, на які, в першу чергу, мають бути націлені заходи попередження. Виходячи з цього критерію він виділяє такі класифікаційні групи: 1) посадові особи органів влади і управління; 2) власники, співвласники підприємств; 3) працюючі по найму матеріально-відповідальні особи, технічні працівники; 4) особи, причетні до економічної діяльності [107, с.98-99].

Таким чином, враховуючи розглянуті види типології для потреб вивчення особи злочинця у банківській сфері, вважаємо за необхідне виділити наступні класифікаційні групи: 1) посадові особи банків; 2)

власники банків; 3) працюючі по найму матеріально-відповідальні особи, технічні працівники банків; 4) особи, причетні до банківської діяльності.

Вивчаючи особливості кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють розбійні напади на банківські установи та інкасаторів, Ю. А. Сказко встановила, що у 95% дані злочини вчиняють особи чоловічої статі, а роль жінок в структурі суб'єктів цих злочинів незначна та переважно проявляється у підбурюванні або пособництві. Найбільш кримінально активний вік у чоловіків становить 26–30 років (35%). Рецидив злочинів становить 27%. Основна маса злочинців - це особи з середньою освітою (72%). Більшість з них вели антигромадський спосіб життя. 28% осіб, які вчинили такі злочини, були приватними підприємцями, керівниками або менеджерами суб'єктів підприємницької діяльності та виступали у ролі організаторів або підбурювачів. Громадяни України складають 98 % осіб, як вчинили розбійні напади на банківські установи та інкасаторів. [243].

Проведене нами вибіркове дослідження кримінальних справ за ст. 222 КК України показало, що 70% осіб, які вчинили злочини - чоловічої статі; приблизно 40% всіх осіб на момент скоєння злочину мали вищу освіту, 18% середню і 42 % середню спеціальну; стосовно сімейного стану приблизно 40% були одружені, більшість мали неповнолітніх дітей на утриманні, деякі з них мали 2 або 3 дитини; 58% засуджених працювали; судимість мали приблизно 20% осіб, близько 20% були несудимі згідно ст. 89 КК України.

Висновки до розділу 2

Визначено, що значення термінів «особа» та «особистість», які використовуються в науковій літературі та законодавстві, для цілій даного дисертаційного дослідження можливо розуміти як синоніми, і потрібно визначати їх значення в залежності від контексту, а саме: термін «особа» переважно як образ людини, якою вона виступає у суспільних відносинах

при здійсненні людської активності у значенні «суб'єкт» - «суб'єкт господарчої діяльності», «суб'єкт злочину» тощо; термін «особистість» переважно розуміється як сукупність соціальних ознак, які сформувалися в процесі соціалізації особи.

Визнано необхідним і достатнім набором для такого виду злочинів як злочинність у банківській сфері кількісно-якісних характеристик, до кого входять показники про: рівень, структуру, динаміку, кількісну характеристику складу потерпілих, розміри збитків від учинення злочинів.

Пропонується внести до статистичних таблиць Генеральної прокуратури відомості про кількість окремих проваджень паралельно з інформацією про вчинені злочини у банківській сфері за відповідними статтями Кримінального кодексу України.

Для кримінологічних потреб вивчення особи злочинця у банківській сфері, запропоновано виділити наступні класифікаційні групи: 1) посадові особи банків; 2) власники банків; 3) працюючі по найму матеріально-відповідальні особи, технічні працівники банків; 4) особи, причетні до банківської діяльності.

В результаті аналізу матеріалів судових справ, у частині дослідження даних, що характеризують особливості особистостей, які вчиняють розбійні напади на банківські установи та інкасаторів встановлено, що у 95% дані злочини вчиняють особи чоловічої статі. Також встановлено, що жінки (як правило 23-27 років) виступають як співучасники в ролі або підбурювачів або пособників. Найбільш кримінально активний вік у чоловіків становить 26–30 років (35%). Рецидив даних злочинів становить 27%.

Більшість злочинців, які вчинили напади на банківські установи та інкасаторів мають середньою освітою (72%), які у своїй більшості вели антигромадський спосіб життя. Серед осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за вказані злочини 28% були приватні підприємці,

керівники та менеджери суб'єктів господарської діяльності. 98 % осіб є громадяни України.

В результаті проведеного нами вибіркового дослідження кримінальних справ за ст. 222 КК України встановлено, що 70% особистостей, які вчинили злочини є чоловічої статі; приблизно 40% всіх осіб на момент скоєння злочину мали вищу освіту, 18% середню і 42 % середньо спеціальну; стосовно сімейного стану приблизно 40% були одружені більшість мали неповнолітніх дітей на утриманні, деякі з них мали 2 або 3 дитини; 58% засуджених працювали; судимість мали приблизно 20% осіб, близько 20% були несудимі згідно ст. 89 КК України.

Основні наукові положення цього розділу були відображені в наукових роботах дисертанта: «Особливості здійснення кримінологічної характеристики осіб, що вчинили злочини у банківській сфері», «Структурний аналіз злочинів у банківській сфері», «Использование психологических методов исследования в криминологии: история, проблемы и перспективы» [64,65, 66].

Розділ 3. ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ ТА ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ЦЬОМУ ВИДУ ЗЛОЧИНІВ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

3.1 Детермінація злочинності у банківській сфері

Детермінація злочинності є центральною проблемою, від розуміння якої залежить ефективність наукового обґрунтування рекомендацій щодо протидії злочинами у банківській сфері.

Питання детермінації злочинності, або чому люди вчиняють злочини цікавило людство з незапам'ятних часів. Першими хто звернули свій погляд на проблему людини і злочинності були античні філософи Сократ, Платон та Аристотель. Сократ і Платон вважали, що причини злочинності лежать у недоліках системи освіти та виховання, головною метою яких є навчання людей правильно оцінювати оточуючу їх реальність, розуміти природу добра і зла та вмінно бачити наслідки своїх дій. Актуальною сьогодні також є і думка Платона про дуалістичний характер психіки людини. Людина, на його думку, знаходиться у стані постійного бажання отримання задоволення з однієї сторони, та очікування скорботи з іншої, що створює складність в управлінні людиною своєю поведінкою. Така емоціональна невизначеність приводить до ворожнечі між людьми та міжусобиць, які є джерелом злочинності. Окремою причиною Платон виділяв протиріччя між бідністю та заможністю. Він вважав, що різниця між статками багатих людей та бідних не повинна перевищувати чотирьох разів [189, с. 418].

Учень та послідовник Платона Аристотель також до головних причин злочинності відносив бідність і безправність одних людей, і необґрунтовані привілеї інших. Він вважав, що прагнення до надмірного багатства стає причиною злочинності більше, ніж прагнення до задоволення первинних потреб. Але Аристотель висловив сумнів щодо ефективності освіти та виховання як способу зменшення злочинності. Він звернув увагу на стан

людини до вчинення злочинної дії, а саме на його волю вчиняти або не вчиняти злочин. Він вважав, що людина може розуміти негативні наслідки своїх дій, але допускати і бажати їх настання [42, с. 421]. І дуже природно, що вже у Аристотеля можна знайти і міркування про свободу волі. Обирати або не обирати зло, на його думку повністю вирішує сама людина [42, с. 308-309.]. Ми не знайдемо в його творах будь яких емпіричних обґрунтувань цих або інших суджень, Аристотель як і інші філософи того часу використовували у якості доказів виключно логічні умовиводи. Але вклад цих вчених важко переоцінити. Необхідно відмітити, що Сократ фактично зробив переворот в філософії, перевівши увагу дослідників з природних явищ, з космосу на людину.

Проблеми, які почали досліджувати античні філософи, і сьогодні залишаються актуальними, і до вирішення цих проблем залучаються крім філософів ще багато фахівців різних наукових спеціальностей, це і спеціалісти з когнітивної психології, соціологи, психологи, юриспруденції, педагогіки та багато інших.

Розглядаючи історію еволюції наукових поглядів про детермінацію буде не помилкою не згадати період середньовіччя, який характеризується пануванням релігійних поглядів на сутність злочинності та методів боротьби з нею, і хоча також не дав остаточної відповіді на питання детермінації злочинності, але в цей період було сформульовано ряд важливих положень, які вплинули на хід розвитку вчення про детермінацію. В цей період головним питанням, яке цікавило вчених теологів, було: «звідки береться зло якщо світ створив Бог, якій за своєю суттю добрий?». Похідним від нього було питання свободної волі, або наскільки людина незалежна у виборі своєї поведінки, і наскільки вищі сили впливають на цей процес та наскільки людина повинна нести відповідальність за свої вчинки. Основні відповіді на ці питання сформулював Аврелій Августин (345-430). Згідно його теорії «Зло є применшення добра», а людина вільна у виборі своїх вчинків. Не зважаючи

на те, що на людину дійсно впливають сили зла, але вона здатна і повинна подолати це зло в собі [37, с. 86].

Важливим постулатом Августина є те, що зло, яке може панувати в людині, не знищує остаточно все добро в ній, зло тільки значно зменшує частку добра. Людина, на його думку, здатна подолати зло всередині себе, і може стати на шлях праведника [37, с. 51].

Як вже було сказано, вчені богослови середньовіччя з багатьох причин не змогли повністю дослідити а ні природу злочинності, а ні закони детермінізму. Але вони заклали основи для подальшого розвитку науки. Зокрема велике значення мало те, що у XVI-XVII століттях поняття «детермінізм» з вчення класичної філософії про закономірності універсального взаємозв'язку і взаємозумовленості явищ об'єктивної дійсності почало набувати нового змісту – обумовленості, і стало вживатися для вираження наукової позиції, що протистоїть "свободі волі". У XVII столітті в період успіхів у розвитку фізики та вироблення основних елементарних понять механіки відбувається зближення понять детермінізму і причинності та закладаються основи механістичного підходу до розуміння детермінізму. Причинність стає важливою формою вираження законів науки, головним змістом детерміністської методології пояснення явищ. Найбільш повне і гармонійне поєднання механічного розуміння причинності і детермінізму відбулось в концепції детермінізму Лапласа, якій у XVIII столітті висунув теорію, згідно з якою кожний подальший стан є наслідком попереднього. Згідно його теорії, за допомогою законів механіки завжди існує можливість прорахувати закономірність настання будь-якої події, виходячи з попереднього стану. Основними положеннями лапласівської концепції детермінізму є положення про те, що, по-перше, існує повна зумовленість всіх явищ; по-друге; раз усе зумовлено, то логічним є висновок про те, що майбутнє можна передбачити на основі методів наукового

прогнозування; по-третє; так звана свобода вибору у людини є фікцією (ця теорія є спробою наукового обґрунтування вчення про фаталізм).

Першим, хто використовував методологію детермінізму Лапласа під час дослідження злочинності як соціального явища, був Адольф Жан Кетле (1796 – 1874, і не випадково, що одна з перших його фундаментальних робіт має назву «Про людину і розвиток її здібностей або есе соціальної фізики». В своїх роботах Кетле за допомогою статистики обґрунтував положення лапласовської теорії детермінізму про те, що можна з повною достовірністю, як сказано в працях Кетеле, передбачити, скільки людей забруднить свої руки кров'ю ближнього, скільки буде вчинено підробок з метою обману, отруєнь тощо [110, с. 35]. В подальшому, розвиваючи дослідження Кетле, інші вчені встановили, що загальна кількість посягань на особу змінюється з року в рік не більше ніж на 4%, а середньорічне річне відхилення у кількості злочинів проти власності становить не більше 2%.

В опублікованій в 1848 році роботі «Соціальна система» Кетле пише: «Моя ціль – показати, що у світі, де багато хто бачить тільки хаос, існують всесильні закони, які неможна змінити» [110, с. 9]. Адольф Жан Кетле не тільки показав справедливість теорії Лапласа про те, що будь-яке явище має причинний зв'язок з іншим явищем в минулому та його можна прогнозувати за допомогою законів фізичної механіки, але крім того, він показав слабкість та неефективність теорії про свободу волі людини. Кетле запропонував декілька основних на його думку факторів, що обумовлюють злочинну поведінку окремої людини, а саме: середовище в якому людина живе, сім'ю, релігію, обов'язки, що витікають з її соціального положення, та фізичні фактори, такі як географічне положення, температура повітря тощо [110, с. 100].

Великий бельгійський вчений заклав основи багатьох кримінологічних теорій, причому не тільки соціологічної спрямованості, але й антропологічної. Він вказував на зв'язок між побудовою тіла та душі людини

та на спадковість злочинної поведінки. «Порок передається у деяких сім'ях, як золотуха або чахотка. Більшість злочинів, що завдають скорботу країні, випливають з кількох родин, над якими варто було б заснувати особливий нагляд [110, с. 218].

Теорія механічного детермінізму, особливо після успіхів А. Кетле, якому в Брюсселі був поставлений пам'ятник, охопила всі галузі науки, в тому числі і кримінологію, яка зароджувалась в той же час. Дослідження детермінації злочинності природно розділились на два напрями: соціологічний та біологічний (антропологічний). Не зважаючи на різний об'єкт дослідження, в першому випадку це суспільство, а в другому – це людина, обидва ці напрями об'єднує віра в безумовну детермінацію, тобто відсутність у людини свободи волі.

Історія кримінології знає багато яскравих прикладів такої точки зору. Наприклад, Чезаре Ломброзо вважав, що окрема частина людей в силу свого біологічного походження є «природженими» злочинцями, яких немає сенсу ані карати, ані перевиховувати. Таких людей можна виділити за специфічними антропологічними ознаками та або стерилізувати, або знищити. Докладніше цій напрям нами було розглянуто в підрозділі 2.1.

За багато років наукових досліджень було розроблено чимало теорій в рамках парадигми механічного детермінізму, але подальший розвиток фізики показав, що класична фізична теорія при розгляді деяких явищ, наприклад, ефіру та теплового випромінювання, починає суперечити сама собі і тому є некоректною. Дослідження на рівні квантової фізики показали, що увесь всесвіт складається з часток, для яких характерна квантова невизначеність, тобто неможливість принципово визначити їх певне положення та певний імпульс, ми навіть не можемо отримати достовірну картину щодо їх стану на даний момент часу, а якби навіть ми і змогли це зробити, то в наступний момент часу мікрочастка вже поведеться непередбачуваним, випадковим чином, а тому ніякого детермінізму немає і бути не може. Після відкриття

цього явища багато філософів оголосили, що гіпотеза Лапласа показала свою повну неспроможність і від неї необхідно відмовитися.

Найбільш непримиренна критика теорії Лапласа заснована на філософських і фізичних позиціях теорії нескінченності, згідно якої всесвіт є нескінченним, і відповідно існує безліч причин, що здатні стати причинами наслідків, а раз так, то навіть теоретично неможливо охопити і прорахувати всю цю безліч причин. Більш того, цілком вірогідно, що одна причина породжує нескінченно багато наслідків.

Перехід від вивчення простих динамічних систем до імовірнісних супроводжувався кризою концепції лапласівського детермінізму. Незважаючи на те, що в останні десятиліття світова кримінологія у більшості своїй змінила категоріальний каркас детерміністичних наукових концепцій і структуру теоретичних побудов та набула багатий досвід у дослідженні детермінації злочинності в цілому і окремих її видів, українські теоретичні погляди про детермінанти злочинності у банківській сфері як і раніше співпадають з поглядами вчених лапласівського періоду.

У фундаментальному трьох-томному дослідженні «Курс сучасної Української кримінології» А. П. Закалюк вказує, що «Через складність ряду положень теорії детермінації, неможливість через високий рівень абстракції перевірити їх емпіричним шляхом, багато питань пізнання та розуміння детермінації суспільних процесів та утворень ще не утвердились в науці, не отримали надійної і точної інтерпретації у галузевих науках, зокрема в кримінології. Тому інколи через незнання або складність пізнання пропонуються спрощені підходи, ігноруються вимоги точності та предметності. Прикладом такого підходу є зведення системи і механізму детермінації до комплексу факторів без точного та предметного визначення їхніх складових та функціональної детермінуючої ролі останніх» [107, с. 184].

Ця цитата відображає характер науково-методологічної кризи, в якій опинилась радянська кримінологія кінця XX століття, а за нею й українська кримінологія. Заради справедливості необхідно відмітити, що криза охопила не тільки радянську кримінологію, а й кримінологію країн ліберальної демократії. Але в цих країнах, на відміну від радянської кримінології, починаючи з 60-х років минулого століття почався пошук виходу з цієї ситуації.

Причиною кризи в кримінології перш за все стала неспроможність механічного (лапласіського) детермінізму пояснити складні соціальні явища, в т.ч. такі як причини злочинності. Вчені кримінологи радянського періоду не мали можливості відійти від так званої марксистко-ленінської філософії, і тому були вимушені шукати вихід з кризової ситуації в рамках дозволених теорій. В результаті детермінацію було запропоновано визнавати такою формою зв'язку між об'єктами, яка не обумовлює і тим більше не спричиняє інший, а тільки можливо визначає детерміністичну залежність одного об'єкту від іншого, фактично це означало повернення до поглядів античного періоду. В результаті творчих пошуків вчених того періоду було запропоновано більше 30 видів детермінації. Яскравим прикладом відходу від лапласівської парадигми є поділ детермінації на так звану причинну та непричинну детермінацію.

В рамках зазначених змін у 80-х роках відомим російським кримінологом Н. Ф. Кузнецовою була запропонована наукова позиція про розгляд детермінації як системи, що включає до себе три елементи: причини, умови та корелянти [148, с. 11], де під причиною розуміються явища, які породжують, продукують інші явища, а умовами є явища, обставини або процеси, які створюють можливості для прояву причин, в свою чергу корелянти – це так званий зв'язок відповідності або синхронізації між явищами [148, с. 187-188].

Український кримінолог А. П. Закалюк, який приділив багато уваги дослідженню питання застосування методології детермінації в кримінології, крім вказаних елементів детермінації наводить, ще такий вид детермінації як «обумовлення», як такий, що створює можливість (ймовірність) настання наслідку через один з двох або обома функціональними способами: сприяння формуванню причин і сприяння (створення умов) для її реалізації [97, с. 191].

Розвиваючи вказаний підхід до теорії детермінації А. П. Закалюк запропонував використання не тільки різних видів детермінації, але й диференціацію комплексів ланок детермінації за ознакою міри обумовленості. До першої ланки таких комплексів він запропонував віднести елементи індивідуальної свідомості особистості, які стають підґрунтям формування кримінологічної мотивації. До цієї ланки також входять й індивідуальні умови життєвого буття самої особи та її найближчого середовища, а також конкретна життєва ситуація. Другою ланкою, на його думку, є така, що включає явища, які обумовлюють елементи першої криміногенної ланки. Друга ланка в свою чергу поділяється на дві складові: причини та умови [97, с. 192-200].

Аналіз вказаної методології дослідження детермінації злочинності вказує на те, що вона є не тільки складна у розумінні, але також має фактичний розрив з практикою дослідження причин економічної злочинності. Так, сам співавтор цієї методології в наступному томі роботи, що має символічну назву «Курс сучасної української кримінології», досліджуючи питання детермінації злочинності у сфері економіки, обмежується визначенням корелянтів економічної злочинності та переліку детермінантів і їх передумов. До корелянтів А. П. Закалюк відносить падіння рівня матеріального благополуччя населення та зростання безробіття. Передумовами, в свою чергу, визнаються суспільно-політичні, економічні та соціальні явища, що стали в свою чергу детермінацією злочинності у сфері економіки [97, с. 117-137]. Автором детально і у більшій частині

обґрунтовано описані передумови криміналізації суспільства та детермінанти злочинності у сфері економіки, але йому не вдалось диференціювати їх за ознакою міри обумовленості, що з практичної точки зору, а саме під час розробки стратегій та кримінологічних програм протидії злочинності у сфері економіки, знижає ефективність цих інструментів.

Досліджуючи злочинність в сфері економіки О. Г. Кальман виділяє три окремих школи, які розглядають питання детермінації злочинності: кримінологічну, антропологічну та соціологічну. Серед вказаних наукових напрямів, на його думку, найбільш повно питання детермінації було розроблено представниками соціологічного напрямку, зокрема такими, як Кетле, Феррі, Сатерленд та інші [107, с. 104]. В рамках обраного соціологічного напрямку дослідження О. Г. Кальман вирішує і питання застосування методології детермінізму, дотримуючись загальноприйнятого підходу, згідно якого детермінація розуміється як філософська категорія, яка поширюється на явища природи і суспільного життя та відображає загальний зв'язок і взаємодію між явищами об'єктивної реальності. Крім того, в своїх дослідженнях він обґрунтовує доцільність використання методології багатофакторного дослідження детермінації економічної злочинності [107, с. 107]. Така позиція нами підтримується, але ми вважаємо, що використовуючи філософську категорію «детермінізм» необхідно визначитись з питанням свободи волі людини. Як вже було сказано, без розуміння характеру взаємодії свободи волі і детермінізму, не можливо дати відповідь на головне питання кримінології: чи вільна людина у своїх діях, або її дії причинно зумовлені подіями минулого та законами природи. А без відповіді на це питання неможливо побудувати ефективної моделі протидії злочинності.

О. Г. Кальмана прямо не формулює свою позицію з цього питання, але аналізуючи його тексти можна зробити висновок про те, що він є прихильником жорстокого детермінізму. Такий висновок виходить з того, що

він наголошує на можливості використання методів математичної статистики для відібрання визначальних факторів з усього їх різноманіття.

Серед криміногенних факторів, які детермінують економічну злочинність, Кальман виділяє шість основних груп: економічні, політико-ідеологічні, соціально-психологічні, правові, організаційно-управлінські і фактори, пов'язані з правоохоронною і правозастосовною діяльністю. Характерно, що, не зважаючи на те, що Кальман пропонував використовувати математичні методи дослідження для відібрання визначальних факторів детермінації злочинності у сфері економіки, сам він не пропонує жодного з них, а в процесі визначення та ранжирування факторів детермінації використовує імпліцитний підхід. Наприклад, на нашу думку, є науково не обґрунтованим виділення серед багатьох факторів впливу на економічну злочинність у якості визначального саме економічного фактору. Цей фактор, на думку О. Г. Кальмана, обумовлює не тільки кримінальну поведінку окремої особи, але й криміногенну ситуації в цілому у суспільстві [107. с. 111-113]. Але таке судження має розрив з практикою та статистичними даними. Згідно ще перших статистичних даних, зібраних на початку XIX століття у Франції, був встановлений факт, що в бідних провінціях Франції рівень злочинності менший, аніж у більш економічно розвинених [106, с. 34]. Дослідження, які регулярно проводяться в Україні, також показують, що взаємозв'язок між станом економіки і рівнем злочинності має складний і нелінійний характер. Різке зростання злочинності в Україні, згідно статистичних даних, почалось з 1988 року, ще за часів СРСР, і продовжувалось до середини 90-х років. Але після 1996 року почалось поступове зниження рівня злочинності, яке продовжувалось практично до 2014 року. І, що характерно, зниження рівня злочинності відбувалось не зважаючи на економічну кризу, що почалась у 2008 році. Така ж сама картина спостерігається у США, де зниження рівня злочинності почалось до економічної кризи 2008 року, і мало продовження під час кризи

та в період стабілізації економіки. Тому, виходячи із аналізу статистичних даних, можна стверджувати, що між рівнем економіки та злочинністю немає лінійної функціональної залежності.

Досліджуючи економічну злочинність в Україні В. І. Антипов відносить до основних детермінант тіньової економіки і кримінальної економічної діяльності надмірне податкове навантаження; надмірну регламентацію економічної діяльності; велику частину державного сектору в економіці [41, с. 89]. Нажаль, в своєму глибокому фаховому дослідженні детермінант економічної злочинності В. І. Антипов також не висловив своєї позиції з питання співвідношення детермінації і свободи волі, або так званих видів детермінації в частині їх міри впливу або обумовленості. Проте для цілій даного дослідження має науковий інтерес думка цього вченого про фактори злочинності в банківській сфері. Першим з перелічених факторів дослідник виділяє диспропорції оподаткування. Але, визначивши проблему диспропорції оподаткування, вчений не надав роз'яснення в чому саме виражається ця диспропорція, або що вважати нормою оподаткування. Наведені В. І. Антиповим приклади систем оподаткування в США та окремих європейських країнах, таких як Німеччина і Швейцарія, в яких за період з початку 70-х років податки тільки зростали, зокрема відрахування на заробітну плату зросло з 27% до 42%, ніяк не корелюються з рівнем економічної злочинності в цих країнах. Вчений не наводить статистичних даних про темпи зростання в США і Європі тіньової економіки та економічної злочинності в цей період. Таки чином, ми не можемо зробити обґрунтованого висновку про наявність або відсутність будь якого взаємозв'язку між зростанням податків і економічною злочинністю.

Не можемо погодитись і з третім фактором детермінації економічної злочинності, що наводить І. В. Антипов, а саме занадто великою частиною державного сектору в економіки України. По-перше, таке судження потребує встановлення обґрунтованого показника частки державного сектору в

економіці, який автор не приводить; по-друге, це твердження не витримує іспиту часом. З часу видання монографії пройшло багато років (монографія була видана 2006 році) і на сьогодні в Україні державний сектор економіки скоротився, але в країні не спостерігається зменшення ані економічної злочинності, ані обсягів тіньової економіки. Більш того, в банківському секторі держава була вимушена націоналізувати самий крупний недержавний банк в Україні – «ПриватБанк» з метою припинення низки системних правопорушень та злочинів, що набули загрозливого характеру для всієї кредитно-фінансової системи та економіки України в цілому.

18 грудня 2016 року Кабінет Міністрів України підтримав пропозицію Національного банку про націоналізацію «ПриватБанку». Голова Національного банку України Валерія Гонтарева називала головною причиною націоналізації банку дії власників, які із загального об'єму кредитного портфелю банку, що складав на той момент 180 млрд. грн., значну частку (за словами голови НБУ - 97%) видали афілійованим особам, які вивели більшу частину цих грошей за кордон. Загальний розмір боргу пов'язаних осіб, за даними НБУ, склав 148 млрд. гривень. Голова НБУ заявила, що ситуація набула без перебільшення катастрофічного характеру для економіки України, тому націоналізацію банку було підтримано МВФ і ЄБРР, главою МЗС ЄС Федерікою Могеріні, урядами Великобританії і США. Крім того, за повідомленням голови Національного банку України, в ніч перед націоналізацією з рахунків банку за шахрайськими схемами було виведено 16 млрд. грн. Вона стверджувала, що країна знаходилась на грані фінансового краху, що в умовах конфлікту на Донбасі могло стати крахом всієї держави.

Цей приклад яскраво вказує на те, що приватний бізнес в Україні не менш, а може й більш криміналізований, ніж державний сектор. Аналіз статистичних даних за останні роки засвідчує, що збільшення долі приватної власності в економіці, в тому числі в банківській сфері, не мало позитивного

впливу на рівень економічної злочинності, більше того, за умов деформації державних інститутів регулювання та контролю в сфері економіки та слабкості громадських інститутів контролю, економіка України продовжує свій шлях в сторону криміналізації соціальних практик з подальшим їх формуванням в кримінальні інститути.

Ми повністю підтримуємо позицію В. І. Антипова щодо віднесення до факторів економічної злочинності та тіньової економіки такого фактору як неправовий характер економічних реформ, що виражається в нездатності формальних законів у повному обсязі здійснювати регулювання економічної діяльності, в результаті чого фактичне регулювання економіки поступово переходить до кримінальних і тіньових інституцій [40, с. 99]. Неправовий характер реформ слід розуміти у площині принципу «верховенства права». В даному випадку йде мова про те, що не зважаючи на те, що хоча економічні реформи в Україні проводились з формальної точки зору на основі законів, що приймала Верховна Рада України, та постанов Уряду України, але з точки зору прав громадян України їх адекватність без сумніву є не бездоганною. Доказом цього, перш за все, є незадовільні результати цих реформ.

Серед інших факторів, що породжують злочинність в сфері економіки, В. А. Антипов виділяє такі інституційні фактори, як дисфункції ринку та внутрішні (інституціональні) недоліки ринку. До дисфункцій ринку вчений відносить недоліки або вади, що створюють об'єктивні умови для вчинення економічних злочинів. Основними такими умовами він визначає: тенденцію до встановлення монопольного контролю, в тому числі шляхом поглинання конкурентів, та фундаментальну недосконалість ринку, що визначається неповнотою інформації, яка виражається в умисному приховуванні важливої інформації власником такої інформації, що обмежує здібність контрагента правильно оцінити товар, що пропонується, і в результаті прийняти правильне рішення [41].

Слід погодитись і з запропонованою В. А. Антиповим групою внутрішніх (інституційних) факторів злочинності в сфері економіки, в якості яких він виділяє, як вже було сказано, інституційні недоліки ринку. До таких недоліків він справедливо, на наш погляд, відносить нездатність ринку напряду виробляти необхідні загальносуспільні блага, до яких відносяться забезпечення правопорядку, національна оборона тощо. В результаті обов'язок забезпечувати ці блага історично суспільством перекладено на державу. Ми цілком поділяємо точку зору вченого про те, що суспільна та правова проблема виникає у випадку, коли частина учасників ринку ухиляється від внесення своєї долі у фінансування суспільних благ загального користування шляхом ухилення від сплати податків, при чому ця частина учасників ринку продовжує користуватися ними у зв'язку з тим, що не існує механізму виключення їх з числа легальних користувачів внаслідок природи цих стосунків. Таке положення безумовно має негативний вплив на суспільство і на інших учасників ринку, перш за все тим, що надає недобросовісним учасникам ринку конкурентну перевагу в частині ціни на свої послуги або товари. В результаті чого законослухняні підприємці або зменшують свою долю на ринку, або зовсім вимушені покинути цей ринок.

Також ми підтримуємо думку вченого про те, що неспроможність ринку усунути зовнішні ефекти та забезпечити прийнятні межі нерівності є окремою групою факторів економічної злочинності. В контексті сказаного у якості зовнішніх ефектів пропонується розуміти будь які так звані побічні витрати від діяльності суб'єктів господарювання, наприклад шкода, що наноситься промисловістю навколишньому середовищу.

Проблема високого рівню диференціації доходів, або неспроможність ринкової системи самотійно без стороннього втручання забезпечити диференціацію доходів громадян на соціально прийнятному рівні також є криміногенним фактором на думку В. І. Антипова [41, с. 99–103]. Така ідея була сформульована ще за часів Платона і Аристотеля. Як вже було сказано

вище Аристотель вважав, що різниця в доходах громадян не повинна перевищувати чотирьох разів. Як відомо такого рівню диференціації доходів намагаються притримуватися в скандинавських країнах шляхом застосування системи прогресивного оподаткування. Але скандинавські країни йшли до цього досить довго, принаймні з шістнадцятого століття, з моменту розповсюдження в Європі ідей і соціальних практик неостоїцизму та кальвінізму. Що стосується розповсюдження цього досвіду на Україну, то на нашу думку, механічне перенесення соціальних практик одних країн на інші не завжди приносить позитивний ефект, доволі часто відбуваються і результати, протилежні очікуваним.

Останнім часом в Україні відбувається поступове розширення методологічної бази дослідження злочинності та її причин. В Одесі формується цікава наукова кримінологічна школа під керівництвом Віктора Миколайовича Дрьоміна, яка використовує в своїх дослідженнях інституційну методологію. У 2015 році вказаний напрям отримав нового імпульсу із захистом дисертації І. В. Маслія за темою «Інституційний механізм протидії криміналізації економіки: кримінологічне дослідження».

Слід погодитись з позицією І. В. Маслія, який вважає, що криміналізація економіки в Україні має інституційну природу. Такий висновок, на його думку, походить з того, що процес криміналізації економіки не проходить ізольовано від інших соціально-економічних процесів, які відбуваються у сфері легальної господарської діяльності, політико-психологічного клімату у суспільстві, та тісно пов'язаний зі ступенем залучення індивідів у загальні тіньові процеси, які за умов дисфункцій спеціально уповноважених суб'єктів протидії переростають у кримінальні [169, с. 32].

Для цілий дослідження злочинності у банківській сфері вважаємо доцільним проаналізувати представлені І. В. Маслій фактори криміналізації економіки, до яких він відносить: 1) системні вади податкової політики;

2) відсутність повноцінного ринкового середовища; 3) високий рівень корупції та некомпетентності державних службовців; 4) нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату; 5) недостатній захист інвесторів; 6) нестабільне політичне середовище та інш. [169, с. 41-42].

Погоджуючись в цілому з наведеним переліком факторів криміналізації економіки, вважаємо за необхідно висловити декілька зауважень. Стосовно наявності системних вад податкової політики, а саме зосередженості її на максимальному наповненні бюджету, без урахування негативних наслідків високого податкового тиску на суб'єктів економіки, ми розділяємо позицію І. В. Маслія та вважаємо за необхідне посилити дану аргументацію принциповим положенням щодо відсутності необхідної для розвитку економіки філософії оподаткування, спрямованої на розширення податкової бази за рахунок збільшення кількості учасників ринку та зниження податкового тиску на них. Цю філософію у дуже стислому вигляді можна сформулювати як створення системи оподаткування, яка б дозволяла якомога більше видатків не включати до бази оподаткування податком на прибуток, створювала б сприятливий клімат для створення нових підприємств та спонукала існуючі компанії до розвитку. Така податкова філософія стала застосовуватися в США для виходу з економічної кризи часів Великої депресії у 20-х роках XX століття.

Недостатня розвиненість ринкового середовища як фактор криміналізації економіки України є логічним, але потребує більш глибокого аналізу на рівні окремого монографічного дослідження. Високий рівень корупції також є безумовним фактором криміналізації економіки, без системної протидії якому не можливо ефективно протистояти цьому негативному суспільному явищу. Питання некомпетентності держслужбовців більш складне та неоднозначне. На наш погляд, точніше говорити про недостатню ефективність діяльності державних службовців, яка викликана інституційною неефективністю державної влади.

Підсумовуючи сказане ми приходимо до висновку, що методологія, яка традиційно застосовується в українській кримінології, не здатна забезпечити спроможність дослідників робити науково обґрунтовані висновки, які були б адекватні завданню розробки наукової моделі протидії злочинності в банківській сфері. Тому, як вже було зазначено, у якості наукової парадигми дослідження злочинності у банківській сфері нами обрано інституціональний підхід як форму і спосіб наукового пізнання.

Система науково-пізнавальних методів інституціонального підходу дозволяє створити цілісну картину про об'єкт дослідження завдяки орієнтуванню на інтерпретацію явищ та їх сутність в русі інституційних теорій, і в першу чергу шляхом дослідження ролі інститутів в механізмі функціонування легальних та нелегальних соціальних практик в банківській сфері. Розуміючи інститути перш за все як «правила гри», або висловлюючись формальною мовою, як створені людьми моделі поведінки та соціальні практики, які організують взаємовідносини між людьми. Ці правила гри (інститути) формуються у взаємодії з іншими інститутами, як легальними, до яких відносяться легальні правила і норми; різні організації та громадські об'єднання; культурні, релігійні та інші обмеження, так і нелегальними.

Важливим для визначення причин злочинності в банківській сфері концептуальним положенням теорії інституціоналізму є заперечення «раціональної людини», яка керується під час прийняття рішень виключно корисністю та здоровим глуздом. З точки зору інституціональної теорії, рішення про вибір моделі поведінки окремо взятої людини приймається в рамках обмежень що накладають інститути, які людина сприймає як пріоритетні. Ці інститути, з одного боку, формуються суспільством та державними органами влади (легальні) а, з іншого боку – соціальною практикою, в тому числі нелегальною та кримінальною. Вибір можливої поведінки людини детермінований культурними обмеженнями соціального

середовища, частиною якого людина себе вважає, типом характеру, вихованням тощо.

Інституційними причинами (факторами) криміналізації банківської системи України є:

- дисбаланс взаємовідношень між вмістом старих і нових інститутів, що діють в перехідний період розвитку вітчизняної економіки. Важливою методологічною складовою є положення інституційної теорії, згідно якої прийнято розрізняти три типи таких взаємовідносин: 1) глибокий зв'язок (path dependence) – сильна залежність нових інститутів від старих, яка практично не допускає виникнення нових інститутів; 2) слабкий зв'язок (path determinacy) – це такий зв'язок, який залишає місце для виникнення нових інститутів; 3) відсутній зв'язок між старими та новими інститутами (path indeterminacy, або path independence)¹. Як вже було зазначено в попередніх розділах, процес інституційних перетворень почався ще за часи радянської влади наприкінці 1980-х років XX століття з прийняттям закону «Про кооперацію», яким було сформовано нове соціально-економічне середовище. По-перше, фактично була легалізована приватна підприємницька діяльність, яка за роки соціалістичного строю була практично повністю знищена, окрім невеликого легального сектору приватно підприємницької діяльності, розмір якої не перевищував статистичної похибки, та тіньового сектору економіки, який існував не зважаючи на усі спроби його подолати. З прийняттям вказаного закону суб'єкти тіньової економіки з одного боку легалізували свій бізнес, а з іншого боку перенесли шаблони кримінальних стосунків в сферу легального підприємництва та сферу стосунків з державою. Користуючись тим, що законодавство, що регулює приватну підприємницьку діяльність, не було достатньо розвинене та відсутністю чітко визначених правил ведення

¹см. Tool, Marc R. «Institutional adjustment and instrumental value». Review of international political economy, v. 1, № 2 3, Autumn 1994, pp. 405–443.

бізнесу, що ускладнювало державний контроль за цією діяльністю, представники приватного бізнесу почали виробляти нові, часто кримінальні, тактики поведінки, які ставали звичними. В результаті цього відбулась поступова інституалізація кримінальної практики в сфері економіки, частиною якої є сфера банківської діяльності;

- дисбаланс сучасної інституційної структури взаємовідношень, який проявляється в тому, що з однієї сторони, освіта розглядається як засіб отримання професійного та грошового успіху, а з іншої сторони, економічна винагорода за інтелектуальну працю знаходиться на низькому рівні. Не має також адекватної економічної оцінки і сумлінне ставлення до збереження чужих фінансових ресурсів, що довірені окремим банківським працівникам;

- дисбаланс матеріальних та моральних цінностей на користь перших. В цьому аспекті найбільш важливим фактором є наявність сталої кримінальної соціальної практики корупційних відносин між владою і бізнесом, що склалася за роки незалежності України. Наявність високих, а іноді нереальних для виконання податків, змушує підприємців вдаватись до пошуків схем ухилення від податків та створює сприятливу ситуацію для корумпованих представників влади та правоохоронних органів. Підприємці і корумповані особи представники влади вступають в злочинний зговір, в результаті якого підприємці занижують свої податкові зобов'язання, а представники влади за певну винагороду допомагають підприємцям уникнути перевірок контролюючих та правоохоронних органів. Така злочинна технологія дає корупціонерам стабільні незаконні доходи, а підприємці отримують додатковий прибуток за рахунок скорочення або несплати податків та незаконні переваги перед конкурентами, оскільки мають можливість пропонувати свої товари або послуги дешевше, ніж інші законослухняні підприємці. Така ситуація має властивість самовідтворення та розширення в результаті того, що інші підприємці вимушені або змінювати напрям свого бізнесу, або в свою чергу вступати в злочинні

стосунки з представниками влади. З інституційної точки зору ця злочинна практика поступово набуває форми кримінального інституту. І вже самі підприємці зацікавлені у підвищенні податків та ускладненні умов для законного бізнесу з метою монополізації ринку. І питання успішності бізнесу вже вирішується не шляхом ринкової конкуренції, а злочинними групами, до яких входять представники влади, правоохоронних органів та окремі підприємці. Те ж саме стосується і такого фактору як надмірна регламентація підприємницької діяльності.

- недосконалість правових норм, що передбачають відповідальність за вчинення окремих злочинів у банківській сфері, та правозастосовної практики. Як вже відмічалось, одним з найбільш розповсюджених злочинів у банківській сфері є шахрайство. Доля проблемних кредитів українських банків, за даними Національного банку України, становить більше 50 відсотків [180], що є одним з найвищих показників у світі. Серед основних причин такого положення експерти називають недосконалість правової системи у сфері примусового повернення боргів. За результатами проведеного нами опитування працівників юридичних відділів та служб безпеки банків, головною причиною неефективності механізму притягнення до відповідальності осіб, які заволоділи кредитними ресурсами банків шляхом обману, є недосконалість кримінального законодавства і правоохоронної практики.

Незважаючи на те, що недосконалість вітчизняного законодавства вже багато років є предметом дискусії, яка точиться серед фахівців в галузі кримінального права та кримінології, дотепер науковці не спроміглися вчинити суттєвий вплив на законодавчу та правоохоронну діяльність. Так, О. О. Дудоров, розглядаючи питання про застосування ст. 190 КК України, виділяє декілька проблемних моментів. Перший – це відмежування шахрайства від крадіжки, грабежу та розбою, другий – це універсальність ст. 190 КК України. Проблема відмежування шахрайства від суміжних складів

злочинів пов'язана зі встановленням функціонального призначення шахрайства. Якщо шахрайство використовується для доступу до майна потерпілої особи, то в такому разі відсутній склад злочину «шахрайство». Особливі труднощі для кваліфікації викликають ситуації, коли застосовуються комп'ютеризовані системи банківських розрахунків. Така ситуація викликає дискусії не тільки серед практиків, але і серед науковців. Одна частина з них вважає, що у випадках застосування злочинцями підробних банківських карток для заволодіння чужими грошима треба такі дії кваліфікувати за сукупністю статей шахрайство (190 КК України) і незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України). Інші вважають, що у таких випадках відсутній склад злочину ст. 190 КК України, і мотивують свою точку зору тим, що обман – це інтелектуальний вплив однієї людини на іншу, який неможливий у стосунках між людиною і банкоматом, або іншим електронним пристроєм [92, с. 55, 63–66].

Окремі фахівці, такі як В. О. Фінагєєв, С. С. Чернявський, О. Ю. Таторов вважають, що у випадках коли відсутній безпосередній контакт між злочинцем і людиною, коли видача готівки була здійсненна через банкомат, то такі дії слід кваліфікувати як крадіжку (ст. 185 КК України) [270, с. 8]. О. О. Дудоров має протилежну думку. Він вважає, що не зважаючи на те, що в даному випадку відсуне пряме спілкування злочинця з оператором банківської установи, але обман в такий ситуації є опосередкованим: неправдиві відомості про ініціювання платежу фактичним держателем картки повідомляються не безпосередньо банківському службовцю, а через засоби обчислювальної та комунікаційної техніки. Інакше кажучи, при вчиненні такого шахрайства обманюється не комп'ютер, а людина, яка використовує комп'ютер для удосконалення своєї діяльності [92, с. 9].

А. М. Клочко вважає, що у разі заволодіння злочинцями даними платіжної картки жертви і в подальшому виготовлення підробної картки та зняття готівки через банкомат, такі дії потрібно кваліфікувати за відповідною частиною статті 200 КК України та відповідною частиною ст. 185 КК України. Свою позицію вчений аргументує наявністю в діях винної особи ознак підробки банківських платіжних карток та використання їх для вилучення грошових коштів та заволодіння ними таємно [114, с. 87].

Порівнюючи різні позиції фахівців, що представлені вище, вважаємо більш аргументованою позицію А. М. Клочко. На нашу думку, у випадку отримання готівки злочинцями через банкомат, або оплати товару через інтернет чи електронний пристрій в магазині, не відбувається інтелектуального впливу на іншу людину. В тому числі під час розрахунків в магазині продавець або касир виконують роль обслуговуючого персоналу, який здійснює контакт між електронним приладом та покупцем.

Найбільш складним випадком для класифікації є ситуація, коли клієнт банку вже під час укладення договору планує не повертати кредитні гроші банку. Диспозиція ст. 190 передбачає у якості обов'язкової ознаки злочину заволодіння майном шляхом обману або зловживання довірою. Але на практиці це зробити вкрай важко або взагалі неможливо, особливо якщо кредити видані господарюючим суб'єктам. Деякі країни з метою протидії таким злочинам пішли шляхом відокремлення шахрайства у певних сферах. Наприклад, у РФ з 2012 р., крім традиційної статті, що передбачає кримінальну відповідальність за шахрайство (ст. 159 КК РФ), було введено додатково ст. ст. 159-1 – 159-6, які передбачають кримінальну відповідальність за шахрайство в сфері кредитування і за незаконне використання кредитних карт. Кримінальний кодекс ФРН також окрім загальної норми про шахрайство (§236), виділяє в окрему норму «кредитне шахрайство» (§256b). Виходячи з того, що в Україні склалась катастрофічна ситуація з неповерненням кредитів, а саме обсяг «дефолтних» кредитів

(кредитів, що не обслуговуються зі 100%-ою ймовірністю неповернення) в українських банках на 1 січня 2018 року склав 593,612 мільярда гривень, або 55,6% від загального обсягу виданих кредитів [245], вважаємо за необхідне криміналізувати дії, пов'язані із шахрайськими діями з кредитними ресурсами.

3.2. Стратегія формування моделі інституційної політики протидії злочинності в банківській сфері

Практична профілактична діяльність виникла як реакція на зростання злочинності на початку XIX століття в Великобританії, коли її міністр внутрішніх справ сер Роберт Піль у 1829 році у Лондоні заснував муніципальну поліцію, основною задачею якої було патрулювання на вулицях міста з метою стримання агресії окремих громадян, яка могла перерости в злочин. Багато років цей вид профілактики вважався єдиним видом такої діяльності, поки наприкінці XIX ст. австрійській кримінолог Франц фон Ліст не запропонував розуміти кримінальну політику у широкому сенсі як систематичну сукупність дій, що опираються на наукове дослідження причин злочинну [155, с. 7]. Ліст розробив першу теорію про державну кримінальну політику в основу якої була покладена концепція адекватного покарання за вчинені злочини. Право на здійснення покарання державними органами, як відмічав С. К. Гогель, виникло з того часу, як на злочин перестали дивитись як на порушення прав та інтересів окремих осіб, і визнали, що злочинним діянням завдається шкода порядку у суспільстві [71, с. 127]. Теорія про злочинність та її попередження ґрунтувалась на ідеї порушення встановленого Божественного закону життя на землі та покарання за його порушення як земної кари.

Не зважаючи на усі спроби реформувати систему покарання з метою протидії злочинності, кримінальна статистика, яка з XIX століття стала

досліджуватись в Європі на постійній основі, показувала тенденцію до зростання злочинності. І якщо до цього часу про неефективність покарання як стримуючого фактору говорили окремі дослідники, то починаючи з кінця XIX ст. така точка зору стала домінуючою серед більшості вчених і практиків. Енріко Феррі наводив цікавий приклад неефективності покарання подіями XVI століття, коли в Германії під час тридцятирічної війни з'явилося багато бродяг і жебраків, кількість яких не зменшувалась не зважаючи на усі заходи, що застосовував уряд країни, від фізичного покарання, нанесення клейма до смертної кари. Був період, коли в країні не вистачало лісу для шибениць і мотузок. Але бродяжництво зменшилось тільки після зміни соціальних умов в країні [255, с. 210].

В рамках теорії детермінізму основною стала концепція, згідно якої всю діяльність із боротьби зі злочинністю необхідно переорієнтувати на пошук причин злочинності, та тільки після їх виявлення направити усі зусилля на нейтралізацію цих причин. В результаті інтенсивних пошуків причин злочинності було виділено дві основні групи. Перша група причин включала внутрішні вади людей, або біологічні (антропологічні) причини, а друга включала соціальні причини.

Вчені, що поділяли думку про біологічну природу злочинності, найбільш гаряче критикували існуючу систему покарання, що визначала її міру в залежності від тяжкості скоєного. Під впливом ідей Ч. Ломброзо, який виділяв серед злочинців групу природжених злочинців, яких, на його думку, не можливо змінити, інший італійській кримінолог Е. Феррі сформулював ідею соціального захисту. Феррі запропонував використовувати тюрми для ізолювання небезпечних осіб від суспільства. «У всякому разі під час лікування злочинності, як і при лікуванні усякої загальної або душевної хвороби, необхідно видаляти тих осіб, котрі найменше пристосовані до життя» [255, с. 519]. Що стосується осіб, яких буде визнано природженими

злочинцями, він разом з іншим італійським вченим Гарафало пропонував позбавляти їх волі на невизначений термін.

Австрійський кримінолог Франц фон Ліст, не відмовляючись від ідеї залякування шляхом кримінального покарання, також підтримував теорію соціального захисту. На його думку, до злочинців необхідно застосовувати диференційований підхід в залежності від їх типу. Він вважав необхідним, по-перше, за допомогою наукових критеріїв на основі ретельного аналізу особи злочинця, здійснити класифікацію злочинців та теоретично визначити найбільш ефективні заходи впливу на кожен окремий кримінальний тип; по-друге, розробити механізм постійного аналізу ефективності і корекції заходів кримінального впливу на злочинців; по-третє, реформувати систему підготовки суддів та працівників в'язниць с тим, щоб перші вміли правильно призначати покарання, а другі – впливати на злочинців [155, с. 77].

Особливого розвитку у європейських країнах та в Сполучених Штатах теорія соціального захисту набула у середині XX століття. В цей період було проведено ряд наукових конференцій з питань соціального захисту, перша у 1947 році відбулась в м. Сан-Ремо (Італія), друга відбулась у французькому місті Льєж у 1949 році. В Венеції (Італія) був відкритий центр дослідження питань соціального захисту. З 1950 років в країнах західної ліберальної демократії політика протидії злочинності стала поєднувати методи індивідуальної профілактичної роботи зі злочинцями з метою їх виправлення та соціального реформування політичного устрою, коли держава бере на себе роль захисту і розвитку економічного та соціального благополуччя своїх громадян, що отримало назву «держава загального добробуту» (англ. Welfare state).

В основі такої політики протидії злочинності була ідея про те, що кримінальне покарання не повинно носити характер тільки помсти та бути засобом ізолювання, але мати також характер «реабілітаційного втручання». З'явившись в 90-х роках XIX століття ця теорія, конкуруючи з іншими

ідеями про покарання, панувала до 70-тих років XX століття. Ідея реабілітації злочинців не відразу отримала загальну підтримку. Як вже було сказано в підрозділі 2.3 «Кримінологічна характеристика особистості злочинця у банківській сфері», на початку та в середині XX століття було багато популярних напрямів протидії злочинності, серед яких були і такі радикальні, як стерилізація злочинців, лоботомія тощо. Однак поступово під впливом суспільства суди стали виносити вироки, що не передбачали позбавлення волі, з правопорушниками проводилась індивідуальна виховна робота, крім того, в окремих випадках така робота проводилась і з їх сім'ями.

В Україні до кінця 1920-х років кримінологія розвивалась як частина світової науки. Аналіз кримінологічної літератури свідчить, що більшість вчених того часу, які досліджували злочинців у спеціально створених кримінологічних кабінетах, крім випадкових злочинців виділяли і патологічний тип злочинця як асоціальну, декласовану особу. Більшість фахівців, що досліджували злочинців у 20-ті - 30-ті роки XX століття, були психологи, психіатри та біологи. Юристи виконували роль координаторів цих досліджень. С. В. Познишев, виступаючи в січні 1923 року на з'їзді психоневрологів, що проходив у Першому Московському психоневрологічному інституті, наполягав, що у питаннях вивчення особистості злочинця пріоритет необхідно надавати психологічним методам, які, на його думку, повинні проводитись в супроводі лікаря [190, с. 246-319]. На секційних засіданнях виступи С. В. Познишева («Класифікація злочинців», «Психологічна експертиза в кримінальному суді», «Про кримінально-психологічні лабораторії»), І. І. Станкевича («Домові злодії з точки зору кримінальної психології»), О. А. Скворцова («Повії-злодійки з точки зору кримінальної психології»), Н. В. Терзієва («Екзогенні злочинці та їх різновиди») розглядали різні аспекти психології злочинної поведінки. Назви цих виступів красномовно показують напрям думок того часу.

Характерною для того часу є позиція професора Е. К. Краснушкіна, який запропонував поділити злочинців на такі типи: 1) психічно хворі, 2) психопатичні особи, 3) розумово відсталі (олігофрени), 4) душевно здорові. Використовуючи дослідження матеріалів психіатричних експертиз, Е. К. Краснушкін відмічав високий рівень розумової відсталості злочинців і психічних патологій. Він вважав, що «... для провокування спеціальної кримінальної реакції у психопата або олігофрена абсолютно так же, як і у психічно повноцінної людини, необхідна відповідна констеляція обставин. Звичайно, психопат і олігофрен, внаслідок наявних у них дефектів апарату соціальної пристосованості, не витримують мінімуму несприятливих зовнішніх умов, які не призводять до кримінальної реакції у психічно повноцінних осіб. Якщо для останніх потрібен життєвий шторм, щоб кинути їх на шлях правопорушення, то для психопата і олігофрена буває для цього достатньо легкого вітерцю» [130, с. 11, 13].

Ставлення до злочинців як до психічно хворих обумовлювало і відповідний напрям кримінальної політики в перші роки радянської влади, однак, як було зазначено у попередньому підрозділі, таке уявлення про злочинців було визнано ідеологічно шкідливим, в результаті чого кримінологічні кабінети були ліквідовані, а дослідження припинені. З початку 1930-х років визнавався вірним лише один науковий напрям, який пояснював причини злочинності з точки зору соціально-класової теорії. В результаті цього кримінальна політика протидії злочинності орієнтувалась на остаточну ліквідацію експлуатації однієї людини іншою; на зростання рівня освіти і культури серед населення та матеріального благополуччя.

Деякі вчені продовжували визнавати роль біологічних факторів, але були вимушені на перше місце ставити соціальні фактори. Так П. Любинський, досліджуючи особливості вчинення статевих злочинів проти дітей, вказував, що такі злочини обумовлені не тільки розладами психологічного характеру і «сексуальними аномаліями» злочинців, але й

слабкістю соціального контролю і дефектами моральних стримуючих факторів у статевій сфері [165, с. 104]. В. І. Куфаєв пояснював причини вчинення дітьми жорстоких вбивств виключно нездоровими умовами середовища, в якому зростала дитина, повністю заперечуючи біологічні причини [151, с. 123-140]. Однак головним напрямом кримінальної політики в Україні радянського періоду, який продовжує домінувати і сьогодні в теорії і законодавстві, є напрям, що передбачає поєднання соціальних реформ з індивідуальною профілактикою.

Інша картина спостерігається в країнах західної ліберальної демократії, де починаючи приблизно з 1970-х років кримінальна політика протидії злочинності поділилась на три напрями. Перший напрям характерний для США і Великобританія, які свою кримінальну політику стали будувати на ізоляції небезпечних правопорушників від суспільства. В цих країнах фактично була відроджена ідея помсти, яка майже зникла з практики покарання у XX столітті. Другий напрям – це напрям, що продовжує політику держави загального добробуту. В авангарді цієї політики Данія, Фінляндія, Норвегія, Швеція, Нідерланди. Третього напрямку дотримуються Австрія, Німеччина, Бельгія, Франція, Італія, Іспанія. Цей напрям засновано на принципі субсидіарності, тому його прийнято називати християнсько-демократичним. Згідно принципу субсидіарності соціальні проблеми, в тому числі і проблеми кримінальної політики, повинні вирішуватися на місцевому рівні, на якому їх вирішення більш ефективне, а центральна влада грає допоміжну (субсидіарну), а не керівну (субординативну) роль в цьому процесі. Більш детально про застосування принципу субсидіарності можна дізнатися з монографії Самулі Меттінена (Samuli Miettinen) «Кримінальне право і політика в Європейському Союзі» («Criminal law and policy in the European Union») [27].

На думку американського кримінолога Девіда Гарленда основною причиною зміни стратегії кримінальної політики в США і Великобританії,

стало розчарування з середини 1970-х років в ефективності застосування політики держави загального добробуту в подоланні або стриманні злочинності. Після тридцяти років повоєнного періоду, коли суспільство гаряче підтримувало політику держави загального добробуту, настав період розчарування. Така ситуація була викликана тим, що, не зважаючи на всі зусилля, злочинність продовжувала зростати, а в результаті падіння життєвого рівня громадян в період економічної кризи 70-х років стало зростати громадське обурення політикою влади, в тому числі в галузі протидії злочинності. Віра суспільства в те, що держава спроможна забезпечити безпеку громадян, зазнала краху. Відповідно і теорії, згідно яких в результаті соціальних реформ, спрямованих на зростання загального благополуччя та переховування правопорушників, злочинність повинна зменшуватися, поступово втратили суспільну підтримку.

Зростання злочинності та підвищена увага до цього явища засобів масової інформації все більше викликали відчуття страху і невпевненості, що спонукало зростання в суспільстві відчуття потреби у безпеці. Серед причин такої ситуації називають результати неоліберальної економічної політики яка, з одного боку, підвищила добробут населення, а з іншого, ще більшою зробила дистанцію розриву меж бідними і багатими, між заможними житловими районами і депресивними кварталами. Політика велфаризму призвела до маргіналізації значної частини суспільства, яка набула залежності від соціального забезпечення та відсутності прагнення змінити своє життя. І що саме страшне, ці установки стали передаватися у спадок. Серед маргінальної частини суспільства набули поширення наркоманія, вагітність неповнолітніх та інші види девіантної поведінки.

В той же час ЗМІ все більше стали приділяти уваги образу жертвам злочинів, витіснивши з уваги образ правопорушника. Розчарування в методах виправлення злочинців призвело до того, що їх інтереси практично

перестають враховуватись. Інтереси злочинців і інтереси суспільства поступово сприйматися як антагоністичні відносини.

На думку Д. Гарленда, в результаті цих подій на певний час виникла ситуація ідеологічного вакууму в сфері кримінальної політики. Цей стан тривав до 1990-х років, коли почала формуватись нова політика протидії злочинності. Ця політика була акцентована не просто на соціальну і індивідуальну профілактики, а на такі заходи, результати яких можливо вимірювати з метою найбільш ефективного витрачання ресурсів [10, с. 45].

Основні зміни відбулися на рівні суспільної думки, і це призвело до того, що законодавці та уряд стали більше прислухатися до настроїв виборців, тим більш, що науковці не змогли запропонувати нових ідей. Під впливом радикальних суспільних настроїв зазнала змін і політика інститутів кримінальної юстиції. Система кримінальної юстиції трансформувала свою роботу керуючись принципом мінімізації витрат при одночасному збільшенні ефективності. В результаті змін когнітивних посилок, нормативних установок і емоцій в суспільстві сьогодні діють не тільки нові підходи в кримінальній політиці, але змінились і радикалізувались політичні вподобання виборців, прикладом чого може служити перемога на президентських виборах в США у 2016 році Дональда Трампа.

Як вже було сказано, в англосаксонських країнах впав рівень довіри до старих кримінологічних теорій. В результаті кримінальна політика стала полем для практичних експериментів. Яскравим прикладом поєднання нових наукових теорій і практики є стратегія протидії злочинності, що отримала назву «теорія розбитих вікон» ("Broken - windows"), або «стратегія нульової терпимості». Ця стратегія є відображенням настроїв у суспільстві, яке вимагало рішучих заходів, та складається із жорстких заходів з наведення порядку. Теорія спочатку була сформульована у 1982 році американськими соціологами Джеймсом Вілсоном і Джорджем Келлінгом, а потім успішно впроваджена в Нью-Йорком метрополітені, де ситуація зі злочинністю була

найбільш критичною. Після обрання мером Нью-Йорку Рудольфа Джуліані він призначив на посаду комісара нью-йоркської поліції колишнього керівника поліції метрополітену Нью-Йорка Вільяма Браттона, який добився викорінення злочинності в метро. Його кримінальна політика будується на ідеї Д. Вілсонома і Д. Келлінга про те, що злочинність є результатом відсутності порядку [35, с. 77].

Як вже було зазначено, другий напрям розвитку політики протидії злочинності продовжує політику загального добробуту. Цей напрям є характерним для таких країн як Данія, Фінляндія, Норвегія, Швеція, Нідерланди. Незважаючи на те, що рівень довіри громадськості до поліції в цих країнах залишається достатньо високим, в той же час в роботі поліції там також проходять зміни. Традиційні методи боротьби зі злочинністю спочатку стали предметом критики засобів масової інформації, а в середині 1990-х років під впливом тих же засобів масової інформації «Нью Йоркська модель» була підтримана і в багатьох країнах Європи, що призвело до того, що концепція нульової терпимості через декілька років стала основою кримінальної політики цих країн.

Особливого розповсюдження в сфері протидії злочинності зокрема в скандинавських країнах знайшла так звана тактика гарячих точок як стратегія впливу на локальні проблемні ситуації. Прикладами такої стратегії є проекти протидії торгівлі наркотичними засобами в Васа парку (Vasa park) у Стокгольмі і проект протидії піратським таксі в Таунсберзі.

Але і ця тактика протидії злочинності глобально не вирішує цієї проблеми. Критики методу гарячих точок вказують, що локально орієнтовані дії правоохоронних органів не вирішують проблеми злочинності взагалі, що їх результати є короткостроковими і не мають поширеного ефекту, вказується і на те, що такі дії часто мають уявний характер, а окремі види злочинів, на які були спрямовані зусилля органів кримінальної юстиції, не зникають, а переміщуються в інші райони.

Набуло популярності у кримінальній політиці скандинавських країн і залучення до кримінальної політики так званого третього сектору. Норвезькою національною Радою у 1989 році була створена модель координації місцевих суб'єктів попередження злочинності (SLT). Модель SLT закріплює принцип рівності і партнерства між муніципалітетами і поліцією, що передбачає рівність в ініціюванні заходів протидії злочинності на місцевому рівні. Таким чином в SLT стали спільно взаємодіяти поліція, школи, організації охорони здоров'я і соціального забезпечення. Подібні моделі набули розповсюдження і в інших скандинавських країнах, наприклад, в Данії і Швеції. Цей напрям кримінальної політики в останні десятиріччя стрімко продовжує розвиватися, і в результаті державні органи кримінальної юстиції більш не займають монопольного становища у діяльності з протидії злочинності. Роль недержавних структур в цьому процесі постійно зростає, вона отримала назву «політики третього сектору» (Third Party Policing).

Позитивним наслідком використання ресурсу нового так званого третього сектору є те, що воно зміщує акцент кримінальної політики з установки на покарання винної особи і залякування потенційних правопорушників на орієнтацію на усунення криміногенної ситуації з метою попередження злочинів. Взаємодія з третім сектором має позитивний вплив на формування кримінальної політики в результаті безпосереднього спілкування з громадянами, що прискорює реакцію на настрій у суспільстві і політичну ситуацію.

Як і всяка суспільна діяльність, політика використання потенціалу третього сектору не позбавлена недоліків. Почавшись як добровільна ініціатива в одному місці, в деяких інших місцях так звані партнерські відносини засновувались вже з ініціативи поліції, а в окремих випадках вони навіть мали характер примусу з боку поліції. Критики цієї моделі стверджують, що існує серйозна небезпека для цивільних свобод громадян,

які насправді не вчиняють нічого протиправного. Однак численні дослідження й оцінки норвезької моделі використання потенціалу третього сектора показала, що у цієї стратегії є майбутнє.

З 2002 року норвезька поліція застосовує у своїй діяльності розроблену Голдштейном (Goldstein) у 1979 році концепцію «проблемно-орієнтованої поліцейської діяльності» (POP). Згодом подібна ініціатива була імплементована шведською Національна радою поліції, в результаті чого POP стала частиною базової підготовки в поліцейських академіях цих країн.

Кримінальна політика скандинавських країн, як і усіх інших, не обмежується сферою поліцейської діяльності. Іншою складовою кримінальної політики протидії злочинності традиційно вважається політика покарання. І якщо стратегія поліцейської діяльності скандинавських країн багато у чому запозичує у США і Великобританії, то система покарання скандинавських країн продовжує орієнтуватися на ідеї перевиховування злочинців та їх соціальну адаптацію.

На думку фахівців, в США і Великобританії було зроблено історичне повернення до ідеї в'язниці. Якщо з початку XX століття в'язниця розглядалась як проблемний інститут, який не виконує завдання боротьби зі злочинністю, і в результаті йшли активні пошуки альтернативної заміни в'язниці як інституції та заміни політики покарання злочинців на політику їх перевиховування, то, як вже було сказано, в останні десятиріччя в цих країнах політика покарання була переорієнтована з політики загального добробуту та перевиховування злочинців на політику суспільної безпеки, яка супроводжується більш суворим поведінням з ув'язненими. В той же час, органи виконання покарання в Скандинавії переважно продовжують орієнтуватись на вирішення завдань профілактики скоєння нових злочинів і розробки заходів щодо нейтралізації деструктивних станів злочинців. Для реалізації цих завдань виділяються значні ресурси, проводиться робота з засудженими з виявлення особистісних якостей, що детермінують девіантну

поведінку, а також проводиться робота з аналізу ситуацій і обставин, що створюють умови для повторної злочинності.

В скандинавських країнах робота з засудженими ґрунтується на філософії соціально-етичного перевиховання. Відповідно до цієї концепції перебування в'язнів в умовах ізоляції повинно мінімально містити каральні властивості. Для вирішення питань адаптації ув'язнених та їх перевиховування був запроваджений інститут кураторства. Один службовець в'язниці курирує трьох-чотирьох ув'язнених. Головна мета діяльності кураторів полягає в тому щоби створювати умови, які стимулюють формування у кожного ув'язненого зацікавленості у виправленні і навчанні. Куратор зобов'язаний активно взаємодіяти з ув'язненим і робити все можливе для виникнення і підтримки такої мотивації [9].

Характерним прикладом пенітенціарної політики скандинавських країн є політика Фінляндії. Ще на початку XX століття, коли Фінляндія входила до складу Російської імперії, вона була в числі лідерів по кількості зареєстрованих злочинів. Починаючи з 1960-х років Фінляндія почала реформувати свою пенітенціарну систему на основі двох ідей. Перша ідея стосується того, що покарання і рівень злочинності – це соціальні явища, які не пов'язані один з одним, а друга ідея стосується того, що в'язниця не може зробити людину краще, а скоріш навпаки, людина, що опинилась у в'язниці, тільки поширює коло кримінальних зв'язків та за бажанням може удосконалити свої злочинні навички. Після реформи головною метою діяльності фінських в'язниць є адаптація та перевиховування злочинців. Для досягнення цієї мети фіни застосували наступний підхід: умови у в'язниці не повинні принижувати людську гідність, в'язні не повинні додатково страждати перебуваючи в місцях позбавлення свободи. До потреб кожного в'язня представлено багато фахівців – педагоги, соціальні працівники, священники, психологи, лікарі, наркологи. З кожним в'язнем працює індивідуальний «радник майбутнього», в обов'язок якого входить складання

плану адаптації у суспільстві після звільнення, який обов'язково включає навчання або вибір майбутньої роботи, за необхідністю – душевну або психічну корекцію.

Порівняльний аналіз протилежних за своєю спрямованістю кримінальних політик США, Великобританії і скандинавських країн показує, що можна констатувати тотожність цих політик у питаннях використання поліцейських практик, серед яких основними є стратегія нульової терпимості; тактика гарячих точок; акцентування на максимальний ефект при мінімальних затратах; взаємодія з третім сектором тощо. Також можна констатувати факт того, що у своїй кримінальній політиці США і Великобританії, на відміну від скандинавських країн, в останні десятиліття практично відмовились від ідей адаптації та перевиховування злочинців, і головним завданням в'язниць бачать ізолювання злочинців з метою соціального захисту решти суспільства. Скандинавські країни навпаки ґрунтують свою кримінальну і пенітенціарну політику на продовженні традиції перевиховування в'язнів та їх адаптування до життя звичайної законослухняної людини.

Розробка інституційної моделі протидії злочинності в банківській сфері залежить від вибору теоретичної концепції існуючих у сучасному світі моделей кримінальної політики на основі визначення пріоритетів відповідних інституційних механізмів впливу. Головною та необхідною рисою сучасної інституційної системи протидії злочинності повинна стати її гнучкість, що дає можливість оперативно реагувати на динамічні зміни у світі.

Як вже було зазначено, поняття інституту включає в себе правила, механізми та норми поведінки, які структурують повторювані взаємодії між людьми. Однак досить поширеними є ситуації, коли інституційні зміни у системі протидії злочинності відстають від розвитку структурних елементів банківської та економічної систем, і в цьому випадку зніжується ефективність роботи як окремих ділянок системи, так іноді і всієї системи. У

зв'язку з цим слід зазначити, що інституційна модель повинна будуватися як сукупність взаємопов'язаних інститутів, що мають гнучкий характер та взаємно впливають один на одного. Виходячи з цього твердження необхідно констатувати, що інституційна модель протидії злочинності повинна включати в себе такі аспекти як відповідна нормативна база, державні інституції протидії і інститути громадянського суспільства.

Нормативні акти дозволяють створити базу функціонування всієї системи протидії злочинності в банківській сфері, спрямованої на підвищення транспарентності функціонування фінансової системи. Держава через систему правоохоронних органів та органів виконавчої влади здійснює контроль і нагляд за виконанням встановленого профільного законодавства. Однак ефективна взаємодія державних і недержавних інституцій можлива лише в разі розвиненого громадянського суспільства, яке характеризується стійкою правосвідомістю і фінансовою грамотністю. Кожний з цих аспектів має важливе значення, а в ряді випадків є визначальним.

З огляду на важливість фінансової стабільності в загальнодержавному масштабі принциповим є питання ефективності інституційного механізму регулювання і контролю з боку державних регуляторів за дотриманням законодавства в сфері діяльності банківської системи. Необхідною складовою інституційного механізму контролю, в тому числі, є посилення інформаційної взаємодії громадських інститутів, державних регуляторів та органів кримінальної юстиції. У зв'язку з цим інституційна модель протидії злочинності в банківській сфері повинна визначатися як багаторівнева система, що забезпечує реалізацію стратегічних завдань державної кримінальної політики, що орієнтується на досягнення певного результату, основною складовою якого повинні стати як виявлення дисфункції в досліджуваній системі, так і формування у суспільстві нетерпимості до протиправних діянь.

В ході формування інституційної політики протидії злочинності у банківській сфері необхідно керуватися наступними принципами:

- законності – заходи з протидії повинні ґрунтуватися виключно на діючому законодавстві України;
- об'єктивності – дії з боку суб'єктів протидії повинні виключати вплив на об'єкт кримінологічного впливу суб'єктивних факторів, особливо конфлікту інтересів;
- адекватності – форми і методи кримінальної політики повинні бути відповідними цілям протидії злочинності в банківській сфері;
- прозорості – засоби протидії повинні бути зрозумілі для об'єкта кримінологічного впливу та громадськості;
- результативності – підсумком заходів протидії повинні стати конкретні досягнення, що знижують рівень злочинності в банківській сфері;
- безперервності – заходи протидії мають проводитись постійно та відповідати меті своєчасного виявлення умов для появи нових протиправних злочинних технологій;
- комплексності – заходи протидії повинні включати в себе всі компоненти інституційної системи протидії злочинності в банківській сфері;
- інформативності – отримані результати повинні постійно доводитись до відома державних і громадських інституцій протидії з метою своєчасного реагування на виникаючі ризики і загрози у банківській сфері.

В сучасних умовах масштаби банківських операцій набули глобального характеру, а банківська сфера – статусу ключового фактору існування економічної системи. Банківські установи є посередниками, транзитерами капіталу в економіці, і, як наслідок, мають прямий вплив на можливий характер його подальшого використання. Така специфіка банківської системи може сприяти як припиненню злочинності в сфері економіки, так і сприяти розвитку кримінальних практик в цій сфері. Досвід розвитку світової фінансової системи вказує на необхідність інституційних перетворень в

національній банківській системі з метою підвищення транспарентності фінансових потоків, як елемента протидії злочинності.

Необхідність удосконалення механізму протидії злочинності зумовлює світову тенденцією інституційної трансформації банківських установ в інтелектуальні центри моніторингу можливих ризиків кримінального характеру, який відбувається шляхом збору, аналізу та оцінки інформації про проведені фінансові операції з метою виявлення злочинних схем, спрямованих на скоєння злочинів як всередині банківської сфери, так і за її межами. Постійно існуючий ризик залучення банківських установ у кримінальні технології детермінує появу цілої сукупності ризиків, виявлення яких потребує зусиль усіх інституцій протидії злочинності. У зв'язку з цим принципово важливим, на нашу думку, є створення законодавчої основи, яка дозволить створити необхідні умови для формування наступних етапів інституціональних змін з метою підвищення транспарентності фінансових потоків.

Головну роль у підвищенні транспарентності фінансових потоків відіграє інститут ідентифікації клієнтів банківських установ. На міжнародному рівні це завдання координує і спрямовує Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (ФАТФ), рекомендації якої встановлюють жорсткі вимоги до порядку ідентифікації клієнтів, а також зобов'язують проводити заходи, спрямовані на встановлення бенефіціарних власників. Однак в українському законодавстві механізм ідентифікації таких бенефіціарів прописаний неоднозначно. В результаті банківські установи в кожному окремому випадку вимушені приймати самотійно рішення стосовно ідентифікації бенефіціарних власників, а в разі, якщо в результаті вжиття усіх можливих заходів щодо ідентифікації бенефіціарних власників такого власника не буде встановлено, то у якості бенефіціарного власника може бути визнаний одноосібний виконавчий орган клієнта банку, що зводить до нуля ефективність усіх заходів з виявлення

бенефіціарного власника, в той час як саме останній є головним суб'єктом в організації злочинних технологій, як у банківській сфері, так і за її межами.

Ряд нормативних положень мають суперечливий характер. Так, з одного боку, банк має право відмовитися від укладення договору банківського рахунку (вкладу) з фізичною або юридичною особою відповідно до правил внутрішнього контролю кредитної організації в разі наявності підозр про те, що метою укладення такого договору є здійснення операцій з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, або розірвати існуючий договір банківського рахунку (вкладу) з клієнтом з цих підстав. Однак з іншого боку, віднесення тих або інших операцій до категорії сумнівних потребує висококваліфікованої праці фахівців банку і має суб'єктивний характер. Крім того, якщо між банком і клієнтом вже існують договірні відносини, банк може стикнутися зі значними юридичними проблемами.

Таким чином, аналіз міжнародних стандартів інституційного процесу забезпечення транспарентності фінансових потоків дозволяє зробити висновок про те, що створення системи забезпечення прозорості фінансових потоків включає в себе наступні структурні елементи: інституційне реформування державних органів контролю за діяльністю банківської системи; нормативне закріплення внутрішньо-організаційних заходів, що здійснюються з метою протидії нелегальним операціям; використання критеріїв виявлення операцій сумнівного змісту, що дозволяють оцінити ризик залучення банку у кримінальні технології; а також заходи з ідентифікації кінцевих бенефіціарних власників.

На підтвердження висловленого положення наведемо факт закріплення на міжнародному рівні стандартів ФАТФ, що регламентують ідентифікацію державних посадових осіб. Це заходи, які є особливо актуальними в світлі боротьби з побудовою масштабних схем легалізації злочинних доходів корумпованих держслужбовців, основою для яких служать саме банківські

операції сумнівного змісту. Оскільки накопичений капітал кримінальних структур прагне до використання владного ресурсу з метою подальшого забезпечення безпеки своєї кримінальної діяльності, реалізація таких заходів сприяє створенню інституційних механізмів соціально-політичного, силового і економічного впливу на конкретній території, або/та в певній сфері суспільних відносин, спрямованого на боротьбу з цим негативним процесом.

Інституційна система протидії злочинності у банківській сфері не може бути обмежена інституційними вадами банківської системи. Однією з головних детермінант злочинності у банківській сфері є корупційні відносини, як в середині банківської системи так і за її межами. В жовтні 2015 року в Ліме (Перу) Міжнародний валютний фонд організував дискусію з питань протидії корупції. В рамках цієї дискусії експерти провели обговорення визначення корупції, її прямих та непрямих наслідків, а також стратегій боротьби з цим явищем. На офіційному сайті МВФ Віктор Гаспар – директор Департаменту з бюджетних питань МВФ, та Шон Хейган – генеральний юрисконсульт і директор Юридичного департаменту МВФ представили основні висновки за результатами дискусії [36]. З огляду на широке поширення корупції та важкості її наслідків, учасники дискусії дійшли єдиної думки, що для протидії цьому соціальному явищу потрібно застосовувати комплексний і багаторівневий підхід. Для реалізації цього підходу необхідно, по-перше, керівникам країн проявити лідерські якості в цьому напрямку, а по-друге, змінити стимули і системи цінностей у суспільстві.

Відмічено, що лідери країн повинні бути готові вжити заходи з притягнення до відповідальності осіб, що входять до впливових кіл та мають особливі інтереси. Лідери країн і самі повинні демонструвати бездоганну поведінку. Сінгапурський політичний діяч Лі Куан Ю є яскравим зразком лідера, який успішно боровся з корупцією силою особистого прикладу і політичної волі, яку йому вдалося мобілізувати.

Була також підкреслена необхідність провадження потужних стимулів. Ця діяльність має поєднувати дієві системи батога і пряника, що розвиває позитивну мотивацію. Необхідно створити ефективну основу для боротьби з корупцією забезпечивши працівникам державного сектора гідну заробітну плату. З огляду на те, що в економіці із занадто високим ступенем регулювання формуються потужні стимули для корупційних схем, дієвим засобом визначено підвищення відкритості економіки за допомогою дерегулювання і лібералізації. Прикладом швидкого і дієвого проведення лібералізації може служити Польща. Крім того, для зниження можливостей зародження корупційних стосунків важлива прозорість дій і заходів органів державного управління.

По-третє, слід культивувати принципи добросовісності. Країни повинні формувати середовище, де громадянами цінується чесна і сумлінна поведінка суб'єктів державного управління. Для створення такого середовища запропоновано використання громадянської освіти. У цій справі свою позитивну роль можуть зіграти спеціальні учбові курси, проте в кінцевому підсумку цінності повинні формуватися у громадян в загальній системі освіти. Також важливими є позитивний вплив оточуючого середовища і повсякденна діяльність соціальних інститутів.

Учасниками заходу була особливо підкреслена необхідність комплексного застосування усіх визначених заходів, які будуть взаємно доповнювати один одного.

3.3. Правові засади та суб'єкти протидії злочинності у банківській сфері

Протидія злочинності у банківській сфері вимагає здійснення системних заходів, що вживаються державними та недержавними інституціями. Така діяльність, як і будь-яка інша соціальна діяльність,

повинна відповідати принципу законності, що є найважливішою гарантією прав і свобод людини, які є згідно діючої Конституції України найвищою соціальною цінністю. Стаття 19 Конституції України встановлює обов'язок органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставі та в межах повноважень, а також у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [126], тому визначення заходів протидії злочинності, порядок, форми і методи здійснення цієї діяльності, а також функції суб'єктів протидії, здійснення координації і взаємодії між ними – все це підлягає правовому регулюванню. Особливої уваги законодавця вимагає визначення повноважень суб'єктів протидії злочинності та встановлення їх відповідальності за належне виконання своїх обов'язків.

Реалізація цих завдань потребує наукового визначення основних правових категорій і положень та здійснення системного аналізу норм права, які регулюють відносини в сфері протидії злочинності. На думку О. О. Юхно, правове регулювання будь-яких відносин, в т.ч. і тих, що складаються в сфері запобігання і боротьби зі злочинністю, є найбільш ефективним способом організації і управління ними [277, с. 22]. Перш за все необхідно визначити, що правове регулювання кримінологічної політики в банківській сфері – це процес впливу держави на суспільні відносини в сфері протидії злочинності з метою їх упорядкування за допомогою права шляхом законодавчого визначення завдання та принципів такої політики, створення системи інститутів, що реалізують цю політику, визначення меж їх компетенції, а також форм і методів їх роботи, та через інші види діяльності, спрямованої на протидію злочинності у банківській сфері. Розглядаючи запропоновану нами дефініцію необхідно підкреслити, що поняття «правове регулювання», як різновид соціального регулювання значно ширше від поняття «законодавче регулювання».

Система правових актів, що регулюють суспільні відносини в сфері протидії злочинності в банківській сфері, складається з трьох груп: 1) Конституція України та інші законодавчі акти, що визначають завдання та принципи кримінологічної політики в банківській сфері; 2) закони, що визначають права і обов'язки суб'єктів протидії злочинності та регулюють питання їх взаємодії і координації; 3) міжнародні угоди, ратифіковані Україною, як ті, що стосуються загальних питань кримінологічної політики, так і спеціальні міжнародні акти та угоди, що регулюють взаємодію і координацію правоохоронних органів та інших інститутів кримінологічної політики в банківській сфері.

Конституція України має важливе значення для визначення правової основи кримінологічної політики в банківській сфері. Необхідність такої основи обумовлюється тим, що в процесі протидії злочинності можуть бути використані засоби, що пов'язані з тимчасовим обмеженням прав і свобод людини. В зв'язку з цим особливого значення набуває стаття 3 Конституції, яка проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [126]. Виконання цієї фундаментальної норми Конституції є обов'язковим у всіх сферах діяльності, в тому числі і при формуванні та реалізації кримінологічної політики в банківській сфері.

Завдання і принципи кримінологічної політики, окрім Конституції України, також закріплені у низці Законів України, серед яких окреме місце займає Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року, в якому відмічається, що ціллю боротьби з організованою злочинністю є встановлення контролю

над організованою злочинністю, її локалізація, нейтралізація та ліквідація; усунення причин і умов існування організованої злочинності [213].

Важлива роль в даному аспекті належить Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Даним законом визначено, що до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, належать будь-які дії, пов'язані із вчиненням фінансової операції чи правочину з активами, одержаними внаслідок вчинення злочину, а також вчиненням дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких активів чи володіння ними, прав на такі активи, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуттям, володінням або використанням активів, одержаних внаслідок вчинення злочину [207].

Злочинність у банківській сфері, як соціальний інститут кримінального характеру, тісно пов'язана з іншими інститутами, в тому числі з таким кримінальним інститутом як корупція. Тому важливу роль у визначенні правових засад протидії злочинності в банківській сфері відіграє Закон України «Про запобігання корупції» [206], в якому визначена інституційна система протидії корупції в Україні, а також правові та організаційні засади її функціонування.

До законів, що визначають права і обов'язки суб'єктів протидії злочинності та регулюють питання їх взаємодії і координації, необхідно віднести ЗУ «Про національну поліцію» [211], ЗУ «Про прокуратуру» [214], ЗУ «Про Службу безпеки України» [215], ЗУ «Про національну безпеку України» [210], ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» [212].

Окремим важливим органом, який виконує наглядові та регулятивні функції у банківській системі, є Національний банк України. Національний банк України здійснює свою діяльність у відповідності до Законів України

"Про Національний банк України" [209], і "Про банки і банківську діяльність" [198]. На НБУ покладена важлива функція у сфері протидії злочинності – функція державного фінансового моніторингу.

До третього блоку нормативних актів, що складають правову основу протидії злочинності в банківській сфері, як вже було зазначено, входять міжнародні угоди, що ратифіковані Україною, із загальних питань кримінологічної політики та спеціальні міжнародні угоди, що регулюють взаємодію і координацію правоохоронних органів та інших інститутів кримінологічної політики.

Правове забезпечення діяльності з розшуку, арешту, конфіскації злочинних активів на міжнародному рівні регулюються Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції [120], Конвенцією Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [123] 2005 року, Рішенням Ради ЄС 2007/845/JHA від 06.12.2007 р. щодо співпраці між офісами з повернення активів у сфері розшуку та виявлення доходів від злочинів або іншого майна, пов'язаного із злочинами, Директивою ЄС 2014/42/EU «Про замороження і конфіскацію знарядь і доходів від злочинів у Європейському Союзі» від 03.04.2014 р. [85].

Віднесення того чи іншого соціального інституту до числа суб'єктів протидії злочинності, на думку В. К. Звірбуля, означає його постійну або тривалу (систематичну) участь в ній [101, с. 25]. На думку авторів підручника «Профілактика злочинів» Джужа О. М., Василевич В. В. і Гіда О. Ф. та інших, суб'єктами профілактики правопорушень та злочинів є органи, установи, організації, яким законом дозволено або на які покладені завдання та функції про виявленню, усуненню, послабленню, нейтралізації причин та умов, які сприяють існуванню і поширенню злочинності в цілому, її окремих видів і конкретних злочинів, а також втриманню від переходу на злочинний шлях і забезпечення ресоціалізації осіб, схильних до вчинення злочинів

(рецидиву) [221, с. 75]. В цілому ми погоджуємось з такою дефініцією, однак вважаємо, що включення авторами критеріїв диференціації таких як законодавчий дозвіл або покладання завдань та функцій звужує коло реальних суб'єктів протидії злочинності. Ми поділяємо позицію Л. М. Давиденко і О. О. Бандурки, які до суб'єктів протидії злочинності включають більш широкий перелік інституцій. Вони диференціюють вказані інституції в залежності від мети і завдань, які вони реалізують, та їх функціональних обов'язків на: 1) суб'єкти протидії злочинності, які діють на загально-соціальному рівні боротьби зі злочинністю; та 2) спеціальні суб'єкти протидії злочинності. В свою чергу, суб'єкти першої групи він розділяє на дві підгрупи. До першої входять інституції, що визначають завдання і стратегічні пріоритети в сфері протидії злочинності, формують законодавчу та іншу нормативно-правову базу даної діяльності, встановлюють компетенції, права і обов'язки інших учасників протидії злочинності, здійснюють організаційні, фінансові, матеріально-технічні та інше забезпечення протидії злочинності. Другу підгрупу утворюють інституції, профілюючи діяльність яких носить господарчий, виховний та інший характер. У заходах з протидії злочинності вони приймають участь у зв'язку зі зверненням до них правоохоронних органів, або за прямим приписом цих органів, або в силу власної компетенції [46, с. 16].

Група спеціальних суб'єктів, на думку дослідників, також поділяється на дві підгрупи. До складу першої входять інституції, що спеціально створені для боротьби зі злочинністю, це «органи кримінальної юстиції», які включають органи досудового слідства, органи прокуратури та суду як під час здійснення нагляду і контролю за слідством та оперативно-розшуковою діяльністю, так і під час розгляду кримінальних справ у суді. Другу підгрупу спеціальних суб'єктів створюють правоохоронні органи, які діють за межами кримінального судочинства, та контролюючі органи, інтегративною ознакою яких є те, що основним змістом їх діяльності є контрольні функції,

виконуючи які вони виявляють порушення законів та притягують до юридичної відповідальності винних осіб [46, с. 16 - 19].

Вважаємо, що запропоновану Л. М. Давиденко і О. О. Бандуркою систему класифікації суб'єктів протидії злочинності можна використати як основу для розробки кримінологічної класифікації суб'єктів (інституцій) протидії злочинності в банківській сфері.

Важливу роль у здійсненні заходів протидії злочинності у банківській сфері виконують міжнародні фінансово-кредитні установи як неспеціалізовані суб'єкти протидії. До таких установ можна віднести Світовий банк, який був створений у 1944 році, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, створений у 1945 р., Міжнародний валютний фонд, який було створено 27 грудня 1945 року, Міжнародну асоціацію розвитку (1960), Міжнародну фінансову корпорацію (1956), Багатосторонню агенцію з гарантії інвестицій (1988), Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів (1966). «Наймолодшим» серед них є Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), який був створений у 1991 році 61 країною і двома міжнародними організаціями для підтримки ринкової економіки і демократії у країнах від Центральної Європи до Центральної Азії.

Участь цих установ у кримінологічній політиці України взагалі, та щодо злочинності у банківській сфері зокрема, визначається специфікою їх функцій як кредиторів українського уряду. Аналіз відносин міжнародних фінансово-кредитних установ та уряду України вказує на те, що ці установи є одними з найвпливовіших суб'єктів протидії злочинності в Україні.

З проблемою злочинності міжнародні фінансові організації почали стикатися практично з самого початку своєї діяльності. Світовий банк вже через декілька років від заснування виявив проблеми з управліннями кредитами в деяких країнах-дебіторах. Керівники окремих держав вдалися до розкрадання кредитних ресурсів, що були отримані на проведення реформ і стабілізацію економіки в їх країнах. В результаті можновладці країн-

дебіторів незаконно збагачувалися, залишаючи країну і народ у критичному економічному становищі. Виявлена проблема спонукала до пошуку шляхів вирішення складного юридичного та етичного питання – що робити в такій ситуації, коли з одного боку, міжнародна організація не має права на втручання у внутрішню політику країн-дебіторів згідно нормативних актів, що регулюють діяльність Світового банку, але з іншого боку, не можна і не вживати відповідних заходів. В результаті довгих досліджень та консультацій спочатку у 1997 році, а потім у 2000 році юристами Світового банку були опубліковані відповідні рекомендації.² Цілком зрозуміло, що в цих матеріалах у першу чергу розглядались рекомендації з протидії корупції. Але виходячи з того, що злочинність у банківській сфері і корупція знаходяться у постійній взаємодії та багато в чому доповнюють одна одну, то міжнародні зусилля з протидії корупції є позитивним кримінологічним фактором та необхідною складовою політики протидії злочинності у банківській сфері.

Якщо розглядати це питання більш конкретно, то без перебільшення історичною подією було розширення у докладі Світового банку 1997 року кола корупційних діянь в порівнянні з Довідковими документами ООН 1995 року, згідно яких корупція – це зловживання державною владою з метою отримання вигід в особистих цілях [72]. Відповідно до доповіді Світового банку (1997 р.) «Допомога країнам у боротьбі з корупцією: роль Всесвітнього Банку» (Helping Countries Combat Corruption: The Role of the World Bank) корупція, це – зловживання службовим становищем з метою особистої вигоди (the abuse of public office for private gain) [36].

Важливе значення в цьому аспекті має положення, згідно якого до складу корупційних злочинів було долучено крадіжку державного майна

² Див.: World Bank (1997), *Helping Countries combat corruption: The Role of the World Bank*. Washington DC:World Bank.; World Bank (2000), *Anticorruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate*. Washington DC:World Bank

особами, яким, згідно їх службового положення, доручено управління цим майном. Практичне значення це положення має, перш за все, у зв'язку з великою долею державного банківського сектору в Україні, особливо після націоналізації ПриватБанка.

Крім того, аналізуючи сучасну історію взаємодії міжнародних кредитно-фінансових установ і керівництва української держави, можна зарахувати до позитивних наслідків такої взаємодії вплив на парламент України з метою прийняття необхідних законів, що спрямовані на гармонізацію українського законодавства і приведення його до сучасних світових стандартів.

Під тиском міжнародних кредитно-фінансових установ відбулось створення нових інституцій протидії злочинності в Україні, таких як Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Спеціалізований антикорупційний підрозділ Генеральної прокуратури, Антикорупційний суд, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

Міжнародними кредитно-фінансовими організаціями постійно здійснюються підтримка громадських інституцій, незалежних ЗМІ та окремих журналістів, які здійснюють контроль за владою України та окремими можновладцями з метою запобігання зловживання ними своїм положенням, зрощення влади і організованої злочинності тощо.

Слід погодитись з твердженням М. Л. Давиденко про те, що міжнародні фінансові установи є специфічними суб'єктами протидії корупції, роль яких не обмежуються наданням фінансової допомоги Українському уряду, метою якої є стабілізація економіки, що само по собі є позитивним криміногенним фактором, а й виражається в стимулюванні політичної волі керівництва держави до приведення українського

законодавства та правозастосовної практики до рівня міжнародних стандартів [79, с. 149].

3.4. Міжнародне співробітництво у сфері протидії банківській злочинності: інституційний аспект

Більшістю кримінологів визначається, що в умовах глобалізації світової економіки крім позитивного ефекту від цього процесу спостерігаються і негативні наслідки, серед яких є розширення можливостей для окремих видів злочинності, в першу чергу економічної. Тому сьогодні важливу роль в організації протидії злочинності у банківській сфері відіграють міжнародні інститути та організації. О. В. Шостко визначає міжнародне інституційне співробітництво в галузі протидії злочинності як об'єднання зусиль органів кримінальної юстиції різних країн, спрямованих на запобігання, припинення, розслідування злочинів, притягнення винних до кримінальної відповідальності, розробку стратегії і тактики цієї діяльності, а також удосконалення методів управління уповноваженими структурами, кадровим, науковим, технічним забезпеченням їх роботи [275, с. 259-260]. Погоджуючись з даним визначенням, ми однак вважаємо за необхідне розширити перелік суб'єктів міжнародного інституційного співробітництва в галузі протидії злочинності. Вважаємо, що крім спеціальних суб'єктів, а саме органів кримінальної юстиції, до переліку цих суб'єктів необхідно включити інституції, для яких діяльність з протидії та запобігання злочинності не є основним завданням, але в силу різних причин вони добровільно, або вимушено приймають участь у такої діяльності.

Таким чином міжнародне інституційне співробітництво в сфері протидії злочинності в банківській сфері можна визначити як об'єднання зусиль інституцій, інтегративною ознакою яких є діяльність, спрямована на протидію цьому виду злочинів шляхом їх виявлення, розслідування,

притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, відновлення порушених прав, розробку стратегії і тактики протидії цьому виду злочинів, а також наукове, управлінське, технічне та кадрове забезпечення такої діяльності.

На сучасному етапі розвитку міжнародне співробітництво в сфері протидії злочинності має ознаки системи, яка складається з певної сукупності взаємопов'язаних та взаємодіючих між собою та зовнішнім середовищем елементів, що мають єдину мету та утворюють єдине ціле. В рамках загальної системи протидії злочинності умовно можна абстрагувати окрему підсистему – міжнародне співробітництво протидії злочинності у банківській сфері. В залежності від цілей та завдань, що реалізують елементи цієї системи, їх можна класифікувати на:

1) міжнародні та регіональні органи, які формують та координують єдину кримінальну політику (на інтернаціональному рівні це Організація Об'єднаних Націй, та на європейському – Європарламент, Європейська рада, Європейська Комісія, Рада міністрів, комітети та агентства ЄС);

2) інституції, діяльність яких спрямована на організацію та координацію взаємодії та співробітництва між інститутами різних країн з питань взаємної правової допомоги, видачі злочинців, обміну інформацією, взаємодії працівників органів кримінальної юстиції, їх навчання, проведення спільних слідчих дій, співробітництво з метою повернення та конфіскації активів тощо;

3) органи контролю, правоохоронні органи, які діють поза рамками кримінального судочинства, та громадські інституції.

Перша група міжнародної системи співробітництва в сфері протидії злочинності включає до свого складу, наприклад, Мережу Програми Організації Об'єднаних Націй в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя. До складу Мережі входять сімнадцять міжрегіональних і регіональних інститутів та спеціалізованих центрів по

всьому світу, головним завданням яких є здійснення аналізу стану і тенденцій розвитку злочинності в світі, розробка сучасних засобів протидії злочинності, надання консультативної та практичної допомоги країнам учасникам. Важливу роль в міжнародній протидії злочинності відіграє Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (UNODC – United Nations Office on Drugs and Crime) штаб-квартира якого знаходиться у Віденському Міжнародному Центрі.

Серед міжнародних інституцій, до кола завдань яких входить протидія злочинності у банківській сфері, можна виділити UNICRI (Міжрегіональний науково-дослідний інститут Організації Об'єднаних Націй з питань злочинності та правосуддя), який був створений у 1968 році в Туріні (Італія) для надання допомоги міжурядовим, урядовим та неурядовим організаціям в розробці і здійсненні поліпшеною політики в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя. Через свій Офіс в Брюсселі UNICRI допомагає державам у поверненні активів, вилучених злочинним шляхом. Ця робота здійснюється за підтримки Європейського союзу в формі надання спеціалізованого індивідуального наставництва для держав, що стали жертвами викрадення активів в результаті корупції і пов'язаної з нею злочинності. Відділення UNICRI в Брюсселі має експертів в області надання технічних консультацій урядам з питань сучасних практик повернення активів, допомоги у відстеженні і вилученні таких активів, сприяючи тому, щоб активи країн, що стали жертвами корупції і пов'язаної з нею злочинності, були успішно повернуті народам країн, у яких вони були вкрадені.

Іншим важливим елементом міжнародної системи протидії злочинності є BCJ (Базельський інститут з питань управління – Міжнародний центр по відновленню активів). BCJ є незалежним некомерційним аналітичним центром, що займається дослідженнями, розробкою політики, консалтингом і розвитком потенціалу в галузях корпоративного, державного і глобального

управління. Створений в 2006 році Міжнародний центр по відновленню активів (ІКАР) Базельського інституту надає допомогу країнам, що розвиваються, в створенні потенціалу і необхідних процедур та інститутів для більш ефективного використання міжнародної юридичної допомоги в кримінальних питаннях з метою відновлення викрадених активів. Основною метою ІКАР є підтримка країн в реалізації положень глави V про повернення активів Конвенції ООН проти корупції (UNCAC). ICAR надає консультації і допомогу, а також може виступати в якості посередника, тренера або законного представника в міжнародних справах щодо повернення активів. Центр проводить прикладні дослідження із застосуванням передових методів і розробок з питань повернення активів, використовуючи різні інструменти, такі як огляди і тематичні дослідження.

До складу цієї підгрупи інституцій також можна віднести міжнародні кредитні та фінансові організації, такі як Міжнародний валютний фонд (МВФ), група Світового банку (СБ) і Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР).

Курс на євроінтеграцію націлює Україну на формування своєї внутрішньої політики протидії злочинності у відповідності до стандартів та цілей Євросоюзу. Реалізація цього завдання спонукає до об'єднання зусиль українських інститутів та ЄС. Співробітництво країн Європи в області розробки єдиних стандартів права, прав людини та законності почалось одразу після заснування у 1949 році Ради Європи. Результатом колективних зусиль співробітництва країн Європи було прийняття спільних конвенцій, таких як «Європейська конвенція про видачу» (1957 р.), та «Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах» (1959 р.) [121].

Створенню єдиної європейської системи співробітництва з протидії злочинності під егідою Ради Європи заважала низка суб'єктивних та об'єктивних факторів. До об'єктивних факторів, що стримували об'єднання зусиль європейських країн, перш за все відноситься відсутність необхідних

повноважень. Резолюції та рекомендації, або тексти міжнародних угод, які розробляє та приймає Рада Європи, не є обов'язковими для виконання державами-учасниками організації, а тому вимагають подальшого їх підписання і ратифікації цими країнами. По-друге, прийняті Радою Європи конвенції стосувалися окремих питань співробітництва правоохоронних органів європейських країн, таких як видача злочинців, допомога в розслідуванні конкретних кримінальних справ, але не стосувались розробки загальноєвропейської політики протидії злочинності. Процес створення єдиної кримінологічної політики стало можливо почати тільки після створення Європейського Союзу. Тільки після досягнення найвищого рівня інтеграції країн Євросоюзу стало можливим подолання багатьох перепон, що заважали проведенню інституційних змін, завдяки добровільної відмови країн ЄС від частини своїх суверенних прав на користь центральних органів Євросоюзу.

Початком визначення основних завдань та принципів кримінологічної політики Європейського Союзу можна вважати підписання країнами ЄС Амстердамського договору 1997 року, яким було встановлено право Європарламенту та Ради Європейського Союзу за допомогою директив розробляти єдину кримінологічну політику, яка є загальнообов'язковою для усіх країн учасників [39]. В результаті процес формування нової інституційної моделі протидії злочинності став розвиватися більш швидкими темпами. Це пов'язано з тим, що до підписання Амстердамської угоди співпраця країн-членів ЄС в сфері протидії злочинності здійснювалось тільки на договірній основі, що передбачало узгодження усіх рішень парламентами та урядами країн Євросоюзу. Продовження процесу побудови спільної інституційної моделі протидії злочинності відбувалось на Віденському (1998), Брюссельському (2001) та інших форумах. Головною задачею було визначено зближення кримінального і кримінально-процесуально законодавства держав-членів.

Підписання 13 грудня 2007 року Лісабонського договору дало можливість розширити компетенцію центральних органів Європейського Союзу в сфері нормативного формування спільної кримінологічної політики держав-членів. Більшість держав членів ЄС, за винятком Великобританії та Данії, особливі позиції яких закріплені двома Протоколами до Договору про функціонування ЄС (Протокол N 21), та (Протокол N 22) [5, 6], делегували частину своїх суверенних прав в кримінально-правовій сфері керівним органам Європейського Союзу.

До другої групи елементів системи міжнародного співробітництва в галузі протидії злочинності в банківській сфері входять інститути, на яких покладено функції протидії злочинності. В цю групу входять інститути, що створені для боротьби зі злочинністю, як інтернаціональні (загальносвітові), так і регіональні. До інтернаціональних відноситься Інтерпол, до складу якого входять 190 країн. Завданням Інтерполу є об'єднання суціль різних країн в галузі боротьби зі злочинністю, координація такої діяльності та проведення єдиної політики в сфері протидії злочинності. Серед основних завдань Інтерполу, що має значення для засад протидії злочинності у банківській сфері, є координація міжнародного розшуку злочинців.

На регіональному рівні в рамках системи співробітництва в сфері протидії злочинності у банківській сфері особливу роль відіграє Європейське поліцейське відомство (Європол), яке свого часу стало окремим етапом формування єдиної європейської інституційної системи протидії злочинності. Створення цього органу відбулось шляхом прийняття Конвенції від 26 липня 1995 року про створення Європейського поліцейського відомства, («Конвенція про Європол»), яка набула чинності 1 жовтня 1998 року після ратифікації всіма країнами ЄС [122].

Європол, який повністю був сформований 1 липня 1999 року, вже із самого початку своєї діяльності став потребувати проведення реформування цього органу у зв'язку з тим, що загальна кримінологічна політика

Євросоюзу знаходилась на початковому етапі свого формування. Як вже було сказано, Європол було створено в результаті прийняття спільної Конвенції, зміни до якої необхідно вносити шляхом укладення додаткових протоколів, які необхідно підписувати та ратифікувати усім державам-членами. Така процедура займає багато часу і ускладнює проведення реформування діяльності Європолу. В результаті Рішенням Ради Європи від 6 квітня 2009 року «Про створення Європейського поліцейського відомства (Європол)» було скасовано Конвенцію від 26 липня 1995 року про створення Європейського поліцейського відомства і з 2010 року Європол став Агентством ЄС, що значно покращило його діяльність та надало можливість реформувати цю установу, оскільки внесення змін вже не потребує національних ратифікацій [122].

Важливим кроком для формування системи міжнародного співробітництва на європейському рівні стало розширення повноважень Європолу. Після зміни статусу Європола до його компетенції увійшли не тільки злочини, що вчинені злочинними організаціями, як це було за умов Конвенції, але й інші злочини, які мають значну суспільну небезпеку.

Позитивного значення має і фінансування Європолу безпосередньо з бюджету ЄС. В конвенціональний період його існування фінансування здійснювалось за рахунок внесків держав-членів, деякі з яких часто затримували цій процес, що ускладнювало діяльність цієї інституції.

Важливою функцією Європолу є координування роботи слідчих органів країн Європейського Союзу. З 2007 року слідчі Європолу отримали можливість брати участь у роботі окремих слідчих бригад. Серед інших функцій Європолу необхідно виділити інформування і науково-технічне забезпечення процесу розслідування злочинів та розшуку підозрюваних осіб. Для забезпечення оперативного зв'язку країн-учасниць в складі Європолу існує спеціальний відділ.

Іншим важливим елементом міжнародної системи протидії злочинності є Євроюст, який було створено рішенням Ради ЄС "Про створення Євроюсту з метою посилення боротьби з тяжкою злочинністю" 2002/187 / ПВД від 28.02.2002 (частково змінене рішенням від 16.12.2009) [240]. Головним завданням Євроюсту є координація дій органів прокуратури та надання допомоги в проведенні слідчих дій на території ЄС.

Третю групу інституцій створюють органи контролю, правоохоронні органи, які діють поза рамками кримінального судочинства. та недержавні громадські інституції. Важливою частиною системи міжнародного співробітництва в сфері протидії банківської злочинності є Європейське управління з питань запобігання шахрайству (ОЛАФ), головним завданням якого є протидія шахрайству. Цій інститут утворено рішенням Європейської комісії від 01.06.1999 р. ОЛАФ керується у своїй діяльності положеннями, що встановлені Регламентом Європейського Союзу №1074/1999 від 25.05.1999 р. [5, 231]. До сфери діяльності ОЛАФ входить здійснення координації діяльності органів кримінальної юстиції країн ЄС та надання їм технічної підтримки, проведення розслідувань, здійснення експертизи проектів нормативних актів Європейського Союзу. До складу слідчих груп ОЛАФ входять як представники поліції, так і фахівці фінансових органів та суду. Особливе значення для розкриття злочинів у банківській сфері України має той факт, що ОЛАФ наділено правом проводити перевірки і в країнах, які не є членами ЄС. Співробітництво України з ОЛАФ є важливим інструментом підвищення ефективності протидії злочинності, в тому числі використовуючи можливості цієї організації збирати інформацію від громадян про факти шахрайства через спеціальну службу ОЛАФ [231].

Важливою інституційною складовою міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності, в тому числі у банківській сфері, стало створення рішенням Ради ЄС 2007/854/JNA системи Національних агентств з повернення активів (ARO). Головним завданням цих агентств є створення

умов, які унеможлиблюють користування активами, отриманими від злочинів [232]. Національні агентства з повернення активів разом з Ініціативою StAR складають єдину інституційну систему. Створення такої системи стало результатом партнерської ініціативи Групи Світового банку та ООН в особі Управління з наркотиків і злочинності. Ціллю цього інституційного утворення є об'єднання міжнародних зусиль, спрямованих на створення системи міжнародного співробітництва з виявлення активів, отриманих від злочинних діянь, та зменшення практики їх приховування. Ініціатива StAR будучи складовою міжнародної системи співробітництва протидії злочинності, здійснює як технічну, так і правову допомогу окремим державам з питань виявлення, конфіскації та повернення кримінальних активів. Ініціатива StAR сприяє посиленню міжнародної співпраці шляхом просування сучасних технологій в практику протидії злочинності, очолює розробку нових методів виявлення активів, отриманих злочинним шляхом.

Висновки до розділу 3

У третьому підрозділі цього дисертаційного дослідження здійснений кримінологічний аналіз детермінації злочинності у банківській сфері, надані характеристики змісту інституційної політики протидії цим злочинам, здійснений історико-правовий і порівняльно-правовий аналізи законодавства, що регулює діяльність суб'єктів протидії злочинності у банківській сфері, та міжнародних правових актів з питань взаємодії суб'єктів протидії злочинності, що дозволяє зробити наступні висновки.

Методологія, яка традиційно застосовується у вітчизняній кримінологічній науці, не може у повному обсязі задовільнити сучасні вимоги, що пред'являються до такого виду досліджень, та не відповідає завданню розробки наукової моделі протидії злочинності в банківській сфері. Тому у якості наукової парадигми дослідження злочинності у банківській

сфері нами запропоновано до використання інституціональний підхід як форму і спосіб наукового пізнання, який дозволяє створити цілісну картину про об'єкт дослідження, завдяки орієнтуванню на інтерпретацію явищ та їх сутності в русі інституційних теорій, і в першу чергу шляхом дослідження ролі інститутів в механізмі функціонування легальних та нелегальних соціальних практик в банківській сфері. Розуміємо інститути перш за все як «правила гри», або, висловлюючись формальною мовою – створені людьми моделі поведінки та соціальні практики, які організують взаємовідносини між людьми. Ці правила гри (інститути) формуються у взаємодії з іншими інститутами, як легальними, так і не легальними. До таких інститутів зокрема відносяться легальні правила і норми; різні організації та громадські об'єднання; культурні, релігійні та інші обмеження.

Важливим концептуальним положенням теорії інституціоналізму для визначення причин злочинності в банківській сфері є заперечення «раціональної людини», яка керується під час прийняття рішень виключно корисністю та здоровим глуздом. З точки зору інституціональної теорії, рішення про вибір моделі поведінки окремо взятої людини здійснюється в рамках обмежень, що накладають інститути, які людина сприймає як пріоритетні. З одного боку це легальні інститути, які формуються суспільством та державними органами влади, вони, а з іншого боку це інститути, що формуються соціальною практикою, в тому числі нелегальною та кримінальною. Вибір можливої поведінки людини детермінований культурними обмеженнями соціального середовища, частиною якого людина себе вважає, типом характеру, вихованням тощо.

Інституційними причинами (факторами) криміналізації банківській злочинності є:

- дисбаланс взаємовідношень між вмістом старих і нових інститутів, що діють в перехідний період економіки в Україні;

- дисбаланс сучасної інституційної структури взаємовідношень між рівнем кваліфікації та відповідальності працівників та рівня оплати праці, який має прояв в тому, що з однієї сторони, освіта розглядається як засіб отримання професійного та грошового успіху, а з іншої сторони, економічна винагорода за інтелектуальну працю знаходиться на низькому рівні. Не має також адекватної економічної оцінки і чесне відношення до збереження чужих фінансових ресурсів, що довірені окремим банківським працівникам;

- дисбаланс матеріальних та моральних цінностей на користь перших. Іншим не менш важливим фактором є наявність кримінальної соціальної практики, що склалася за роки незалежності України, - практики корупційних відносин між владою і бізнесом. Наявність високих, а іноді нереальних для виконання податків, створює сприятливу ситуацію як для нечесних підприємців, так і для корумпованих представників влади та правоохоронних органів;

- недосконалість правових норм, що передбачають відповідальність за вчинення окремих злочинів у банківській сфері і правозастосовної практики.

Порівняльний аналіз різних за своєю спрямованістю кримінальних політик США, Великобританії і скандинавських країн дозволяє зробити висновок про тотожність цих політик у питаннях використання поліцейських практик, серед яких основними є: стратегія нульової терпимості; тактика гарячих точок; акцентування на максимальний ефект при мінімальних затратах; взаємодія з третім сектором тощо, та разом з тим, у своїй кримінальній політиці США і Великобританія, на відміну від скандинавських країн, в останні десятиліття практично відмовились від ідей адаптації та перевиховування злочинців, і головним завданням в'язниць бачать ізолювання злочинців з метою соціального захисту решти суспільства. Скандинавські країни навпаки ґрунтують свою кримінальну і пенітенціарну політики на продовженні традиції перевиховування в'язнів та їх адаптування до життя звичайної законослухняної людини.

Розробка інституційної моделі протидії злочинності у банківській сфері залежить від вибору теоретичної концепції існуючих у сучасному світі моделей кримінальної політики на основі визначення пріоритетів відповідних інституційних механізмів впливу. Головною необхідною умовою сучасної інституційної системи протидії злочинності повинна стати її гнучкість, що дає можливість оперативно реагувати на динамічні зміни у світі. У зв'язку з цим слід зазначити, що інституційна модель повинна будуватися як сукупність взаємопов'язаних інститутів, що мають гнучкий характер та взаємно впливають один на одного.

У зв'язку з цим інституційна модель протидії злочинності в банківській сфері має визначатися як багаторівнева система, що забезпечує реалізацію стратегічних завдань державної кримінальної політики, орієнтованої на досягнення певного результату, основною складовою якого повинні стати як виявлення дисфункцій в досліджуваній системі, так і формування у суспільстві нетерпимості до протиправних діянь.

В ході формування інституційної політики протидії злочинності у банківській сфері необхідно керуватися наступними принципами:

- законності – заходи протидії повинні ґрунтуватися виключно на діючому законодавстві України;
- об'єктивності – дії з боку суб'єктів протидії повинні виключати вплив на об'єкт кримінологічного впливу суб'єктивних факторів, особливо конфлікту інтересів;
- адекватності – форми і методи кримінальної політики повинні бути відповідними цілям протидії злочинності в банківській сфері;
- прозорості – засоби протидії повинні бути зрозумілі для об'єкта кримінологічного впливу, та громадськості;
- результативності – підсумком заходів протидії повинні стати конкретні досягнення, що знижують рівень злочинності в банківській сфері;

- безперервності – заходи протидії повинні проводитись постійно та відповідати меті своєчасного виявлення умов для появи нових протиправних злочинних технологій;

- комплексності – заходи протидії повинні включати в себе усі компоненти інституційної системи протидії злочинності у банківській сфері;

- інформативності – отримані результати повинні постійно доводитись до відома державних і громадських інституцій протидії з метою своєчасного реагування на виникаючі ризики і загрози у банківській сфері.

Аналіз міжнародних стандартів процесу інституційного забезпечення процесу транспарентності фінансових потоків дозволяє зробити висновок про те, що створення системи забезпечення прозорості фінансових потоків включає в себе наступні структурні елементи: інституційне перетворення державних органів контролю за діяльністю банківської системи; нормативне закріплення внутрішньоорганізаційних заходів, що проводяться з метою протидії нелегальним операціям; використання критеріїв виявлення операцій сумнівного змісту, що дозволяють оцінити ризик залучення банку у кримінальні технології; а також заходи з ідентифікації кінцевих бенефіціарних власників.

Правове регулювання кримінальної політики – це упорядкування суспільних відносин в сфері протидії злочинності, здійснюване державою за допомогою права через їх юридичне закріплення законами й іншими нормативними актами, в яких визначені мета й завдання кримінальної політики, коло інституцій (суб'єктів), що здійснюють цю діяльність, межі їх компетенції, форми й методи роботи. Виходячи з цього визначення, систему правових актів, що регулюють протидію злочинності у банківській сфері, можна умовно поділити на три групи: 1) Конституція України та інші законодавчі акти, що визначають завдання та принципи такої діяльності; 2) закони, що визначають права і обов'язки суб'єктів протидії злочинності та регулюють питання їх взаємодії і координації; 3) міжнародні угоди, що

ратифіковані Україною, з питань протидії злочинності, та міжнародні угоди, що регулюють взаємодію та координацію правоохоронних органів на європейському та світовому рівнях.

Класифікацію суб'єктів протидії злочинності у банківській сфері в залежності від мети і завдань, які вони реалізують, та їх функціональних обов'язків, запропоновано зробити наступним чином: 1) суб'єкти протидії злочинності, які діють на загально-соціальному рівні боротьби зі злочинністю; та 2) спеціальні суб'єкти протидії злочинності. В свою чергу, суб'єкти першої групи розділяємо на дві підгрупи. До першої входять інституції, що визначають завдання і стратегічні пріоритети в сфері протидії злочинності, формують законодавчу та іншу нормативно-правову базу даної діяльності, встановлюють компетенції, права і обов'язки інших учасників протидії злочинності, здійснюють організаційні, фінансові, матеріально-технічні та інше забезпечення протидії злочинності. Другу підгрупу утворюють інституції, профілюючи діяльність яких носить господарчий, виховний та інший характер. У заходах з протидії злочинності вони приймають участь у зв'язку зі зверненням до них правоохоронних органів, або за прямим приписом цих органів, або в силу власної компетенції.

Групу спеціальних суб'єктів також можна поділити на дві підгрупи. До складу першої входять інституції, що спеціально створені для боротьби зі злочинністю, це «органи кримінальної юстиції», які включають до себе органи досудового слідства, органи прокуратури та суду під час здійснення нагляду та контролю за слідством та оперативно-розшуковою діяльністю, а також під час розгляду кримінальних справ у суді. Другу підгрупу спеціальних суб'єктів створюють правоохоронні органи, які діють за межами кримінального судочинства та контролюючі органи, інтегративною ознакою яких є те, що основним змістом їх діяльності є контрольні функції, виконуючи які вони виявляють порушення законів та притягують до юридичної відповідальності винних осіб.

Міжнародне інституційне співробітництво в сфері протидії злочинності в банківській сфері можна визначити як об'єднання зусиль інституцій, інтегративною ознакою яких є діяльність, спрямована на протидію цьому виду злочинів шляхом їх виявлення, розслідування, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, відновлення порушених прав, розробку стратегії і тактики протидії цьому виду злочинів, а також наукове, управлінське, технічне та кадрове забезпечення такої діяльності.

На сучасному етапі розвитку міжнародне співробітництво в сфері протидії злочинності має ознаки системи, яка складається з певної сукупності взаємопов'язаних та взаємодіючих між собою та зовнішнім середовищем елементів, що мають єдину мету та утворюють єдине ціле. В рамках загальної системи протидії злочинності умовно можна абстрагувати окрему підсистему – міжнародне співробітництво у протидії злочинності в банківській сфері.

В залежності від цілей та завдань, що реалізують елементи цієї системи, їх можна класифікувати на:

1) міжнародні та регіональні органи, які формують та координують єдину кримінальну політику (на інтернаціональному рівні це Організація Об'єднаних Націй, та на європейському – Європарламент, Європейська рада, Європейська Комісія, Рада міністрів, комітети та агентства);

2) інституції, діяльність яких спрямована на організацію та координацію взаємодії та співробітництва між інститутами різних країн з питань взаємної правової допомоги, видачі злочинців, обміну інформацією, взаємодії працівників органів кримінальної юстиції, їх навчання, проведення спільних слідчих дій, співробітництво з метою повернення та конфіскації активів тощо;

3) органи контролю, правоохоронні органи, які діють поза рамками кримінального судочинства, та громадські інституції.

Основні наукові положення цього розділу були відображені в наукових роботах дисертанта: «Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за злочини в економічній сфері та боротьби з ними», «Застосування методу безпосереднього опитування у кримінологічному дослідженні банківської злочинності» [67; 68].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і знайдено нове вирішення наукового завдання щодо обґрунтування пропозицій удосконалення інституційного механізму протидії злочинності в банківській сфері, а також запропоновано низку висновків, основними з яких є такі:

1. Доведено, що у зв'язку з необхідністю вироблення єдиного розуміння та вживання поняття «злочинність у банківській сфері» запропоновано авторське визначення цього поняття як сукупність злочинів, що посягають на майно, майнові права банків або їх клієнтів, на встановлений порядок функціонування банків та банківської системи, банківську таємницю або інсайдерську інформацію банків.

2. Дисертант доходить висновку про доцільність здійснення класифікації досліджуваних злочинів за видами сфери банківської діяльності, що визначені Законом України «Про банки та банківську діяльність»: 1) злочини у сфері банківського кредитування; 2) злочини у сфері розрахункових операцій банків; 3) злочини у сфері депозитних операцій банків; 4) інші злочини, що пов'язані з діяльністю банківських установ (операції з цінними паперами, зовнішньоекономічною діяльністю, трастові операції тощо). Залежно від конкретних цілей дослідження, зазначені групи злочинів можуть бути поділені на групи більш високого рівня абстрагування за критерієм особливостей суб'єкта злочину на: а) злочини, що вчинені керівниками та іншими посадовими особами банківських установ; б) злочини, що вчиняються службовцями банків у змові з представниками підприємницьких структур; в) злочини, що вчиняються іншими особами без участі представників фінансових установ.

3. Обґрунтовано доцільність використання методології інституціоналізму у вивченні злочинності в банківській сфері, яка дає можливість виявити взаємозв'язки функціонального характеру з недоліками

чинних легальних інституцій, що регулюють та контролюють здійснення банківської діяльності, а також дисфункціями інституцій різного характеру, включаючи ті, завданням яких є протидія злочинам цього типу.

4. Доведено інституціональну сутність окремого соціального феномену «злочинність у банківській сфері» як різновиду широко розповсюдженої соціальної практики, що має зв'язок з іншими видами людської активності та виражається у специфічній предметній діяльності. Констатується, що процес інституційного розвитку сучасного суспільства характеризується широким розповсюдженням кримінальних та тіньових форм соціальної взаємодії, поступовим деформуванням легальних офіційних інститутів, у тому числі банківської системи.

5. Зроблено висновок про те, що кримінологічна характеристика злочинів у банківській сфері є окремим дослідженням, необхідним для напрацювання заходів протидії цим злочинам як інституціональної системи, де кримінологічна характеристика є однією з її структурних частин поряд з такими як кримінологічна характеристика причин та умов злочинності та розробка й реалізація заходів протидії їй. Необхідний набір елементів кримінологічної характеристики злочинів у банківській сфері включає кількісні та якісні показники стану цієї групи злочинів, характеристику типових способів вчинення злочинів та їх мотивів, інформацію про типові особливості суб'єктів цих злочинів.

6. Обґрунтовано, що в умовах відсутності уніфікованої системи класифікації злочинів у банківській сфері, інформацію про кількість таких злочинів та про їх динаміку можна отримати лише опосередкованим засобом. Аналіз існуючих статистичних даних та напрацювань різних дослідників дозволяє зробити висновок про закономірності відтворення злочинності у банківській сфері, яка носить стабільний характер. Кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників вимірювання злочинів у сфері банківської діяльності дозволив визначити структуру цієї групи злочинів. Зокрема,

питома вага окремих видів зазначених злочинів складає: ст. 190 ККУ – 20,94 % та 26,26 % (у 2016 та 2017 рр. відповідно), ст. 191 ККУ – 21,39 % та 2,18 %, ст. 209 ККУ – 0,02 % та 1,98 %, ст. 364 ККУ – 4,54 % та 1,48 %, ст. 366 ККУ – 12,61 % та 10,53 %, ст. 368 ККУ – 1,29 % та 0,05 %.

7. Дослідження показало, що 70 % осіб, які вчинили злочини, є особами чоловічої статі; приблизно 40 % усіх осіб на момент скоєння злочину мали вищу освіту, 18 % – середню і 42 % – середню спеціальну; за сімейним станом приблизно 40 % були одружені, більшість мали неповнолітніх дітей на утриманні, деякі з них мали 2 або 3 дитини; 58 % засуджених працювали; судимість мали приблизно 20 % осіб, близько 20 % були несудимі згідно зі ст. 89 КК України.

8. Серед основних інституціональних причин злочинності в Україні взагалі та в банківській сфері зокрема виділено чинник глобальних інституціональних реформ, що перманентно проходять в Україні з кінця 80-х років ХХ ст., розпочавшись із реформування комуністичної ідеології шляхом започаткування гласності та з моменту створення нової інституції – кооперації як соціально-економічного явища. Наголошено, що прийняття Закону «Про кооперацію» сформувало принципово нове соціально-економічне середовище, яке суттєво змінило стан та характер економічної злочинності та визначило сучасну злочинність у банківській сфері.

9. Дисертантом доведено, що інституційна модель протидії злочинності в банківській сфері повинна мати вигляд багаторівневої системи, що забезпечує реалізацію стратегічних завдань державної кримінальної політики, яка орієнтується на досягнення певного результату, основною складовою якого повинно стати як виявлення дисфункцій в досліджуваній системі, так і формування у суспільстві нетерпимості до протиправних діянь.

10. У системі правових актів, що регулюють протидію злочинності у банківській сфері, виділено такі їх групи: Конституція України та інші законодавчі акти, що визначають завдання та принципи такої діяльності;

чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР; закони, що визначають права і обов'язки суб'єктів протидії злочинності та регулюють питання їх взаємодії і координації; прямі міжнародні угоди, що регулюють взаємодію та координацію правоохоронних органів на європейському та світовому рівнях.

11. Окремо виділено міжнародні фінансові установи як специфічні суб'єкти протидії злочинності у банківській сфері, роль яких не обмежується наданням фінансової допомоги Українському уряду для стабілізації економіки, яка є криміногенним чинником в сучасних українських умовах. Специфічною кримінологічною формою діяльності цих інституцій є стимулювання політичної волі керівництва держави до приведення українського законодавства та правозастосовної практики до рівня міжнародних стандартів.

12. Обґрунтовано висновок про те, що міжнародним інституціональним співробітництвом у сфері протидії злочинності в банківській сфері є об'єднання зусиль інститутів протидії злочинності різних країн, інтегративною ознакою яких є діяльність, спрямована на розслідування злочинів, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, розробку стратегії і тактики протидії цьому виду злочинів, а також наукове, управлінське, технічне та кадрове забезпечення такої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anderson, C. Patriot Act abuse complaints documented. Associated Press. Retrieved on October 27, 2004. URL: <https://www.researchgate.net/publication/290183327> (дата звернення: 14.02.2018).
2. Bloch, H. A., & Niederhofer, A. The gang: A study in adolescent behavior. NY: Philosophical Library. 1958. URL: <http://psycnet.apa.org/record/> (дата звернення: 14.02.2018).
3. Buchanan J. M. A Defenses of Organized Crime? The Economic of Crime and Punishment, edited by Pottnberg S. American Institute. 1973.
4. Council Decision 2009/371/JHA of 06.04.2009 establishing the European Police Office (Europol). *Official Journal of the European Union*. L 121/37.
5. Council Regulation №1074/1999 of 25 May 1999 concerning conducted by the European Anti-fraud Office (OLAF). *Official Journal of the European Communities*. L 136. 1999. 31 May. P. 8 – 14
6. Crime and punishment: An economic approach / Becker G. *Jornal of Political Economy*, 1968. 76. P. 167-217/
7. Durkheim, Émile The Rules of Sociological Method 8th edition, trans. Sarah A. Solovay and John M. Mueller, ed. George E. G. Catlin (1938, 1964 edition)
8. Edgerton, R. B. Deviant behavior and cultural theory. Addison-Wesley Module in Anthropology, 1973. P. 37. URL: https://is.muni.cz/el/1423/jaro2015/SPP209/um/Jeroslow_2011_Anthropological_Theories_of_Crime.pdf (дата звернення: 14.02.2018).
9. Educated Prisoners Are Less Likely to Return to Prison Author(s): James S. Vacca Source: Journal of Correctional Education, Vol. 55, No. 4 (December 2004), pp. 297 – 305 Published by: Correctional Education Association

URL:<https://uiowa.edu/higheredandsuccessfulreentry/sites/uiowa.edu.higheredandsuccessfulreentry/files/vacca.pdf> (дата звернення: 14.02.2018).

10. Garland D. The Culture of High Crime Societies: Some Preconditions of Recent 'Law and Order' Policies // British Journal of Criminology. 2000, Vol. 40. Електронний ресурс https://www.jstor.org/stable/23638937?seq=1#pagescan_tab_contents (дата звернення: 14.02.2018).

11. Garland David The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society. Chicago: University of Chicago Press. 2001. 336 p.

12. Gould, E.D., Weinberg, B.A. and Mustard, D.B. (2002). Crime rates and local labor market opportunities in the United States: 1979-1997. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.196.1964&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення: 14.02.2018).

13. John Grabtree, Francisco Durand Peru: Elite Power and Political Capture

14. Henry S., Milovanovic D. Constitutive Criminology. Beyond Postmodernism. SAGE Publications, 1996. p. 117

15. Hirschi, T. (). Causes of delinquency. Berkeley, CA: University of California Press. 1969 URL: <http://garfield.library.upenn.edu/classics/1980/A1980KG03900001.pdf> (дата звернення: 14.02.2018).

16. Kaiser G. Genetic and Crime Proceedings of II International Symposium on Criminology. San Paolo, 1975. 324 p.

17. Kaplow, L., & Shavell, S. (2002). Fairness versus Welfare. Cambridge, MA: Harvard University Press. URL: <https://static.cambridge.org/resource/id/urn:cambridge.org:id:binary:20170215064945208413:S1566752904214197:S1566752904004197a.pdf> (дата звернення: 14.02.2018).

18. Kiely, 1995: 153 Kiely, Ray Sociology and Development: The Impasse and Beyond. London: UCL Press 1995 URL: https://books.google.com.ua/books/about/Sociology_and_Development.html?id=uLeo5W3WbiwC&redir_esc=y (дата звернення: 14.02.2018).

19. Lafer, G. The politics of prison labor: A union perspective. In Herivel, T. and Wright, P., Eds. *Prison nation: The warehousing of America's poor*. New York and London: 2003. Routledge. URL: http://digitool.library.mcgill.ca/webclient/StreamGate?folder_id=0&dvs=1 (дата звернення: 14.02.2018).
20. *New Horizons in Criminology*. 3rd. Edition / Harry Elmer Barnes, Negley K. Teeters. Prentice-Hall, Inc 1959. 654 p.
21. Protocol (N 21) On the position of the United Kingdom and Ireland in respect of the area of freedom, security and justice Official Journal of the European Union. 2010. P. 295 – 298.
22. Protocol N. On the position of Denmark Official Journal of the European Union. 2011. Ibid. P. 299 - 304.
23. Robert K. Merton *American Sociological Review*, Vol. 3, No. 5. (Oct., 1938), pp. 672-682. URL: <http://www.csun.edu/~snk1966/Robert%20K%20Merton%20-%20Social%20Structure%20and%20Anomie%.pdf> (дата звернення: 14.02.2018).
24. Rosenthal, M. G. *Prescription for disaster: Commercializing prison health care in South Carolina*. Charlotte, NC: Grassroots Leadership. 2004. URL: https://www.privateprisonnews.org/media/publications/Prescription_for_Recovery.pdf (дата звернення: 14.02.2018).
25. Ross E. A. *Sin and Society: An Analysis of Latter-Day Iniquity*. Boston: Houghton Mifflin. 1907. 362 p.
26. *Routine Activities. CrimeReduction*. Home Office. URL: <http://www.crimereduction.homeoffice.gov.uk/learningzone/rat.html> (дата звернення: 14.02.2018).
27. Samuli Miettinen *Criminal law and policy in the European Union*. Routledge, London and New York, 2012, 248 p.
28. Schelling T. C. *What is the Business of Organized Crime? Choice and Consequences*, Harvard University Press, Cambridge, 1984. P. 179-194.

29. Shapero, S. P. Collaring the Crime. Pursuits and Careers of Persistent Thieves. White-Collar Crime. American Sociological Review. 1990. P. 346-365.
30. Shaw, C. R., & McKay, H. D. Juvenile delinquency and urban areas. Chicago, IL: University of Chicago Press. 1972. URL: <http://psycnet.apa.org/record/1943-00271-000> (дата звернення 15.02.2018).
31. Stoler, A. Perceptions of protest: Defining the dangerous in colonial Sumatra. American Ethnologist, 12 (4), 1985. P. 642–658. URL: https://www.researchgate.net/publication/229599627_Perceptions_of_Protest_Defining_the_Dangerous_in_Colonial_Sumatra (дата звернення 15.02.2018).
32. Sutherland, E. H. White collar crime. New York, NY: Holt, Rinehart & Winston. 1949. URL: <https://trove.nla.gov.au/people/987206?q=creator%3A%22> (дата звернення 15.02.2018).
33. Sutherland, E. H., & Cressey, D. R. Principles of criminology. Philadelphia, PA: Lippincott. 1955. URL: <https://trove.nla.gov.au/work/8949118?q&online=true> (дата звернення 15.02.2018).
34. Tolen, R. J. Colonizing and transforming the criminal tribesman: The Salvation Army in British India. American Ethnologist, 18(1), 1991. P. 106–125. URL: <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1525/ae.1991.18.1.02.a00050> (дата звернення 15.02.2018).
35. Wedeman A. Development and Corruption: the East Asian Paradox. In Gomez, E. T. (Ed.) *Political Business in East Asia*. Routledge, London, P. 34-61.
36. World Bank URL: <http://www.worldbank.org> (дата звернення 15.02.2018).
37. Августин А. Исповедь. Абеляр П. История моих бедствий. М. Республика. 1992. 169 с.
38. Актуальные проблемы уголовной политики: метод. рекомендации сост. С. Д. Бражник; Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. Ярославль : ЯрГУ, 2013. 48 с.

39. Амстердамський договір URL:<https://www.cvse.eu> (дата звернення 15.02.2018).
40. Андреев И. Д. Проблемы логики и методологии познания. М.: Наука, 1972. 320 с.
41. Антипов В. І. Тіньова коміка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення). Вінниця: ДП ДКФ, 2006. 1040 с.
42. Аристотель. Сочинения: В 4 т. Т. 4. М.: Мысль, 1983. 644 с.
43. Аскин Я. Ф. Философский детерминизм и научное знание. М.: Мысль. 1984. 188 с.
44. Бабенко А.М. Методичні основи кримінологічного аналізу регіональних особливостей злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 334. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_71_51. (дата звернення 15.02.2018).
45. Багатиреева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Х.: Право, 2009. 576 с.
46. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография Харьков : Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. 368 с.
47. Бандурка О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. Х. : НікаНова, 2012. 318 с.
48. Беккер Г. Преступление и наказание: экономический подход *Истоки*. М. : ГУ-ВШЭ, 2002. Вып. 4. С. 28-90.
49. Блувштейн Ю. Д. О содержании понятия «личность преступника» Теоретические проблемы учения о личности преступника : сб. науч. тр. М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. С. 48–54.
50. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 15–31.

51. Борисов В. И. Формы реализации и приоритетные направления уголовно-правовой политики Украины. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту*. Серія: Юриспруденція. О. 2012. С. 118–124.

52. Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально правовий напрям. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 232 - 239.

53. Борьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності (кримінально-правові, кримінологічні, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми) / В. І. Борисов, О. Г. Кальман, В. П. Корж, І. П. Лановенко, Ф. А. Лопушанский, Г. А. Матусовский, П. М. Мельник, А. Й. Мілер, О. Я. Светлов, М. І. Сірий; ред. Ф. А. Лопушанский, В. І. Борисов; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Ін-т вивч. пробл. злочинності Акад. прав. наук України Х. : Право, 2001. 264 с.

54. Бойко А. О. Організована злочинність у період переходу України до ринкової економіки *Вісник Львів. ун-ту*. 2008. № 46. С. 196-205.

55. Буроменський М. В., Стешенко В. М. та ін. Розробка пропозицій змін і доповнень до законодавчих актів щодо Державної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу в галузі боротьби зі злочинністю. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. редкол.: В. І. Борисов та ін. Х. : Право, 2005. Вип. 10. С. 197–200.

56. Бушан О. П. Криминалистическая характеристика и основные положения расследования преступлений, совершаемых посредством кредитных банковских операций : дис. ... канд. юрид. наук Х. : 1995. 210с.

57. Волков Г. И. Уголовное право и рефлексология. Харьков: Юридическое издательство Наркомюста УССР. 1928. 134 с.

58. Волченко Н. В., Клецова Н. В. Правові засади банківської безпеки в контексті європейської інтеграції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 128. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/1815/1/1654_IR.pdf. (дата звернення 15.02.2018).

59. Великий енциклопедичний словник Академічний тлумачний словник URL: <http://sum.in.ua/s/kharakterystyka> (дата звернення: 14.02.2018).
60. Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з використанням засобів доступу до банківських рахунків: метод. рекомендації / В. О. Фінагєєв, С.С. Чернявський, О.Ю. Татаров та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2013. 79 с.
61. Генеральна прокуратура України Електронний ресурс. URL: <http://www.gp.gov.ua> (дата звернення 15.02.2018).
62. Герасимов О. В. Питання розробки методики дослідження злочинності у банківській сфері. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 145–148.
63. Герасимов О. В. Кримінологічна характеристика та аналіз злочинів у банківській сфері. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2017. Вип. 24. С. 203–207.
64. Герасимов О. В. Особливості здійснення кримінологічної характеристики осіб, що вчинили злочини у банківській сфері. *Форум права*. 2017. № 1. С. 10–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/_index.htm_2017 (дата звернення 15.01.2018).
65. Герасимов О.В. Структурний аналіз злочинів у банківській сфері. *Право і безпека*. Харків. 2017. № 3(66). С. 57–62.
66. Герасимов А. Использование психологических методов исследования в криминологии: история, проблемы и перспективы. *LEGEA SI VIATA*. 2018. Martie. Chisinau. Nr. 2/3. С. 29–33.
67. Герасимов О.В. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за злочини в економічній сфері та боротьби з ними. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матер. міжнар. наук.-практ. Конф. (м. Харків, 11-12 жовтня 2012 р.). Харків. 2012. С. 555–558.

68. Герасимов О. В. Застосування методу безпосереднього опитування у кримінологічному дослідженні банківської злочинності. *Верховенство права – основоположний принцип правової держави*: IX Наук. кругл. стіл молод. вчен., аспір. та маг. (м. Харків, 15 грудня 2017 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017. С. 84–86. URL: http://jurfak.univer.kharkov.ua/docs/zbirnyk_151217.pdf (дата звернення: 15.01.2018).

69. Генеральна прокуратура України. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>. (дата звернення: 18.02.2018.).

70. Глушков В. О., Коваленко П. М., Шахрайство на фінансових ринках у біржовій торгівлі: правовий та кримінологічний аналіз. Х. : Видавничий Дім «ІнЮре», 2008. 156 с.

71. Гогель С. К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией сост. и вступ. статья В. С. Овчинского, А. В. Федорова. М. : ИНФРА-М, 2012. 386 с.

72. Довідковий документ о міжнародній боротьбі підготовлений Секретаріатом ООН A/CONF. 169/14. 1995. 13 Apr. URL: <http://www.imf.org/external/russian/np/blog/2015/110515r.pdf> (дата звернення: 12.02.2018.).

73. Давиденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: Монография. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 302 с.

74. Давиденко Л. М. Криминологическая характеристика преступлений *Вопросы борьбы с преступностью*. М., 1984. Вып. 41. С. 23-30.

75. Давиденко Л. М. Криминология : Общая часть. Курс лекций / Давиденко Л. М., Давиденко М. Л., Трубников В. М., Новикова Л. В. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2010. 112 с.

76. Давиденко Л. М. Проблемы предупреждения преступлений, посягающих на безопасность труда в промышленности и строительстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. М., 1976. 24 с.

77. Давиденко М. Л., Герасимов О. В. Поняття та класифікація злочинів у банківській сфері. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2013. № 1062. С. 158–162.

78. Давиденко М. Л. Еволюція вчення про особу злочинця. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2014. № 1137. С. 169–172.

79. Давиденко М. Л. Міжнародні валютно-кредитні та фінансові установи як суб'єкт протидії корупції в Україні . *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2016. Випуск 21, с. 145–149.

80. Давиденко М. Л. Поняття і значення кримінологічної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням порядку заняття господарською і банківською діяльністю *Донецький ін.-т внутр. справ при Донецьком держ. ун-ті : Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. Збірник наукових статей*. 2002. Донецьк: ДІВС, 2002. № 2. С. 192–196.

81. Даньшин І. М., Зелінський А. Ф. Кримінальна політика: за і проти. *Право України*. 1992. № 8. С. 29–31.

82. Даньшин И. Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия: учеб. пособие для студентов специальности "Правоведение" М-во высш. и сред. спец. образования УССР, Учеб.-метод. каб. по высш. образованию, Харьк. юрид. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского. Киев : УМК ВО, 1988. 86 с.

83. Денисов С. Ф., Юрасов А. В. Клінічна кримінологія : стан та проблеми розвитку. *Юридична наука* № 1, (1) / 2011, С. 161-164

84. Джу́жа О. М. Науково-практичний інтерес до становлення кримінально виконавчої та кримінологічної політики України. *Боротьба з*

організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2005. № 11. С. 164–175.

85. Директивою ЄС 2014/42/EU «Про замороження і конфіскацію знарядь і доходів від злочинів у Європейському Союзі» від 03.04.2014 р. URL: <http://eur-lex.europa.eu> (дата звернення 10.02.2018).

86. Директива 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_774. (дата звернення 10.02.2018).

87. Дмитрий Андреевич Дриль как ученый и общественный деятель. СПб.: Тип. П. П. Сойкина, 1911. 64 с.

88. Довідковий документ о міжнародній боротьбі з корупцією, підготовлений Секретаріатом ООН. URL: <http://www.imf.org/external/russian/np/blog/2015/110515r.pdf> (дата звернення 10.02.2018).

89. Дриль Д. А. Преступность и преступники. Учение о преступности и мерах борьбы с нею / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. М.: ИНФРА-М, 2012. IV, 770 с.

90. Дриль Д. А. Преступность и преступники (Уголовно-психологические этюды). СПб.: Изд. Я. Канторовича, 1895. 302 с.

91. Дремин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография. Одесса, Юридическая литература. 2009. с. 613.

92. Дудоров О. О. Проблеми кваліфікації шахрайства URL: <http://law-dep.ru.if.ua/conference2014/articles/dudorov.pdf>. (дата звернення 10.02.2018).

93. Дюркгейм Э. Норма и патология. Социология преступности. Сб. ст. М.: Прогресс, 1966. 84 с.

94. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд Пер, с фр. с сокр.; Под ред. В. А. Базарова. М.: Мысль, 1994. 214 с.

95. Європейська інтеграція: навч. посіб. за ред. С. В. Федонюка, В. Й. Лажніка. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 760 с
96. Європейська конвенція про видачу 1957 URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_033(дата звернення 10.02.2018).
97. Закалюк А. П. Курс сучасної кримінології : теорія і практика : У 3-х кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 712 с.
98. Закалюк А. П. Курс сучасної кримінології : теорія і практика : У 3-х кн. Кн.2: К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 424 с.
99. Закалюк А. П. Курс сучасної кримінології : теорія і практика : У 3-х кн. Кн. 3 : Практична кримінологія. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 320 с.
100. Закалюк А. П. Общественное воздействие и предупреждение правонарушений. Издательство «Наукова Думка», Киев. 1975. 263 с.
101. Звирбуль В. К. Деятельность прокуратуры по предупреждению преступлений. М.: «Юридическая литература», 1977. 168 с.
102. Зелинский А. Ф. Криминология (курс лекций) Х. : Прапор, 1996. 260 с.
103. Зелинский А. Ф. О криминологической классификации преступлений *Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства*. Х., 1978. С. 210-212
104. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Х., Юридична література, 2000. 239 с.
105. Игошев К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1974. 167 с.
106. Иншаков Зарубежная криминология М.: Норма, Инфра-М, 1997. 383 с.

107. Кальман О. Г. Стан і головні напрями попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та практичні проблеми : Монографія. Харків, Гімназія, 2003. 352 с.
108. Карпец И. И. Современные проблемы уголовного права и криминологии. М, «Юрид. лит.», 1976. 224 с.
109. Качмар О. В. Вплив соціального макро- і мікросередовища на прояви агресивності особистості. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2016. № 66. С. 183-191.
110. Кетле Ламбер Адольф Жак Социальная система и законы ею управляющие М.: Книга по Требованию, 2012. 318 с.
111. Кива А. В. Криминальная революция: вымысел или реальность? *Общественные науки и современность*. 1999. № 3. С. 25-37.
112. Кистяковский, А. Ф. Исследование о смертной казни. Киев: В Университетской типографии, 1867. 281 с.
113. Кларк Р. Преступность в США: Замечания по поводу ее природы, причин, предупреждения и контроля. Пер. с англ. М.: Прогресс 1975. 422 с.
114. Ключко А. М., Єременко А. О. Шахрайство з використанням банківських платіжних карток. *Юридичний науковий електронний журнал* URL: http://www.lsej.org.ua/1_2016/24.pdf
115. Ключко А. М., Нежевело В. В. Детермінанти злочинності у сфері банківській діяльності України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 297. URL: <http://lsej.org.ua/62017/88.pdf>. (дата звернення 10.02.2018).
116. Ключко А.М. Злочини у сфері банківської діяльності. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. № 1(10). 2014. С. 68-71.
117. Ключко А. М. Кримінологічні показники злочинності у сфері банківської діяльності України: проблеми визначення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 1. Том 2. 2018. С. 64-68.

118. Козлов П. П., Нікітін Ю. В., Стрелков Л. О Режим виконання кримінальних покарань : монографія. К. : КНТ, 2008. 272 с.
119. Кому принадлежит Украина *Украинская инвестиционная газета* 2001. 16 травня. 108.
120. Конвенція ООН проти корупції : Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 31.10.2003 року № 58/4. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. N 49 Конвенцію ратифіковано із заявами Законом N 251-V від 18.10.2006, ВВР, 2006, N 50, ст.496.
121. Конвенція про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_238 (дата звернення 10.02.2018).
122. Конвенція про Європол від 26 липня 1995 URL: <http://eur-lex.europa.eu> (дата звернення 10.02.2018).
123. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму URL: <https://rm.coe.int/168008371f> (дата звернення 10.02.2018).
124. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 04.11.1950 р. (ратифікована Законом України № 475/97–ВР від 17.07.1997 р.). Офіційний вісник України. 1998. № 13. С. 270.
125. Кондратішина В. В. Кримінально-виконавча політика України: формування та реалізація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 Львів. держ. ун-т внутр. справ. Л., 2009. 17 с.
126. Конституція України. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996, № 30.
127. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в

сфере экономической преступности: Монография. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.

128. Косалс Л. Я. Становление институтов теневой экономики в постсоветской России. *Социологические исследования*. М.: 2002. № 4. С. 13-19.

129. Костоплечев Н. П. Методы криминологического исследования. Всесоюзный институт по изучению причин и разработки мер предупреждения преступности, М., 1984. 189 с.

130. Краснушкин Е. К. Что такое преступник? Преступники и преступность: Сб. Московского Кабинета по Изучению Личности Преступника и Преступности. Вып. 1 М., 1926. С. 8 – 23.

131. Кресін О. В. Порівняльне правознавство в Україні: сучасна проблематика та перспективи розвитку. *Міжнародне право і національне законодавство*. Вип. 3. 2003. С. 58-63.

132. Криминальная мотивация / Антонян Ю.М., Гульдан В.В., Кудрявцев В.Н., Лунеев В.В., и др.; Отв. ред.: Кудрявцев В. Н. М.: Наука, 1986. 304 с.

133. Кримінальний кодекс України. Закон України. Верховна Рада України (ВВР), № 25-26, ст. 131.

134. Криминология : учеб. пособие / под общ. ред. В. Е. Эминова. М. : ИНФРА-М НОРМА, 1997. 158 с.

135. Криминология: учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2009. 800 с.

136. Криминология / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. М.: Юрид. лит., 1988. 384 с.

137. Криминология / Под ред. Дж. Ф. Шели / Пер. С англ. СПб.: Питер, 2003. 864 с.

138. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. д. ю. н., проф. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2005. 912 с.
139. Кримінологічна профілактика економічних злочинів: Науково-практичний посібник. Кол. авт.: С. В. Великанов, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель та ін. (за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Журавеля) Х.: «Харків юридичний», 2006. 236 с.
140. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. / ; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. 288 с.
141. Кристи Нильс. Борьба преступностью как индустрия. Вперед к Гулагу западного образца. Пер. с англ. А. Петрова, В. Пророковой. Предисл. Я. Гилинского. 2-е изд. М.: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. 224 с.
142. Кришевич О. В. Способы шахрайства у банківській сфері: кримінально-правовий аспект. Юридичний вісник. 2001. № 2(23). С. 112-116.
143. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: Учебное пособие. М.: Форум; Инфра-М, 1998. 216 с.
144. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью. 2-е изд., испр. и доп. М.: Наука, 2005. 366 с.
145. Кудрявцев В. Н. Структура преступности и социальные изменения. *Советское государство и право*. 1971. № 6. С 102 – 110.
146. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология М.: Наука, 1982. 287 с.
147. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. 232 с.
148. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 98 с.
149. Кузнецова Н.Ф. Современная буржуазная криминология. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974. 95 с.

150. Курс кримінології. Загальна частина : підруч.: У 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. К. : Юрінком Інтер, 2002. 352 с.
151. Куфаев В. И. Детские убийства. Проблемы преступности: сб. / под ред. Е. Ширвиндта и др. М., 1926. Вып. 1. С. 123-140.
152. Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Львів. держ. ун-т внутр. справ. К., 2009.
153. Ларичев В. Д. Как уберечься от мошенничества в сфере бизнеса. М.: Юрист, 1996. 98 с.
154. Латов Ю. В. Социальные функции теневой экономики в институциональном развитии постсоветской России: автореферат док. ... соц. наук Тюмень 2008. с. 26.
155. Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление Сост. и предисл. В. С. Овчинского. М.: ИНФРА-М, 2010. 110 с.
156. Лист Ф. Наказание и его цели / Пер. с нем. Тип. П. П. Сойкина СПб., 1895. 122 с.
157. Лист Ф. Учебник уголовного права (общая часть). М.: Прогресс 1903, 334 с.
158. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. К. : Атіка, 2004. 304 с.
159. Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): Автореф. дис. .. д-ра юрид. наук. Х, 2002. с. 24.
160. Литвинов О. М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема. *Форум права*. Харків, 2010. № 4. С. 581–586. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journal/FP/2010-4/10lomkxz.pdf//>. (дата звернення: 12.01.2018.)
161. Ломброзо Ч. Преступление. М.: Фирма «СПАРТАК», 1994. 187 с.

162. Ломброзо Ч. Преступный человек. Пер. с итальянского К. К Толстого. Изд-во М.-СПб. Эксмо, Мидгард, 2005. 877 с.
163. Лопушанський Ф. А. Антикриміногенні процеси. Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 1. А–Г редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Укр. енцикл., 1998. 119 с.
164. Львовчкін В. А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 3–12.
165. Люблинский П. И. Брюссельский международный конгресс Союза криминалистов (2-7 августа 1910 г.). СПб., 1910. 58 с.
166. Марисюк, К. Б. Майнові покарання в Україні (911–2001 рр.). Питання кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. 342 с.
167. Маскалевич І. Інвентаризація олігархічної власті *Дзеркало тижня*. 2003. 23 серпня.
168. Маслій І. В. До питання про визначення поняття та структури злочинності у фінансово-економічній сфері як елемент її кримінологічної характеристики / І. В. Маслій Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; відпов. за вип. В. М. Дрьомін ; МОН України, НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2013. Т. 13. С. 553-561.
169. Маслій І. В. Інституційний механізм протидії криміналізації економіки: кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. 229 с.,
170. Матусовский Г. А. Экономическая преступность: криминалистический анализ. Х.: Консум, 1999. 480 с.

171. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія: Юрид. думка, 2004. 400 с.

172. Методика анализа преступности : Методическое пособие. / Под. ред. зам. Генерального прокурора СССР О. В. Сороки. М. : Всесоюз. институт по изуч. причин и разработки мер предупр. прес-ти, 1986. 117 с.

173. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2005. 20 с.

174. Митрофанов, А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. 132 с.

175. Музика А.А., Азаров Д.С. Законодавство України про кримінальну відповідальність за «комп'ютерні» злочини: науково-практичний коментар і шляхи вдосконалення. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. 120 с.

176. Муравйов В. І. Способи зближення законодавства України та права Європейського Союзу В. І. Муравйов Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 2013. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM (дата звернення: 12.02.2018.).

177. Муравйов В. І. Способи зближення законодавства України та права Європейського Союзу. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. К. : Ін-т зак-ва Верхов. Ради України, 1998. С. 139–140.

178. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы / Карпец И. И. М.: Юрид. лит., 1973. 287 с.

179. Наумов А. В. Обновление методологии науки уголовного права. *Сов. государство и право*. 1991. № 1 С. 21-21.

180. Національний банк України URL: <https://bank.gov.ua>. (дата звернення: 12.02.2018.).
181. Ной И. С. Теоретические вопросы лишения свободы. Изд. Саратовского ун-та, 1965. 166 с.
182. Оboзреватель <https://www.obozrevatel.com/ukr/economics/business-and-finance/ukraintsi-lideri-sered-borzhnikiv-yak-obmanyuyut-v-bankah-i-hto-vinen.htm> (дата звернення: 02.02.2018.).
183. Озерский Н. И. Трудновоспитуемые дети М. ; Л. : Гос.уч. пед. Изд-во, 1932. 217 с.
184. Опришко В. Ф. Проблема зближення європейського права із законодавством України. Європа, Японія, Україна: *Шляхи демократизації державно-правових систем* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (17–20 жовт. 2000 р.) К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2000. С. 40–41.
185. Організація Об'єднаних Націй: Офіційний сайт URL: <http://www.un.org/russian/basic/members.htm> (дата звернення: 02.02.2018.).
186. Остроумов С. С. Советская судебная статистика. Изд-во Моск. Ун-та, М. 1976. 415 с.
187. Панов, М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття. *Право України*. 2001. № 8. С. 39.
188. План дій «Україна – ЄС» Режим доступу: URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_693. (дата звернення: 02.02.2018.).
189. Платон. Сочинения в четырех томах. Мысль. М., 1994. Т. 1. 860 с.
190. Познишев В. С. Всероссийский съезд по психоневрологии, 1-й. Рефераты докладов. *Журнал психологии, неврологии и психиатрии* М. : Пг., 1923. Т. 3. С. 246–319.
191. Полянський Є. Ю. Призначення покарання за кримінальним правом США : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Одес. нац. юрид. акад. О., 2007. 212 с.

192. Попович В. М. Правові основи банківської справи та її захист від злочинних посягань: дис. ... канд. юрид. наук. К. Нац. акад. внутр. справ. К., 1995. 22 с.

193. Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології. К.: Правові джерела, 1998. 542 с.

194. Пратт А. Лестер. Обманные операции в банковском деле / Пер англ. М.: Перспектива, 1995. 224 с.

195. Предупреждение хищений государственной собственности и общественного имущества / Под. ред. проф. И. Н. Даньшина. Х.: Вища шк., Изд. при ХГУ, 1988. 178 с.

196. Преступность и социальная психология. Социально-психологические закономерности противоправного поведения Яковлев А.М. М: Юрид. лит., 1971. 248 с.

197. Причины правонарушений В. Н. Кудрявцев ; Академия наук. СССР. Институт государства и права. М. : Наука, 1976. 286 с.

198. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 20.01.2001 р. № 2121-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. № 5-6 ст. 30.

199. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>. (дата звернення 12.02.2018 р).

200. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять банківську таємницю, та за розголошення банківської таємниці: Закон України від 16.12.2004 № 2252-IV Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2252-15/ed20050113>. (дата звернення 12.02.2018 р).

201. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та

Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12 лютого 2015 р. № 198-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 17. С. 118.

202. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо примусового проникнення до житла, виїмки та вилучення документів виконавчого провадження: Закон України від 15.03.2006 № 3538-IV Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3538-15/ed20060315>. (дата звернення: 12.02.2018.).

203. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 18.04.2013 р. № 222-VII. *Офіційний вісник України*. 2013. № 46. С. 11.

204. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 21.06.2001 р. № 2533-III / Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2533-14>. (дата звернення: 12.02.2018.).

205. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV / Законодавство України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>. (дата звернення: 12.02.2018.).

206. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 49, ст. 2056

207. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2014. № 50-51. ст. 2057.

208. Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб-вкладників комерційних банків України: Указ Президента України від 10 вересня 1998 р.

№ 996/98. URL: доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996/98/> (дата звернення: 12.02.2018.).

209. Про Національний банк України: Закон від 25 травня 1999 р. № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.

210. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

211. Про національну поліцію: Закон України від 02 червня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

212. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. N 22. Ст. 303.

213. «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» Закон України від 30 червня 1993 *Відомості верховної ради (BBP)* 1993. N 35. Ст. 358.

214. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради (BBP)*. 2015. № 2, 3. Ст. 12.

215. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. N 27. Ст. 382.

216. Проблема преступности И. И. Карпец. М. :Юрид.лит,1969. 168 с.

217. Проблеми протидії злочинності: підруч. Кальман О. Г., Козьяков І. М., Куц В. В., Лизогуб Б. В., Мірошніченко С. С., Подільчак О. М., Толочко О. М., Туркот М. С.; за заг. ред. проф. О. Г. Кальмана. Х.: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.

218. Проблемы криминологической детерминации. М.: Изд-во МГУ, 1984. 208 с.

219. Програма кандидата у Президенти України Марчука Євгена Кириловича. К., 1999. 12 с.

220. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. П. Степанюк, І. М. Зацецька, Єдвард Картер, Річард Ворнер. Харків: Нац ун-т внутр. Справ, 2004. 568 с.

221. Профілактика злочинів: Підручник О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К.: Атіка, 2011. 720 с.

222. Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; К., 2002. 19 с.

223. Пузирьов М. С., Лисенко М. І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141–145.

224. Пурій Г.М. Сучасний стан та перспективи розвитку банківської системи України. *Фінансовий простір*. 2017. № 3(27). С. 44. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1703/17pgmbsu.pdf>. (дата звернення: 02.02.2018.).

225. Радов Г. О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. К. : КІВС, 1996. № 1. С. 12–16.

226. Резунов М. Д. Людвиг Фейербах и психологическая школа права *Революция права*. М., 1929. № 4 (июль-август) С. 71-88.

227. Річний звіт. Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за 2015р. URL:http://www.fg.gov.ua/images/docs/reports_2015.pdf.

228. Річний звіт. Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за 2016р. URL:http://www.fg.gov.ua/images_2016_pdf. (дата звернення: 02.02.2018.).

229. Рішення Ради ЄС 2007/854/JNA системи Національних агентств з повернення активів (ARO). 2002 URL : <http://eur-lex.europa.eu> (дата звернення: 02.02.2018.).

230. Рішення Ради ЄС "Про створення Євроюсту» з метою посилення боротьби з тяжкою злочинністю" від 28.02.2002 URL: <http://eur-lex.europa.eu> (дата звернення: 02.02.2018.).

231. Рішення Європейської комісії від 01.06. 1999 р. ОЛАФ керується у своїй діяльності положеннями, що встановлені Регламентом Європейського

Союзу №1074/1999 від 25.05.1999 р. URL : <http://eur-lex.europa.eu> (дата звернення: 02.02.2018.).

232. Рішення Ради ЄС 2007/845/JHA Режим доступу URL: <http://eur-lex.europa.eu> (дата звернення: 02.02.2018.).

233. Романенко О. В. До питання участі інститутів громадянського суспільства у формуванні пенітенціарної політики в Україні. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. К. : *Бюл. Київ. ін-ту внутр. справ*, 2006. № 5. С. 15-23.

234. Руфанова В. М., Титаренко О. О. Запобігання органами внутрішніх справ злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів : монографія. Дніпропетровськ : Днепроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2012. 200 с.

235. Сахаров А. Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР. Госюриздат, М., 1961, 277 с.

236. Сахаров А. Б. Правонарушение подростка и закон (преступность несовершеннолетних и борьба с ней в СССР). М.: Юр. лит., 1967. 274 с.

237. Сахаров А. Б. Проблемы преступности в современных условиях. Ереван: Айстан, 1991. 278 с.

238. Сахарук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2006. 220 с.

239. Селіванов, А., Рябченко О. Правова політика – важлива складова внутрішньої політики Української держави. *Голос України*. 2007. 13 берез. (№ 43). С. 117 – 122.

240. Селлин, Т. Социологический подход к изучению причин преступности: Пер. с англ. Социология преступности. М. : Прогресс, 1966. 299 с.

241. Сердюк О. В. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві: пізнання соціальності права : монографія Х.: Яшма 2007. 320 с.
242. Сіренко В. Чому комуністи затребувані часом і народом? *Голос України* 2003. 27 листопада.
243. Сказко Ю. А. Запобігання розбійним нападам на банківські установи та інкасаторів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 20 с.
244. Старостенко О. В. Поняття та види злочинів у сфері кредитування. *Митна справа*. 2013. № 6 (2.1) С. 100-107.
245. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України : монографія. Х. : Кроссрод, 2007. 184 с. .
246. Стрельцов Е. Л. Экономическая преступность у Украине: Курс лекций. Одесса, изд-во «АО БАХВА», 1997. 572 с.
247. Сухачов О. О., Сухарадов І. О. Способи вчинення злочинів у сфері банківського кредитування. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 201-205
248. Тацій, В., Борисов В., Тютюгін В. Сучасні проблеми кримінального права України. *Голос України*. 2010. 9 жовт. (№ 168). С. 12–13.
249. Тихонова О. В. Окремі особливості злочинності у фінансово-кредитній сфері в умовах сьогодення *Публічне право*, № 4. (12), 2013. С. 105-113.
250. Тихонова О. В. Щодо розуміння категорії «кримінологічна характеристика». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 8. С. 246–249.
251. Тюрина Л. П. Безработица и преступность в США Проблемы буржуазной криминологии. М.: Прогресс, 1981. 21 с.
252. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_954. (дата звернення: 12.02.2018.).

253. УНІАН: URL:<https://economics.unian.ua/finance/2387472-v-ukrajinskih-bankah-skorotilasya-kilkist-defoltnih-kreditiv.html> (дата звернення: 12.02.2018.).

254. ФГВФО. Звіт за 2012 р. URL:http://www.fg.gov.ua/files/docs/reports/Zvit_FGVFO_ukr_2012.pdf. (дата звернення: 12.02.2018.).

255. Ферри Э. Уголовная социология Сост. и предисл. В. С. Овчинского. М.: ИНФРА-М, 2005. 658 с.

256. Фіалка М. І. До проблеми визначення змісту терміна «кримінологічна характеристика злочинності *Вісник Кримінологічної Асоціації України*: зб. наук. пр. Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінолог. асоц. України; голов. ред. О.М. Бандурка. Харків: ХНУВС, 2015. № 1 (9). 336 с.

257. Фокс В. Введение в криминологию В. Фокс; Перевод с английского; Под ред. Б. С. Никифорова и канд. юрид. наук В. М. Когана. М.: Прогресс, 1980. 312 с.

258. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Звіт за 2011 р. URL: <http://www.fg.gov.ua/files/docs/reports/Zvit2011ukr.pdf>. (дата звернення: 12.02.2018.).

259. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Річний звіт 2013 р. URL:http://www.fg.gov.ua/files/docs/reports/Zvit_FGVFO_ukr_2013.pdf. (дата звернення: 12.02.2018.).

260. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Річний звіт 2014 р. URL:http://www.fg.gov.ua/images/docs/reports/zvit_2014_ukr.pdf. (дата звернення: 12.02.2018.).

261. Фріс, П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. К. : Атіка, 2005. 332 с.

262. Фріс, П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія. / За заг. ред. М. В. Костицького. К.: Атіка, 2005. 124 с.

263. Хавронюк М. І. Кримінально-правова система в Україні у взаємодії із зарубіжними кримінально-правовими системами (частина І) *Вісник Асоціації кримінального права України : електронне наукове видання*. 2015. Вип. 1(4). С. 18–70. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/4_2.pdf. (дата звернення: 12.02.2018.).

264. Хто і чим володіє в Україні *Інформаційний бюлетень*. 2003. 24 та 31 липня.

265. Цивільний кодекс України. Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2003. №№ 40-44, Ст. 356

266. Чезаре Ломброзо Преступный человек: пер. с ит. М.: Эксмо; МИДГАРД, 2005 (СПб.: АОТ Твер. полигр. комб.). 876 с.

267. Чернявский С. Економічне шахрайство у банківській сфері *Право України*. 2003. № 7. С. 48-52.

268. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) навч. посібник / за заг. ред. О. М. Джужи. К., 2004. 289 с.

269. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківської діяльності як об'єкт кримінологічних досліджень *Вісник Кримінологічної Асоціації України: зб. наук. пр.* Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінолог. асоц. України ; голов. ред. О. М. Бандурка. Харків: Золота миля, 2013. № 4. 262 с.

270. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2002. 16 с.

271. Чубинский, М. П. Очерки уголовной политики (понятие, история и основные проблемы уголовной политики, как составного элемента науки уголовного права). Харьков : Тип. «Печатное дело» кн. К. Н. Гагарина, 1905. 64 с.

272. Чупрова Е. П. Ответственность за экономические преступления по уголовному праву Англии. М.: Волтерс Клувер 2007. 208 с.

273. Швець В. Д. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права В. Д. Швець [та ін.] ; вступ. слово проф. М. І. Мельника. К. : Атіка, 2008. 244 с.

274. Шнайдер Г. И. Криминология. Пер. с нем. Под общ. ред. и с предисл. Иванова М.: Издательская группа «Прогресс» «Универс», 1994. 504 с.

275. Шостко О. В. Протидія організованої злочинності в європейських країнах : монографія. Х. : Право, 2009. 400 с.

276. Шур Эдвин. Наше преступное общество. Москва: Прогресс, 1977 327 с.

277. Юхно О. О. Правове регулювання діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 1. С. 21 – 25.

278. Яковлев А.М. Борьба с рецидивной преступностью М.: Наука, 1964. 223 с.

279. Ястребов В. Б. К вопросу о понятии криминологической характеристики преступлений *Вопросы борьбы с преступностью*. М.: Юрид. лит., 1982. Вып. 37. С. 16 – 21.

280. Яцишин М. М. Основні джерела регламентації порядку й умов виконання та відбування кримінальних покарань (теоретико-аналітичний огляд). *Право України*. 2009. № 7. С. 135–141.

281. Яцишин М. М. Хроніка важливіших подій становлення сучасної кримінальновиконавчої політики України. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави* : зб. наук. праць. Матер. 1 Міжнар. наук.-практ. конф., 5–6 черв. 2008 р., Черкаси Вид. Черкас. нац. ун-ту ім. Богдана Хмельницького, 2008. С.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Програма вивчення кримінальних вироків

1. Пол особи, що вчинила злочин _____
2. Дата винесення вироку _____
3. № справи _____
4. Район, (місто) _____
5. Міра покарання _____
6. Кваліфікація злочину _____
7. Фабула справи _____
8. Місце вчинення злочину _____
9. Кількість учасників злочину _____
10. Характеристика злочинної групи: а) тривалість функціонування _____
ступень організованості (розподіл злочинних ролей, наявність керівника злочинної групи тощо)
11. Особливості вчинення злочинів а) вчинення переважно однотипних злочинів; б) застосування складних злочинних технологій з метою уникнути виявлення.
12. Роль особи у групі: а) пасивний учасник; б) активний учасник; в) «лідер» групи; 4) немає даних.
13. Пол чол./жін.
14. Вік _____
15. Освіта _____
16. Відомості про роботу на час вчинення злочину _____
17. Сімейний стан _____
18. Наявність дисциплінарних правопорушень _____

19. Наявність судимості _____
20. Дані про взаємовідносини з чоловіком/дружиною: а) сім'я провокувала злочинну поведінку; б) відсутність зв'язку між обстановкою в сім'ї і злочинної поведінкою.
21. Трудова діяльність і злочинна поведінка: а) відсутність зв'язку між трудовою діяльністю і злочинною поведінкою; б) обстановка в трудовому колективі створювала передумови для злочинної діяльності; в) спеціальне створення особою умов на роботі для злочинної діяльності.
22. Неформальні зв'язки і злочинна поведінка: а) відсутність взаємозв'язку; б) неформальні контакти створювали умови для злочинної діяльності; в) вчинення злочину за допомогою знайомих; г) вчинення злочину по відношенню до знайомих людей, з якими підтримував неформальні контакти; д) вчинення злочину в результаті використання психологічного впливу на знайомих людей.
23. Відношення особи до злочину: а) не визнає факту злочину; б) не визнає своєї участі у злочині; в) не вважає своє діяння злочинним; г) визнає свою вину частково; д) повністю визнає свою вину; е) визнає свою вину, але без каяття; ж) визнає вину та розкався.
24. Висновки про причини злочину _____

УЗАГАЛЬНЕННЯ
результатів вивчення кримінальних вироків злочинів у банківській
сфері (дані про осіб, які вчинили злочини за ст. 222 КК України)

Загальна кількість кримінальних вироків – 186

Дані дослідження кримінальних справ за ст. 222 КК України:

Стать – 70% осіб, які вчинили злочини є чоловічої статі;

Освіта – 40% всіх осіб на момент скоєння злочину мали вищу освіту, 18% середню і 42 % середньо спеціальну;

Сімейний стан – 62% були одружені на момент вчинення злочину;

Наявність дітей та інших непрацездатних осіб на утриманні – 90% мали неповнолітніх дітей на утриманні, (74% мали 2 або 3 дитини);

Соціальний стан – 58% засуджених працювали; 42% не працювали на момент вчинення злочину;

Судимість – 20% мали судимість на момент вчинення злочину, близько 20% були несудимі згідно ст. 89 КК України.

Таблиця 1. Кількість злочинів у сфері грошового посередництва
за даними Генеральної прокуратури України

Рік	Види економічної злочинності	Обліковано кримінальних правопорушень	з них			Встановлено суми матеріального збитку (в тис. грн.)
			Господарчої діяльності	Службової діяльності	Хабарництва та отримання незаконної	
1	2	3	4	5	6	7
2016	Грошове посередництво	1104	596	174	5	4611,66
	діяльність ЦБ	462	350	55	0	1301,75
	інші види грошового посередництва	642	246	119	5	3309,91
2017	Грошове посередництво	916	360	139	8	3697,72
	діяльність ЦБ	235	154	24	1	8,38
	інші види грошового посередництва	681	206	115	7	3689,34
2018	Грошове посередництво	1230	295	416	7	6870,33
	діяльність ЦБ	233	111	18	1	185,73
	інші види грошового посередництва	997	184	398	6	6684,60

Таблиця 2. Показники кількості окремих злочинів у банківській сфері в період з 2013 р. по 2018 р.

	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
ст. 190 КК України	немає даних	немає даних	немає даних	180	301	367
ст. 218 ¹ КК України	-	-	-	1	0	0
ст. 220 ¹ КК України	-	-	-	1	1	3
ст. 220 ² КК України	-	-	-	62	58	51
ст. 222 КК України	188	345	129	19	64	268
ст. 231 КК України	9	26	14	7	2	9
ст. 232 КК України	16	8	5	6	4	1

Таблиця 3. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями

Рік		Усього	Зареєстровано організацій	Податковими органами	
				Усього	Злочинних організацій
1	2	3	4	5	6
2016	у банківській системі	1	0	0	0
	в т.ч. в комерційних банках	0	0	0	0
2017	у банківській системі	8	2	5	0
	в т.ч. в комерційних банках	6	0	0	0
2018	у банківській системі	7	0	1	0
	в т.ч. в комерційних банках	7	0	1	0

Акт впровадження

«Затверджую»

Директор Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

О.М.Клюєв

26 червня 2018 р.

АКТ

впровадження у науковий процес результатів дисертаційного дослідження
здобувача Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
Герасимова Олексія Володимировича «Протидія злочинності у банківській
сфері», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних
наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право, 081 – Право

Комісія у складі:

1. Сімакової-Єфремян Елли Борисівни – заступника директора з наукової роботи Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника;
2. Хоша Вадима Віталійовича. – завідувача відділу аспірантури Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса, кандидата юридичних наук;
3. Аніщенко Ольги Вікторівни – завідувача лабораторії економічних досліджень, кандидата економічних наук, -

склали цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Герасимова Олексія Володимировича впроваджені у практичну діяльність Харківського НДІСЕ. Зокрема, позитивно оцінені пропозиції автора щодо уніфікації критеріїв групування типових видів злочинних технологій вчинення злочинів у банківській сфері, що впливає на підвищення ефективності збору,

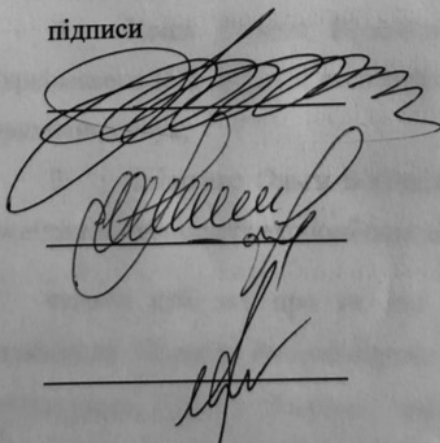
Акт впровадження

перевірки, оцінки і використання доказів, необхідних для вирішення важливих завдань кримінального судочинства, складання законних і обґрунтованих висновків експертом. Професійна судово-експертна діяльність Харківського НДІСЕ неможлива без використання засобів, прийомів і рекомендацій як судової експертології, криміналістики так і суміжних галузей кримінально-правового напрямку, особливо якщо враховувати, що з кожним роком злочинність у банківській сфері стає дедалі більш витонченою та професійною. Тому положення дисертаційного дослідження Герасимова О. В., в сучасних умовах, є актуальними.

Дослідження автора, щодо типових способів вчинення злочинів у банківській сфері, шляхом підроблення документів знайшли своє застосування у розробці окремих методів, викладених у відповідних методичних матеріалах установи з метою проведення експертних досліджень та навчання судових експертів під час присвоєння (підтвердження) їм кваліфікації. Окрім того, висновки дисертаційного дослідження Герасимова О. В., в частині визначення ролі та значення експертної діяльності у системі протидії злочинності у банківській сфері, націлені на удосконалення ефективності як практичної діяльності, так і наукової бази науково-дослідної роботи Харківського НДІСЕ.

Члени комісії:

підписи

Сімакова-Єфреян Е.Б.

Хоша В. В.

Аніщенко О.В.

« 1 » серпня 2018 року

Акт впровадження

«Затверджую»

Декан юридичного факультету
Харківського національногоуніверситету імені
В. Н. Каразіна

Т. Є. Кагановська

2018 р.

АКТ

Впровадження у навчальний процес результатів дисертаційного дослідження здобувача Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Герасимова Олексія Володимировича «Протидія злочинності у банківській сфері», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, 081 – Право

Комісія у складі:

1. **Житний О. О.** завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор;
2. **Даньшин М. В.** професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету з наукової роботи;
3. **Храмцов О. М.** професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор,

Склали цей акт, що засвідчує використання науково-педагогічним складом кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна результатів дисертаційного дослідження здобувача Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Олексія Володимировича Герасимова за

Акт впровадження

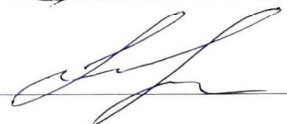
темою «Протидія злочинності у банківській сфері» при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять з навчальних дисциплін «Кримінологія».

Зокрема висновки та пропозиції автора щодо визначення поняття «злочинність у банківській сфері» та кола злочинів, передбачених статтями ст.ст. 190, 191, 218¹, 220¹, 220², 222, 231, 232, 366 Кримінального кодексу України, що складають окрему кримінологічну групу, висновки про систему міжнародне інституційне співробітництво у сфері протидії злочинності у банківській сфері, кримінологічну характеристику особистості злочинця, класифікацію типових злочинних технологій у банківській сфері. Зазначені та інші пропозиції дисертанта використані при проведенні лекційних, семінарських і практичних занять з навчальних дисциплін «Кримінологія».

Члени комісії:

 О. О. Житний

 М. В. Даньшин

 О. М. Храмцов

Список публікацій здобувача, опублікований за темою дисертації

Наукові праці у наукових фахових виданнях України:

1. Давиденко М. Л., Герасимов О. В. Поняття та класифікація злочинів у банківській сфері // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Право» 2013. № 1062. С. 158–162. *(Особистий внесок здобувача: участь у обговоренні і формуванні мети та завдання статті, аналізі наукової літератури та узагальненні отриманих даних та їх інтерпретації, здобувачем обґрунтовано вибір критеріїв кримінологічної класифікації й розкрито основні елементи поняття злочинності у банківській сфері).*

2. Герасимов О. В. Питання розробки методики дослідження злочинності у банківській сфері. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Право».* 2017. Випуск 23. С. 145–148.

3. Герасимов О. В. Кримінологічна характеристика та аналіз злочинів у банківській сфері. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Право».* 2017. Випуск 24. С. 203–207.

4. Герасимов О. В. Особливості здійснення кримінологічної характеристики осіб, що вчинили злочини у банківській сфері. *Форум Права.* 2017. № 5. Харків, С. 10-14. UBR: <http://forumprava.pp.ua/> (дата звернення 02.02.2018р.). (index Copernicus).

5. Герасимов О. В. Структурний аналіз злочинів у банківській сфері. *Право і безпека.* Харків, 2017. № 3(66). С. 57-62. (index Copernicus).

Наукові праці у зарубіжних наукових фахових виданнях:

6. Алексей Герасимов. Использование психологических методов исследования в криминологии: история, проблемы и перспективы. *LEGEA SI VIATA.* № 3/2. Martie 2018. Chisinau, MD. 2018. С. 29-33. (index Copernicus).

Наукові праці апробаційного характеру (тези доповідей на наукових конференціях) за темою дисертації:

7. Герасимов О.В. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за злочини в економічній сфері та боротьби з ними. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 11-12 жовтня 2012. Харків: Право, 2012. С. 555-558.

8. Герасимов О. В. Застосування методу безпосереднього опитування у кримінологічному дослідженні банківської злочинності. *Верховенство православноположний принцип правової держави: IX Науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та магістрів, 15 грудня 2017 р., м. Харків*: Збірник тез доповідей. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 84-86. http://jurfak.univer.kharkov.ua/docs/zbirnyk_151217.pdf (дата звернення 02.02.2018 р.).